ԵՂԻՇԷ

ՉԱՐԵՆՑ

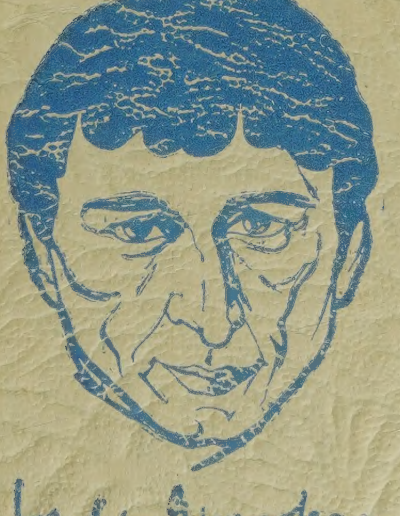

ՍԵՒԱՆ
ՄԱՏԵՆԱՇԱՐ
ԹԻՒ 3

ԵՂԻՇԷ ՉԱՐԵՆՑԻ ԱՄԲՈՂՋԱԿԱՆ ԳՈՐԾԸ

ՉՈՐՍ ՀԱՏՈՐՈՎ

ԵՂԻՇԷ ՉԱՐԵՆՑ

ԲԱՆԱՍՏԵՂԾՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

Ա.

ՀԱՏՈՐ

1955 ՏՊ. ՍԵՒԱՆ ՊԷՅՐՈՒԹ

ՀՐԱՏԱՐԱԿՉՈՒԹԵԱՆ ԿՈՂՄԷ

Պատի՛ւ կը զգանք հրատարակելու Եղիշէ Չարենցի ամբողջական գործը, 1600 մեծ էջերով։

ՍԵՒԱՆ ՀՐԱՏԱՐԱԿՉԱԿԱՆ ՏՈՒՆը Ակադ. Մանուկ Աբեղեանի ՀԱՅՈՑ ՀԻՆ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹԵԱՆ ՊԱՏՄՈՒԹԵԱՆ Ա. Հատորէն եւ Ակադ. Ստեփանոս Մալխասեանցի քառահատոր ՀԱՅԵՐԷՆ ԲԱՑԱՏՐԱԿԱՆ ԲԱՌԱՐԱՆԷՆ ետք, գրեթէ միաժամանակ ձեռնարկեց հրատարակելու ամբողջական գործերը Եղիշէ Չարենցի եւ Ակսել Բակունցի՝ խորհրդահայ գրականութեան երկու գագաթներուն, մին՝ բանաստեղծութեան եւ միւսը՝ արձակի մէջ։

Եղիշէ Չարենցի ամբողջական գործը լոյս պիտի տեսնէ չորս հատորով, իւրաքանչիւր հատոր բաղկացած 400-ական էջերէ, իսկ Ակսել Բակունցինը՝ երեք հատորով։

Ներկայ Ա. Հատորը, որ բաղկացած է 432 էջերէ, կը պարունակէ Եղիշէ Չարենցի բոլոր այն տաղաչափեալ ստեղծագործութիւնները, որոնք 1922 թուին երկու հատորով հրատարակուեցան Մոսկուայի մէջ, իբրեւ իր «Երկերի ժողովածու»ի Ա. եւ Բ. Հատորները, բանաստեղծին իսկ խմբագրութեամբ։ Մոսկուայի այդ երկու հատորները կը պարունակեն Չարենցի մինչեւ 1922 թուականը ստեղծագործած երկերուն ամբողջութիւնը։ Հրատարակութեան մեթոդին եւ կարգին մասին Չարենց գրած է իր «Երկու խօսք»ին մէջ, զոր կարելի է գտնել քիչ անդին։

Մեր ներկայ հրատարակութեան մէջ՝ մենք անփոփոխ եւ հարազատ կերպով վերարտադրեցինք Չարենցի այդ երկու հատորները, այսինքն յիշեալ երկու հատորներու (Մոսկուա, 1922) քերթուածներէն շատերուն հետագայ հրատարակութեանց մէջ կրած սրբագրութիւնները ու փոփոխութիւնները չմտցուցինք մեր ներկայ հրատարակութեան մէջ։ (Չարենց իր գործերու հետագայ հրատարակութեանց մէջ փոփոխութիւններ մտցուցած է. յատկապէս իր «ԱՄԵՆԱՊՈԷՄ»ը ենթարկած է բաւական խոր սրբագրութեան, իսկ «ԴԱՆԹԷԱԿԱՆ ԱՌԱՍՊԵԼ»էն դուրս ձգած է ամբողջ գլուխ մը)։

Մենք բաւականացանք կէտադրական եւ այլ թեթեւ սրբագրութիւններով միայն, միշտ ըստ Չարենցի հետագայ հրատարակութեանց։

Այդպէս վերաբերեցանք ոչ միայն որովհետեւ մեր հրատարակչական սկզբունքն է հայ բնագիրները խղճահար հարազատութեամբ հրատարակել, այլ նաեւ ուզեցինք որ Չարենցի իւրաքանչիւր ստեղծագործութիւնը բերէ հարազատ վկայութիւն իր անդրանիկ տպագրութեան թուականէն։

Չարենցի յաջորդ երեք հատորները հետզհետէ լոյս պիտի տեսնեն 1956 տարուան ընթացքին եւ պիտի պարունակեն իր հետեւեալ գործերը.

Բ. Հատոր, ԷՊԻՔԱԿԱՆ ԼՈՒՍԱԲԱՑ եւ ՊՈԷՄՆԵՐ ՈՒ ԲԱՆԱՍՏԵՂԾՈՒԹԻՒՆՆԵՐ (1922—1932),

Գ. Հատոր, ԳԻՐՔ ՃԱՆԱՊԱՐՀԻ եւ ԱՆՏԻՊ ԵՐԿԵՐ,

Դ. Հատոր, ԱՐՁԱԿ ԵՐԿԵՐ (ԵՐԿԻՐ ՆԱՅԻՐԻ ու ԵՐԵՒԱՆԻ ՈՒՂՂԻՉ ՏՆԻՑ) եւ ուսումնասիրութիւններ Չարենցի նուիրուած:

Անհրաժեշտ էր Չարենցը իր ամբողջական գործով ծանօթացնել սփիւռքի Հայութեան, վասն զի անիկա եղաւ ոչ միայն խորհրդահայ մեծագոյն եւ անզերազանցելի բանաստեղծը, այլ եւ եղաւ ամենէն աւելի ի՛ր ժողովուրդին եւ ի՛ր երկրին — «արեւահամ» Հայաստանի — բանաստեղծը:

Տակաւին, Չարենց եղաւ ոչ միայն մեծ բանաստեղծ մը, այլ եւ մեծ քաղաքացի մը — մեր մեծագոյն ու գաղափարապաշտ հայրենասէրներէն մէկը, որ իր գրիչն ու կեանքը ի սպաս դրաւ մարդկային ու «նայիրեան» բաներու համար...:

Մեծ՝ ո՛րքան իբրեւ բանաստեղծ, նո՛յնքան իբրեւ քաղաքացի:

Ապագան պիտի դառնայ կրկէս, ուր իրարու հետ պիտի մրցին Չարենցի բանաստեղծի եւ քաղաքացիի մեծութիւնները:

Մենք կը խոնարհինք Չարենցի այդ երկու մեծութեանց առջեւ:

ՍԵՒԱՆ ՀՐԱՏԱՐԱԿՉՈՒԹԻՒՆ

Յ. Գ.— Հեղինակի իրաւունքը պիտի յարգուի:

ԵՂԻՇԷ ՉԱՐԵՆՑ

ԵՂԻՇԷ ՉԱՐԵՆՑ

ԵՐԿԵՐԻ ԺՈՂՈՎԱԾՈՒ

ՀԱՏՈՐ ԱՌԱՋԻՆ

ԲԱՆԱՍՏԵՂԾՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

ՊԵՏԱԿԱՆ ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

ԵՂԻՇԷ ՉԱՐԵՆՑ

ԲԱՆԱՍՏԵՂԾՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

ՄՈՍԿՈՒԱ 1922

ՏՊՈՒԱԾ Է

ԽՈՐՀՐԴ. ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ

ԿՈՒԼՏՈՒՐԱՅԻ ՏԱՆ ՏՊԱՐԱՆՈՒՄ

ՄՈՍԿՈՒԱ 1922 ՓԵՏՐՈՒԱՐԻՆ

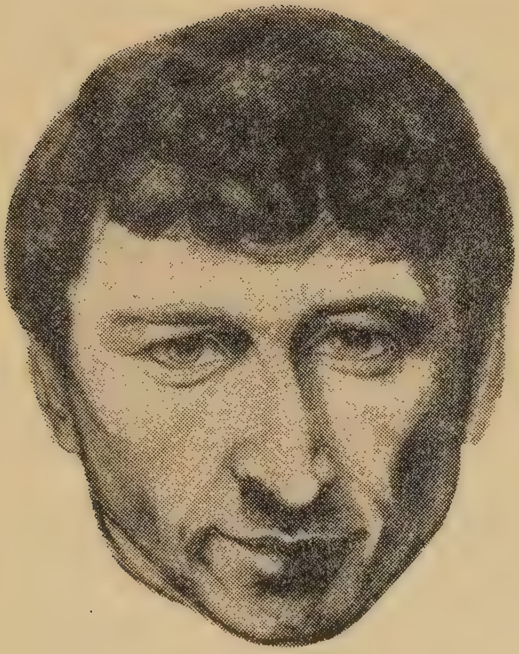

ԵՂԻՇԷ ՉԱՐԵՆՑ

Նկար՝ ՄԻՔԱՅԷԼ ՄԱԶՄԱՆԵԱՆի

ԵՐԿՈՒ ԽՕՍՔ

Իմ այս «Երկերի ժողովածուն», թւում է թէ, շատերին պիտի զարմացնի: Եւ դա հասկանալի է միանգամայն: Եւ ահա թէ ինչո՞ւ:

Իմ գրական գործունէութեան սկզբի օրից ես ստիպուած եմ եղել իմ հրատարակութիւններն ինքս անել եւ քանի որ այդ գործը միշտ կապուած է եղել նիւթական որոշ հնարաւորութիւնների հետ — ուստի եւ ես մինչեւ օրս ինչ որ հրատարակել եմ — հրատարակել եմ պատահմամբ եւ երբեք հնարաւորութիւն չեմ ունեցել սիստեմատիկ կերպով հրապարակ հանելու իմ ստեղծագործութիւնը, — մի հանգամանք, որ չափազանց նպաստում է որեւէ գրողի մասին ոչ ճիշդ՝ պատահական կարծիք կազմելուն:

Եւ ահա հիմա, երբ հնարաւորութիւն ունեմ իմ ամբողջ ստեղծագործութիւնը հրապարակ հանելու — մի տխուր երկմտութիւն պարուրել է ինձ: Հրատարակե՞լ արդեօք այն բոլոր հին բանաստեղծութիւնները, որոնք անքակտելի օղակներ են կազմում իմ հոգեկան — նոյնպէս եւ ստեղծագործութեան — զարգացման բաւականին երկար ընթացքի, — թէ՞ թողնել, որ նրանք, այդ ձախող պայմաններից դրդուած անլոյս մնացած երկերը այնպէս էլ մնան թղթերում եւ ի զուր սպասեն ոչնչացման: Աւելի քան բնական պիտի թուայ այս երկմտութիւնը, որովհետեւ ստորեւ հրատարակած իմ երկերից շատ-շատերը կարող են թուալ անհասկանալի եւ՝ որ աւելի հաւանական է՝ անտեղի: Բայց սխալուած կը լինեն այդպէս մտածողները: Ամէն մի հեղինա՛կ պարտաւոր է իրեն հրատարակել այնպէս, ինչպէս ինքն է հասկանում եւ ո՛չ թէ այնպէս, ինչպէս պատահմամբ հրատարակած երկերի վրայ հիմնուելով՝ պատահական տպաւորութիւն են ստացել ուրիշները:

Այսքանը — Pro domo sua. *Մի քանի խօսք եւս աւելորդ չէր լինի ասել հրատարակութեան կարգի մասին:*

«Երկերի ժողովածուն» խմբագրելիս ես գլխաւորապէս մտահոգուած եմ եղել նրանով, որ ամբողջ հրատարակութիւնը եթէ ոչ լիակատար — գոնէ մօտաւոր պատկերը հանդիսանայ իմ մինչայժմեայ ստեղծագործութեան:

Այդ նպատակով ես ամբողջ գործը բաժանել եմ երկու ստուար հատորների, ըստ որում առաջինի մէջ մտնում են լիրիքական բանաստեղծութիւնները եւ պոէմները, իսկ երկրորդի մէջ — էպիքական պոէմները: Ինչպէս առաջին, նոյնպէս եւ երկրորդ հատորում ես բանաստեղծութիւններն ու պոէմները դասաւորել եմ ժամանակագրական կարգով, ի նկատի ունենալով այն հանգամանքը, որ յիշեալ բանաստեղծութիւնը գրւում է տուեալ թուականին ո՛չ թէ պատահմամբ, այլ, եթէ կարելի է այսպէս արտայայտուել՝ նոյնքան ժամանակագրական կարգով, որը եւ ամենաէականն է որեւէ բանաստեղծի հասկանալու համար: Այս թէրեւս մի քիչ չի վերաբերւում «Խառն բանաստեղծութիւններին», որոնք տեղաւորուած են, թէպէտեւ նոյնպէս ժամանակագրական կարգով, բայց բանաստեղծական շարքերից առանձին՝ գրքի վերջին մասում՝ գրքի ամբողջութիւնը չխախտելու նկատառումով:

Ինչ վերաբերում է նախկին հրատարակածներիս ուղղումներին — կարծում եմ այդ ոչ միայն անհրաժեշտ, այլեւ անխուսափելի է լեզուական խնդիրների եւ ոճային նկատառումների սահմաններում: Եւ իմ բոլոր ուղղումները, կարծում եմ, չեն անցել յիշեալ սահմաններից:

Վերջում աւելորդ չէր լինի յիշատակել, որ իմ առանձին հրատարակութեամբ լոյս տեսած պոէմները բոլորն էլ սպառուել են վաղուց, եւ վաղուց սպասում էին երկրորդ հրատարակութեան:

ԵՂԻՇԷ ՉԱՐԵՆՑ

ՄՈՍԿՈՒԱ, 1921
ԴԵԿՏԵՄԲԵՐ

ԵՐԿԵՐԻՍ ԺՈՂՈՎԱԾՈՒՆ — *ԱՐՓԻԿԻՆ*

ԵՂԻՇԷ ՉԱՐԵՆՑ

ՄՈՍԿՈՒԱ 1921 XII

ՈՐՊԷՍ ՍԿԻԶԲ

1

Գիշերը ամբողջ հիւանդ, խելագար,
ես երազեցի արեւի մասին։
Շուրջս ո՛չ մի ձայն ու շշուկ չկար—
գունատ էր շուրջս՝ գիշեր ու լուսին։

Ես երազեցի արեւի ոսկին,
տենչացի նրա հրաշքը խնդուն՝
ուզեցի սիրել շշուկն իմաստուն
արեւանման, արնավառ խօսքի։—

Բայց շուրջս այնպէս գունատ էր, տկար, —
խօսքեր չկային ու արեւ չկար...

2

Ո՞վ կը հանդիպի, ո՞վ կը բարեւի,
ո՞ւմ հոգեհամբոյր խօսքը կը լսեմ:
Ո՞ւմ ուրախացած դեմքը կ'արեւի՝
Բարեկամական հրճուանքով վսեմ:

Ո՞վ կը համբուրի, ո՞վ կը հեկեկայ,
Ո՞վ կը հիանայ անսուտ հրճուանքով:
Գուցէ աշխարհում, դուրսը, մէկը կայ,
որ ապրում է իմ անուրախ կեանքով:

Գուցէ իմ սրտում, երգերում իմ մութ,
խօսքերում՝ ասուած իմ հոգու մասին—
հեռաւոր մէկի անրջանքն եմ սուտ՝
նետուած աշխարհի անսուտ երազին:

Գուցէ՝ ապրելով նրա երազում՝
երգում եմ նրա տագնապները խոր—
եւ թւում է ինձ աշխարհի մուժում,
որ ինձ եմ երգում, կեանքս մենաւոր:—

—Ողջո՜յն քեզ, անյայտ, անծանօթ ընկեր,
խաղաղութի՜ւն քեզ, հեռաւոր եղբայր.
—ողջո՜յն ձեզ, վաղուայ չծնուած կեանքեր:

—Ես՝ եղբայրօրէն ու մտերմաբար՝
ողջունում եմ ձեզ անցած խաւարի
իմաստուն, տխուր ժպիտով բարի...

3

Ես գալիս եմ ահա։ —Նայեցէ՛ք, նայեցէ՛ք։
Ես գալիս եմ ահա —դարերից...
Ու բերել եմ ինձ հետ երազները իմ սէգ
ու երգերը ցնդած օրերի։

Նայեցէ՛ք,—նայեցէ՛ք.դուք ինձ չէ՞ք ճանաչում.
Ես սիրել եմ աշխարհը—այնքա՜ն...
Բայց հիւանդ օրերի թունաւոր կանաչում
Ես թաղել եմ թեւերս արնաքամ։

Թաղեցի օրերում,երբ գիշերը անհուն
խաւարով փայփայում ու գերում էր—ձեզ։—
—Ես գալիս եմ ահա՝ հազարդեմ, բիւրանուն,—
պոռնիկի պէս ընկած,աղօթքի պէս հեզ...—

1915 — 1921

Կարս — Մոսկուա

ՅԱՐԴԱԳՈՂԻ ՃԱՄԲՈՐԴՆԵՐԸ

ՍԻՐԵԼԻ ՎԻԽԱՆԻՆ

●

Յարդագողի ճամբորդներ ենք մենք երկու՝
երկու ճամբորդ պատառոտած շորերով:
Ու սիրել ենք տրտմութիւնը մեր հոգու՝
անրջական կարօտներով ու սիրով:
Մենք սիրել ենք տրտմութիւնը մեր հոգու՝
անրջական ինչ-որ կարօտ, ինչ-որ սէր:
Ու սիրում ենք առաւօտից—իրիկուն
ճամբայ երթալ—ու յաւիտեան երազել:
Աչքերիս մէջ մենք պահել ենք երկնային
ճամբաների հեռուները դիւթական—
ու անցնում ենք ուղիներով երկրային,
ուր բի՞ւր մարդիկ երազեցին ու չկան:
Մշուշի պէս մեր մանկութիւնը անցաւ՝
գորշ, անարեւ, անմխիթար մանկութիւն:
Զառանցանքի պէս մանկութիւնը անցաւ—
ու հեռացանք: Ու չենք դառնայ կրկին տուն:
Լո՞ւռ հեռացանք ու քայլեցինք անդադրում,
երազելով յաւերժական հեռուներ:
Կեանքը դարձաւ յաւերժական մի փնտրում —
մութ, անհեթեթ, տարօրինակ կեանքը մեր:
Ու օրերում բազմազոյն ու բազմազան

վառուեց, վառուեց ողջակիզուող սիրտը մեր,—
բայց աչքերը մեր — արեւներ չտեսան,
եւ մեր սրտերը — լուսաւոր հեռուներ։
Ու մշուշոտ մեր աչքերը յաւիտեան
որոնեցին պատահական աչքերում
Յարդագողի ուղիները ոսկեման,
Նրա անծիր, անծայրածիր այն հեռուն։
Բայց աչքերում նրանք երկինք չգտան,
ու սրտերում — արեգակներ ոսկեվառ.
ու բզկտուեց հայեացքներից անկենդան
որբ սիրտը մեր՝ երազօրէն—հոգեվար։
Ես ուզեցի երգել գովքը Աստծու,
երգել փառքը պայծառ սիրոյ ու հացի.
սիրտս լցուեց… բայց չգիտեմ, թէ ինչո՛ւ—
գորշ օրերի տաղտկութիւնը երգեցի…
Թաղուած մնաց իմ աչքերում մի անհուն,
կապուտաչեայ երջանկութեան առասպել.
մի երկնային առընչութեան պատմութիւն —
ու կարծրացաւ սիրտս՝ անյոյս ու անբեր։
Չէ՞ որ կեանքում չհասկացաւ ոչ-ոք մեզ,—
ու խնդացին լուսաւո՛ր մեր աչքերին,
բուք հեգնեցին մեր կարօտները հրկէզ—
ու հեռացան ։ Ու ո՛չ մի լոյս չբերին։
Քոյրը խնդաց, բարեկամը ծիծաղեց,
օտար մարդիկ հայհոյեցին ու անցան։
Միայն պոռնիկը մշուշում համբուրեց
եւ խելագարը բարեւեց կիսաձայն։
Հոգ չէ, որ մեր օրերն անցան տենդի պէս,
կեանքը դարձաւ անմխիթար զառանցանք.
— մենք կը ժպտանք, գո՞հ կը ժպտանք մեռնելիս,
որ երազում երազեցինք ու անցանք…

1916—1917

*

Մենք բոլորս, որ գնում ենք մենակ, տրտում,
որ գնում ենք խանութներում գինի ու հաց,
որ փնտրում ենք անկարելի մի խնդութիւն,
բայց չենք գտնում՝ վազքով տարուած ու զբա-
ղուած. —
մենք բոլորս, որ, յոգնաբեկ, չենք նայում վեր —
մոռանալով աշխարհային չարը, բարին՝
տրտո՞ւմ կ'օրհնենք մի իրիկուն օրերը մեր —
ու կը նայենք Յարդագողի ճանապարհին...

1917

ԵՐԵՔ ԵՐԳ ՏԽՐԱԴԱԼՈՒԿ ԱՂՋԿԱՆ

ԱՍՏՂԻԿ ՂՈՆԴԱԽՋԵԱՆԻ

Et c'était le dernier amour du soir antique...

ALBERT SAMAIN

1. ՃԱՄԲԻՆ...

Օրօրուելով կառքն էր վազում սրընթաց
դաշտի միջին, ճանապարհով ցեխապատ։
Թօնն էր մաղում միապաղաղ, ցուրտ ու թաց։
Օրն էր մարում հիւանդոտ ու մեղմ-վհատ։

Օրօրւում էր կառքը, վազում ու վազում։
Կառապանը երգում էր մի ինչ-որ երգ։
Թոքախտաւոր կինն էր մօտիս դառն հազում։
Մութն էր գրկում արեւմուտք ու արեւելք։

Թօնն էր մաղում միապաղաղ, ցուրտ ու թաց։
Ագռաւները անցնում էին քրքջալով։
Թոքախտաւոր կինը տխուր՝ հեծկլտաց։
Քամին անցաւ՝ մէկի մասին ողբալով։

Եւ կառապանն, օրօրուելով, դեռ երկար
Երգում էր իր օրերի երգը անգոյն։
Գնում էինք ։ Ո՞ւր—չգիտեմ։ Վերջ չկար։
Գնում էինք։ Անխօս։ Անձայն։ Ու անքուն...

Զ. ԱՆՔՈՒՆ ԳԻՇԵՐԻՆ

Քնել չի՞ լինում...
Հիմա, երբ այնպէս ուզում եմ քնել,
ամէ՛ն, ամէ՛ն ինչ մտքիցս հանել:
Հայեացքներս՝ անփակ՝ թափառում են լուռ —
ու միտքս, տարտամ, դեգերում է մութ
դաշտերում տխուր:

Մթութեան գրկում լալիս է դողդոջ
լոյսը լապտերիս՝ մեռնող աղջկայ
հոգեվարքի պէս...
Մէկը բաղխում է դռներն անցածի—
ու յիշում եմ քեզ:

Մոռացուած երգի նուագի նման
դողում է հոգիս լոյս մատների տակ—
Եւ ահա մէկ-մէկ շարւում են իմ դէմ
պատկերներ, դէմքեր, որ կորել էին
առանց յիշատակ:

Այնտեղ, մութի մէջ յայտնւում է ահա
տեսիլդ գունատ ու տխրադալուկ,—
օրերի անյայտ մշուշից ելած
գունատ այցելու:
Ու յիշում եմ ես անձրեւոտ մի օր—
մի հին իրիկուն.
հեռու երգերի խնդավառ օրոր,
հարսանքի հանդէս.—
մաղող անձրեւի կաթիլների տակ
կանգնել էի ես...

է՜, քնե՜լ, քնել...
Աչքերս փակեմ ու սեղմեմ ամուր
ու չմտածեմ ոչնչի մասին:
—Մի՞թէ, երբեմն, չէի՞նք միասին...
—Ախ, օրօր ասա, անդորր ու օրօր.
քնել եմ ուզում՝ գիշերն անց կացաւ...
—Երա՞զ էր արդեօք, զառանցա՞նք, թէ ցաւ...

—Ցա՛ւ, ցա՛ւ էր անշուշտ.
դու երբե՛ք, երբե՛ք ինձ չես ժպտացել—
քո ժպիտն անգամ ցա՛ւ է թուացել
իմ հոգուն տկար...
Ես քեզ կանչեցի երկա՜ր ու երկա՜ր—
դու չեկար, չեկար,—
ցանկացայ լինել քո դէմ մի հլու
ու անկամ գերի—
եւ ես իմ սիրով քեզ ձանձրոյթ բերի...

Օտա՜ր էր հոգիս քեզ համար, ինչպէս
օտար դաշտերից բերած ծաղկեփունջ.
տանջանքի վարդեր, յոյզի ծաղիկներ,
երազի աստղեր, յոյսերի գոյներ—
ու կարմի՜ր, կարմի՜ր խաշխաշներ ցաւի.—
այս ծաղիկներով զարդարուած հոգիս քեզ նուէր
բերի,
որ քո կոյս հոգին իմի հետ ցաւի...
Ու ես չեմ յիշում, թէ ի՞նչպէս մի օր—
օտար, անմեկին—
ես քեզ կորցրի նոր կեանքի շեմքին...

Չէ՛, դու գնացիր, չգիտեմ՝ թէ ուր ։
Ես էլ գնացի։ Ի հարկէ, այնտեղ,
ուր ապրել ես դու երկար ժամանակ—
ապրել չէ՛ր լինի։—
Չէ՞ր լինի տեսնել լոյսերը ձեր տան,
չէր լինի տեսնե լայն փողոցը ձեր,
որ մինչեւ հիմա ես չեմ մոռացել...

Թողնենք, ախ, ի՞նչ հոգ.
չէ՞ որ չգիտէ, չգիտէ ոչ-ոք,
թէ ինչո՞ւ կեանքում այսպէս է եղել.—
սէրը մեզ համար—արցունք ու արիւն,
սէրը մեզ համար մահուան գին ունի,
իսկ կնոջ համար —հրճուանքի գինի...

Այս անքուն, անքուն ու լուռ գիշերին
ախ, էլ չեմ ուզում վերյիշել կրկին
անցեալը անմիտ ու անմխիթար.
էլ ինչո՞ւ ես դու գալիս անդադար
եւ ուշ գիշերով փորել ես ուզում
իմ հոգին տկար...

Դրա համա՞ր ես դու այստեղ եկել
օ, նենգոտ տեսիլ...
Ուզո՞ւմ ես հոգուս վէրքերը պեղել,
որի գանձերը չուզեցի՞ր տեսնել...

Օ, զգուելի՛ կին,—
Քեզ արատ է պէտք, սին արատ հոգու,
որ լաւ ծիծաղես ու չարկամ խնդաս—
եւ ամբողջ հոգով հրճուանքից թնդաս...
Ուզո՞ւմ ես՝ պատմեմ, թէ ինչպէս յանկարծ
ինձ համար փոխուեց ամէն, ամէն բան—
եւ ես կորցրի երազի ճամբան...

. . . .

Մի գիշեր էր մութ։ Անձրեւ էր գալիս։
Խաւար էր իջել իմ մթնած հոգում։—
Ամայութիւնն էր հեկեկում այնտեղ
հին, անվերադարձ երազների տեղ։
Եւ ես դուրս եկայ։ Ցեխոտ փողոցով
քայլեցի երկար։
Չգիտեմ, թէ ո՞ւր. ինձ համար արդէն
ճանապարհ չկար...

Երկա՜ր քայլեցի։
Եւ իմ դէմ ահա—մի երկա՜ր փողոց։
Հեռեւում—դեղին, տարտամ կրակներ։
Եւ ես մօտեցայ այն կրակներին,
որոնք իմ սրտին մի հի՜ն լուր բերին...
Մի հին լուր՝ հոգուս մէջ պահուած ծածուկ—
Եւ ես այն շեմքը անցայ կամացուկ...

Ու... այս եմ յիշում՝
մի հին անկողին—թաղուած մշուշում։
Ու մի մերկ մարմին։
Ու ցաւոտ, ճնշուած հեկեկանքը իմ...

Ու դուրս եկայ ես:
Զգացի միայն, որ ցուրտ է, քամի, —
որ կեանքն ինձ համար էլ կատակ է մի ...

Ինձ համար մեռաւ ամէն սրբութիւն:
Գնա՛, սիրելիս:
Թող կեանքը գլխիս մրրիկներ տեղա
ու մոխիր ցանի—
էլ ո՛չ մի զղջում իմ երազը հին
յետ չի դարձնի...
Գնա՛, սիրելիս.
ու թող մի վայրկեան քեզ մտքից հանեմ,—
ուզում եմ քնեմ—ախ, ի՞նչպէս քնեմ...

3. ՄԵՌԵԼՈՑ

Երեկոն անձրեւոտ էր ու թաց:
Փողոցները—դատարկ, անաղմուկ:
Ու քամին էր անցնում սրընթաց
ու տամուկ:

Ու գիշերը իջնում էր մթին.
Երեւում էին մութ հեռեւում
փողոցի կրակներն երերուն՝
յանձնուած ամօթին ու ստին:

Ու գնում էի ես յամրընթաց,
ինքս ինձ քո անունը ասում:
Հեռեւում ինչ-որ մէկը խնդաց
փողոցի անձրեւոտ երազում:

Ու օրհնում էի ես իմ սրտում
մոռացուած դամբարանը քո մութ:
Մէկն ասաց, որ ստում եմ, ստում,—
ու լսում էր հեռւում մէկի լացն անօգուտ...

Կարս 1913

ՏԵՍԻԼԱԺԱՄԵՐ

1

Մի լուսէ աղջիկ, լուսէ մի մեռել
օրերի միգում երեւում է ինձ։
Թարթում են միգում կրակները դեռ
ու կարօտը հին խեղդում է նորից։

Անցնում է, որպէս անմարմին տեսիլ
ու նորից միգում երեւում է նա։
Ու նորից չկայ։ Ու նորից գիշեր—
փողոցի վրայ ու հոգուս վրայ։

Կրակներ, ջահեր։ Անցնում են նրանք,
կանչում են նրանք, ակնարկում են ինձ։
Կանգնում են թարթող կրակների տակ,
ներկած աչքերով կանչում են նորից։

Ու լուռ է հոգիս։ Ու մենակ եմ ես։
Երազուն, տխուր։ Հաւատում եմ դեռ։
Ու անցնում է նա—անմարմին, անտես,—
մի լուսէ աղջիկ, մի լուսէ մեռել։

2

Ես նստում էի անմարդ բուլվարում՝
աշնան արեւի համբոյրին գերի։
Խմում էր հոգիս երկնքի հեռուն,
լսում էր հոգիս երգը զանգերի։

Ու անթա՜րթ, անթա՜րթ նայում էի ես
անսահման, անծիր երկնքի հեռուն։
Ու բաց աչքերով տեսնում էի քեզ—
յաւիտենութեան կապոյտ դաշտերում։

Եւ երբ երեկոն մեռնում էր բոցում
ու իջնում էր պարզ, աստղազարդ գիշեր—
կապոյտ ջրերի հեռու զնգոցում
ես լսում էի քո շշուկը դեռ...

3

Հոգուս մէջ իջել ու փռուել էր մի
հիւանդոտ, հիւանդ տխրութեան հանգիստ։
Հաշտուել էի ու լռել էի։
Ու լուռ էր հոգիս՝ լուռ ու լռանիստ։

Եւ մէկը յանկարծ խնդաց խաւարում—
դուրսը, դաշտերի մենակութեան մէջ։
Մէկը դաշտերում տագնապ էր փռում—
ու մութ սենեակում հսկում էի ես։

Դուրսը, դաշտերում, քրքջում էր քամին։
Ճչում էր հոգիս՝ հիւանդ ու տկար։
Ստուերները լուռ օրօրւում էին ։
Ու լուռ էի ես։ Չկայիր։ Չեկար։

4

Եւ մի իրիկուն զանգերի երգում
լսեցի վճիտ խոստումներդ քո։
Կարծես թէ հոգիդ իրիկուայ միգում
կանչում էր անտես... Խաղա՞ղ երեկոյ։

Ու ղօղանջները կապոյտում անձայր
թիթեռի նման ճախրում էին դեռ—
երբ հեռուներում զնգալով անցար,
որպէս մի ղօղանջ, մի լուսէ թիթեռ ...

Անցար — լուսաւո՞ր, հեռաւո՞ր, թեթե՞ւ,
ճառագայթի պէս իրիկնամուտի։
Իսկ սիրտս՝ տխուր, յոգնաբեկ, անթեւ,
խմում էր իջնող տագնապը մութի...

5

(Հայրենիքում)

Ձիւնապատ լեռներ ու կապոյտ լճեր։
Երկինքներ, որպէս երազներ հոգու։
Երկինքներ, որպէս մանկական աչեր։
Մենակ էի ես։ Ինձ հետ էիր դու։

Երբ լսում էի մրմունջը լճի
ու նայում էի թափանցիկ հեռուն—
զարթնում էր իմ մէջ քո սուրբ անուրջի
կարօտը այն հին, աստղայի՞ն, անհո՞ւն։

Կանչում էր, կանչում ձիւնոտ լեռներում
մէկը կարօտի իրիկնամուտին։
Իսկ գիշերն իջնում, ծածկում էր հեռուն,
խառնելով հոգիս աստղային մութին...

6

Եւ մի առաւօտ, մշուշ էր ու մէգ,—
մոռացել էի ու չէի յիշում—
երբ եկար յանկարծ՝ տխուր, յուսաբեկ,
հովի պէս անցար, անունդ—Աշուն...

Անցնում էիր դու անմարդ պուրակում
եւ ընկնում էին քո ոտների տակ
տերեւներ, թերթեր՝ դեղին, ոսկեգոյն,
մոռացուած միգում, որպէս յիշատակ:

Լո՜ւռ ընկնում էին տերեւները վար,
ու ծածկում էին ճանապարհը, քեզ:
Ու ցուրտ պուրակում, մենակ, հոգեվար
մեռնում էր հոգիս ու լուռ էի ես...

7

Հիմա չգիտեմ, մոռացել եմ ես
ճամբաները քո: Մշուշ ու թախիծ:
Մոռացել եմ ես, մոռացել է քեզ
օրերի միգում կուրացած հոգիս:

Անցնում են, հոսում օրերը անծայր:
Ճամբորդների պէս գնում են հեռու:
Յիշում եմ միայն, որ մի օր անցար
օրերիս նման —ու յետ չես գալու:

Եւ գուցէ մի օր, մի վերջին գիշեր,
երբ վերջին միգում աչքերս մարին—
արթնանայ յանկարծ անիմաստ մի սէր
ու աստղը ժպտայ մոխրացած քարին...

Կարս 1915 Աշուն

ԵՐԵՔԸ

(ՊՈԷՄ ՅԱՒԻՏԵՆԱԿԱՆ)

1

Մի հին դղեակում ապրում էին գող
երեքը—նրանք. դղեակում այդ հին:
Երկուսն էլ նրանք այդ երազ-կնոջ
ասպետներն էին:
Ու ապրում էին փակուած ու մենակ,
աշխարհից հեռու, դղեակի միգում:
Ու հին դղեակի կամարների տակ
հոսում էր նրանց կեանքը անանուն:
Ի՞նչ էին անում այդ երեքը միշտ,
այդ հին դղեակում ի՞նչ էին անում:
Կեանքը դղեակում երա՞զ էր, թէ վիշտ—
ոչ-ոք չգիտէր ու չէր իմանում:
Որպէս մի հեքեաթ, որպէս հինաւուրց
դարերում ապրած լեգենդի կտոր—
կեանքը դղեակում դարձել էր անուրջ:
Ապրեցին անձայն ու անցան մի օր:—

2

Մէկը դղեակում մենակ էր առաջ
երազ—կնոջ հետ: Մենակ էր ու գոհ:
Թւում էր նրան աշխարհը—երազ,

ու լոյս էր այնպէս. կապոյտ երեկոյ:
Նստում էր մենակ եւ հսկում էր նա:
Կինը դղեակում ե՛ւ կար, ե՛ւ չկար:
Նստում էր մարմար սանդուխի վրայ՝
աչքերը—վճիտ ու սիրտը—պայծառ:
Եւ մի իրիկուն —հրոտ, հրավառ
արեւը մտաւ գիրկը լեռների:
Կինը դղեակում ե՛ւ կար ե՛ւ չկար.
Նա նստած էր լուռ՝ երազին գերի:
Արեւը մտաւ խորքը լեռների—
ու թուաց նրանց գիշերի միգում,
որ ո՛չ մի հրաշք էլ յետ չի բերի
անցած արեւի հուրը ոսկեզոյն…
Անշշուկ նստած լսեց, որ անցան,
անդարձ հեռացան… Մի՞թէ չգտաւ:—
Եւ նա չտեսաւ, թէ ինչպէս, անձայն,
միւսն այն գիշեր դղեակը մտաւ…

3

« — Դու կանչե՞լ էիր »—շշնջաց նրան.—
«հեռու դաշտերից, արեւի երկրից:
«Արեւը անցաւ ու ժպտաց միայն:
«Արեւի երկրից կանչել էիր ինձ:»—
Երբ գիշերն իջաւ դղեակի միգում
երեքը — նրանք — կրակ չունէին:
Ու թուաց, որ դեռ երէկ իրիկուն
երեքն էլ նրանք դղեակում էին:
Նայեցին իրար — ու թուաց, թէ դեռ
դարերի միգում, սկզբի օրից
երեքն էլ նրանք այստեղ են եղել—
մի՛շտ իրար կապուած՝ հեռու բոլորից…

4

Ասաց շշուկով կինը երկուսին .—
«Գիշերը հազար հրաշքներ ունի.
«գիշերի գրկում ընկնում է հոգին
«հազարաստղանի գիրկը անհունի:»
Նայեցին իրար, նայեցին նրան:
Վառւում էր ոսկի հայեացքը կնոջ:
Կարծես ասելու ոչինչ չգտան:
Կարծես դողացին շրթերը դողդոջ:
Եւ մէկը յանկարծ հեծկլտաց մթում...
Միւսը ժպտաց:— Ու տեսան իրար:
Նւում էր մի տեղ դղեակի կատուն
ու դուրսը քամին խնդում էր խելառ:

5

Ու կինը, հիւանդ, մտաւ անկողին:
Հսկում էին լուռ երկուսը նրան:
Ու գրկել էր մութ լռութիւնը հին
Նրանց—երեքին: Ու լուռ էր միայն:
Ու մութ էր այնպէս: Ու հիւանդ էր նա:
Եւ երկուսն էլ, լուռ, անկողնի առաջ
երազում էին պատկերը նրա—
հեռաւոր նրա հմայքը երազ:
Երազում էին: Երկուսն էլ կային:
Այնքա՜ն հարազատ, ու մօտիկ այնքան:
Եւ սուրբ խօսքերով օրօրում էին
կնոջը հեռու: Երկուսն էլ—նրան:

6

Ու լուռ էր այնպես: Ու լուռ էր: Ու զով
լռութեան գրկում, թւում էր նրանց,
որ կեանքը մահից անհուն է ու խոր,
մահու պէս գաղտնի, անթափանց, անանց:
Ու հիւանդ էր նա: Բայց մահը չկար:
Միայն մշուշում երկու կրակներ
կարծես թռնկուող, կարծես հոգեվար,
երազի նման ժպտում էին դեռ:

7

Եւ մէկը յանկարծ ասաց միւսին. —
«Արեւը երէկ անցաւ — ո՞ւր գնաց...»
Միւսը նայեց ու ժպտաց կրկին. —
«Արեւը չկայ: Արեւը — երազ...»
Եւ մէկը ուզեց անդարձ հեծկլտալ,
բայց բարձր նչաց. — «Օ, ցո՜ւրտ է այնքան...»
Միւսը ժպտաց: — Ու երկա՜ր-երկա՜ր
լռեցին նրանք՝ անբարբառ, կարկամ:
Եւ երկուսն էլ լուռ նայեցին նրան:
Լուռ քնել էր նա: Լուռ էր ու լռին:
Եւ վերջին միգում վերջին լռութեան
երկուսն էլ հլու սպասում էին:

8

Եւ միւսն յանկարծ բարձրացաւ տեղից
ու սուր, լռութեան դղեակում կարկամ,
ուր իջել էր մի անսահման կսկիծ —
նչաց ու կանչեց տասերկու անգամ:
Տասերկու անգամ կանչեց, բայց չկար:
Արնոտ էր նրա ձայնը մշուշում:

Տասներկու անգամ կանչեց խեյագար —
ու դուրսը ռռնաց յուսահաս մի ձուն:
Լուսնի երեսին ոռնաց ու լռեց:
Եւ վերջին անգամ նա կանչեց նրան:
Կինը բարձրացաւ, ժպտաց, համբուրեց —
ու մթուքի մէջ երկուսն էլ կորան...

9

Իսկ մէկը, նստած անկողնի առաջ
սպասում էր դեռ: Կարծում էր, որ նա
դեռ պառկած է իր անկողնի վրայ,
որպէս լոյս-ցնորք ու հոգու երազ:
Չտեսաւ, կարծես, որ ջահը հանգաւ:
Չտեսաւ, կարծես, որ անդարձ քնկաւ,
անդարձ փշուեց բաժակի հոգու,
որ զնգում էր դեռ երէկ երեկոյ:
Մի՞թէ չլսեց կանչը խեյագար.
տասներկու անգամ կանչեց ու տարաւ:
Մի՞թէ չտեսաւ, որ ջահը չկար,
որ ջահը յանկարծ արիւնուեց — մարաւ:
Լուռ նստած էր նա անլոյս սենեակում,
աղօթում էր դեռ ու հսկում էր նա:
Եւ կամաց-կամաց տագնապը բազուն
իջնում էր նրա կարօտի վրայ...

10

«Դու ի՞նձ ես ուզում. այստեղ եմ ահա:
«Նստել եմ քեզ մօտ — մի՞թէ չզիտես:
«Լռութեան զրկում սպասում է նա:
«Տրթերդ հրոս համբուրում եմ — ես»:
Եւ կինը զրկեց, համբուրեց նրան:

Ձահերը նորից դղեակի միգում
արնաւուն լուսով բռնկուած — կորան։
Եւ խաւարն իջաւ անդուռ դղեակում։
Եւ կինը կարծես չտեսաւ, որ լուռ,
որպէս մի ուրու, որ կայ ու չկայ —
մօտեցաւ յանկարծ լուսաւոր, տխուր,
տխրօրէն վճիտ երազը նրա…
Միւսը կարծես չիմացաւ ինքն էլ,
թէ ինչո՞ւ յանկարծ թուաց, որ միգում
մէկը, անանուն, անտես մօտեցել
ու խուլ տագնապով դռներն է թակում…

11

Ու լուռ կանգնեցին իրարու դիմաց
երկուսը — կարծես առաջին անգամ։
Կինը հեծկլտաց ու նորից ժպտաց —
ժպիտն էլ, լացն էլ — օտա՞ր էր այնքան։
Ու կանգնած էին նրանք դէմ ու դէմ
ու չգիտէին՝ ի՞նչ էին ուզում։
Բայց զգում էին, որ մի լուր գիտեն
երկուսն էլ· հոգու անլուր երազում։
Եւ զգում էին, որ ճամբայ չկայ։
Եւ զգում էին, յոգնած ու տխուր,
որ կ'ընկնի՜, կ'ընկնի լոյսը հեռակայ
վերջին խաւարի գիրկը ահաւոր։
Եւ զգում էին· վերջին անհունում,
արեւից յետոյ ու լոյսից յետոյ —
երկուսն էլ նրանք՝ անդէմ, անանուն՝
կը դառնան հլու ողջակէզ ու զոհ…

12

Ու վերջին անգամ նայեցին իրար…
Ծանո՞թ էր այնքան աչքերի հեռուն…
Այն ո՞ւր է տանում յորձանքը վարար —
լոյսը հոգեվար մարող աչքերում:
— Դու ի՞նչ ես ուզում… Դու մրսե՞լ ես, հա՞:
— Իսկ դո՛ւ, դո՛ւ, որ միշտ արեւի բովում
այրւում էիր — եկել ես հիմա
ու փնտրում ես իմ լուսնային հեռուն…
Ու աչքերը, խոր, խորունկ խորացան
միւս աչքերի խորութեան մէջ խոր:
Կարծես յիշեցին, կարծես մոռացան,
որ եղել են, կան, ապրում են մի օր:
Եւ կինը խնդաց, արնոտ մշուշում —
ու եկաւ, կանգնեց երկուսի առաջ:
Միթէ նա՞ է — նա: Միթէ չի՞ յիշում
աստղերը վառած, աստղերը մարած:
Թէ՞ ուրու է նա: Եկաւ — ու չկայ:
Կանգնած են նրանք դէմ առ դէմ էլի:—
Վերջին պարտութեան վայրկեանը հիմա
կը հնչէ անդարձ… Եւ ուշ կը լինի:

13

…Ու վայրկեանը, քար, ընկաւ անողոք:
Հնամեայ մի կամք, անդարձ ու տոկուն,
որպէս դարերի վիթխարի բողոք —
խտացաւ նրանց աչքերի միգում:

Եւ միւսն յանկարծ ճչաց — խաւարցաւ.
Կոյր, զգաց յանկարծ, որ սառցէ մի սուր
մխրճուեց իր սրտում: Սառցի պէս մի ցաւ
կաշկանդեց նրա էութիւնը հուր:
Բայց վերջին միգում տեսաւ, որ նա է՛լ —
մէկը, յուսահատ, տասերկու անգամ
ճչաց ու կանչեց վանդակում անել —
եւ նոյնպէս — ընկաւ . . . .

. . . .

Խաւարի գրկում դղեակը այն հին
երերաց յանկարծ: — Ու երկա՜ր, երկա՜ր
գայլերը դաշտում դեռ ոռնում էին:
Ու լուռ էր այնպէս: Ու ոչինչ չկար:

1915—1916
Կարս—Մոսկուա

ՀԷՏԷ՛ՐԱ — ԵՐԱԶ

(ԷՊԻԼՈԳ)

1

Երբ վեր սլացան հրոտ, հրակամ
հրթիռները հուր, հրավարս ու հիր —
աստղային ծիրից նորից վայր ընկան
ու դղեակը հին դարձրին մոխիր:

2

Ու ընկած էր նա մոխիրի վրայ:
Ընկած էր մենակ: Ու լուռ էր չորս դին:
Մոխիրի վրայ սպասում էր նա՝
աչքերը յառած կոյր, անդէմ մութին:
Եւ մէկը կարծես մօտեցաւ նրան,
մօտեցաւ, խնդաց ու կանչեց միգում:
Յիշեց, որ կային — չքացան — կորան
աստղերը՝ հոգու երկնքում, հոգում:
Ու ժպտաց, ժպտաց ասպետը յանկարծ:
Ձեռքերը պարզեց — այնքան մօ՜տ է նա:
Գուցէ բռնկուեն աստղերը հանգած
ու նորից վառուեն մոխիրի վրայ...
Ձեռքերը պարզեց ու լռեց միայն:
Ու խնդաց նորից սիրտը մշուշում:
Ու չկար ոչ-ոք: Թւում էր նրան
աշխարհն էլ, ինքն էլ — մի մութ վերյիշում:

3

Ու խո՜ր նեծկլտաց ասպետը, ընկած
ճերմակ դղեակի մոխիրի վրայ:

Ու յիշեց բոլոր աստղերը հանգած,
ու յիշեց հրոտ հմայքը նրա:
Եկաւ — ու չկայ: Բայց չէ՞ որ երբ դեռ
հրդեհն էր լափում դղեակը իր հին՝
բոցերի ծովում մի ոսկի թիթեռ
զնգում էր, շաչում — հրավարս մի կին:
Օ, թող գա՜յ, թող գա՜յ: Լինի արիւնոտ:
Մեխուի իր սրտում, որպէս քաղցր սուր:
Թող նորի՜ց վառուի համբոյրը հրոտ
ու հմայքը հուր...
Եւ թո՛ղ չլինի երազն աստղային —
ճերմակ դղեակի անմարմին ուրուն...
Եւ չէ՞ որ ոսկի կրակներ կային
մեռնելուց առաջ նրա աչքերում...

4

«Դու ինձ մօտ էիր: Ժպտացիր — ու հուր
համբոյրի ժամին հոգիս՝ զոհ, դժգոհ՝
ընկաւ գիշերի խոռոչի մէջ խոր —
բայց օրհնում էի հրդեհները քո:
Ես օրհնում էի: Ժպտում էիր դու:
Ու հրդեհեցի իմ դղեակը հին,
որ ի՛մը լինես, չդառնաս ուրու,
որ ինձ մօտ մնաս՝ պարզ ու երկրային...
Բայց ո՞ւր գնացիր, ինչո՞ւ հեռացար:
Թէ՞—այստեղ ես դու, բայց մենակ եմ ես:
Ինչո՞ւ հեռացար ու ցնորք դարձար՝
հեռաւո՜ր ուրու — անմարմին, անտես:
. . . .
. . . .
Ճերմակ դղեակի մոխիրի վրայ,
յիշելով ոսկի հրթիռը մարած —
անզօր շշնջում ու կանչում էր նա.
—Հէտէ՜րա-ցնորք, հէտէ՜րա-երազ...»

1916

ՀՐԴԵՀԸ

1

Հսկայ ճենճերը հուր ու ծխի մէջ,
ճենճերը հսկայ վառւում են, փլչում:
Բոցերը՝ կարմիր նայեադների պէս
ծխերի միջից երկինք են թռչում:
Այն ո՞րտեղ էին, ո՞ւր էին պահուած
փերիներն ալուան կրակի, հրի,
անմահ Վահագնի հարսներն հրավարս,
Նայեադները այս կարմիր փրփուրի:
Երգով ու ծափով երկինք են թռչում՝
դէպի արեւի գիրկը մոռացուած.
ճենճերը սակայն փլչում են, փլչում՝
նրանց կարօտին ողջակէզ դարձած:

2

Մոխիրի միջից — կարմիր կրակներ:
Միթէ չի՞ մարել, միթէ չի՞ հանգել:

Աչքեր են կարծես — կասկածոտ, հրոտ:
Բոցկլտում են՝ հին հրդեհին կարօտ:

Մոխիրի միջից հսկում են, հսկում.
չէ՞ս տեսնում մահը — աչքերի ոսկում:

Ահա խնդացին: Չէ՞ս սոսկում հրից: —
Հէ՜յ, հասէ՜ք — հասէ՜ք. հրդեհ է նորից:

1916

ԵԶԵՐՔԸ ԱԻԴ

Հոգու հեռաւոր դարբասից անդին,
ուր մշուշ է, մեգ,—
ուր թանձր միգում վխտում են մթին
կասկածներ նենգ.
ուր չի թափանցում նայուածքը երբեք —
խոհը միամիտ,—
կայ մի մութ եզերք, անունը — Աիդ:

Հոգու այդ վերջին դարբասի առաջ
հսկում է անքուն
այդ մութ եզերքի արքան աներազ —
սեւահեր մի շուն՝
կոյր նայուածքը իր կուրորէն յառած
հիւանդոտ մուժում:

Հսկում է, մռայլ, իր եզերքը մառ,
իր եզերքը հին,
ուր վերջին, ճղճիմ գոյութեան համար
յանձնուած մութին՝
տառապում է մեր մարող, հոգեվար
երազի հոգին:

Ու մութ է այնտեղ, աներազ մուժում, —
տաղտուկ, ամայի:
Ու ցուրտ է այնտեղ՝ Ստիքսն է հոսում,
Գանգէսը մահի՝
յաւիտենութեան լաբիրինթոսում
անիմանալի:

Ու այն եզերքի սեւահեր արքան —
անկուշտ, անօթի, —
հսկում է, որ չինչ երազները գան —
բռնի, յօշոտի, —
ու երազների դիերն անկենդան
Ստիքսը նետի:

Ու հոգու վերջին դարբասից անդին
Նենգ, հսկում է նա:
Հսկում է, որ չինչ երազներն ընկնին
եզերքը նրա:
Եւ ոռնում է նա լոյս գիշերներին —
լուսինի վրայ:

1916

ՄԱՐԻ, Է՛Գ ԹՌՉՈՒՆ…

Չգիտեմ, Մարի, երկնքի մովից
ինչո՞ւ էր հոգիս կարոտով կանչում,
որ ճախրես, թռչես, վերանաս նորից,
Մարի, ի՛մ Մարի, Մարի, է՞գ թռչուն:
Դաշտերը միայն գրաւում են քեզ.
դաշտերը կանաչ, գոհարը ցողի:—
Դաշտերի միգում կորցրել եմ ես
մի հին, երկրային բերկրանքի ուղի:
Մոռացել եմ ես դաշտերի ուղին.
մոռացել է իմ երազող հոգին
հովը դաշտերի, զմրուխտը կանաչ.
աշխարհը մեռաւ յաւերժի առաջ —
եւ ես մոռացայ բախտը աշխարհի՝
աշխարհի հեռուն ու բախտը բարի:
Լուսնեակ գիշերով ես ճամբայ ընկայ
ու կեանքը թողած, ու կեանքի հեռուն —
թաղեցի հոգիս լուռ ու լուսնկայ
յաւիտենութեան մեռած դաշտերում:
Ու լուռ է շուրջս — ձմեռ ու գիշեր,
ու երգը մահի, որ կոչւում է — սէր: —

Մեռած է, Մարի՛, իմ սիրտը հիմա:
Շուրջս — լռութիւն, ու գիշեր, ու մահ.
շուրջս քարացած երազը մահի.
— Կ'ուզէի՞ այնպէս, որ յետ դառնայի
ու համբուրէի շրթերը հողի.
փնտռէի մի պարզ, երկրային ուղի,
հո՞ղը լիզէի, որպէս համր շուն —
Ու լո՞ւռ կորչէի աշխարհի փոշում...
Ախ, ցուրտ է այստեղ — երկնի կամարում—

չի վառում այստեղ ճառագայթը հուր.
երկնքում չկայ ծաղիկ ու գարուն
ու սուտ է հոգու բերկրանքը մաքուր:
Մարի, ի՛մ Մարի, մնացիր նախշուն,
արեւոտ ու տաք դաշտերում երկրի,
թող հոգիդ զնգա՛ երկրի մշուշում,
աշխարհի մուժում թող հոգիդ բերկրի:
Մի՛ նայիր դու վեր. թող կեանքդ լինի
ոսկի մի ղօղանջ. վա՛ռ բախտի հնչիւն,
թող կեանքդ լինի հուրհրող գինի,
Մարի, ի՛մ Մարի, Մարի, է՜գ թռչուն...

— Իսկ ե՞ս. ի՞նչ անեմ ես, որ մնացի
երկնի դաշտերում — ու մեռաւ հոգիս,
ես, որ երկրային կեանքս թաղեցի —
յսո՞ւմ ես, Մարի, — ի՞նչ արի ես ինձ:
Ինչո՞ւ արեւի համբոյրը երբեք
չվառեց իմ մէջ ցանկութիւն ու դող
ու չհրդեհեց սիրտս յոգնաբեկ
քո հուր մարմնի հմայքը դիւթող:
Բայց չէ՞ որ հոգին, ասում են, ունի,
կամ գուցէ առաջ ունեցել է նա —
կարմիր կարօտը կարմիր արիւնի
ու հրդեհումի երազը անահ:
Ախ, մարդու հոգին, ասում են, առաջ
ապրել է այնտեղ — արեւի վրայ,
եղել է վառման խնդագին երազ,
հրոտ, հրանազ, ու անունը — Ռա:
Վառուել է անմար արեւի հոգում՝
ինքը զօհ իրեն ու զօհաբերող,
ու սփռել է մութ օրերի միգում
հրդեհ ու կարօտ, ցանկութիւն ու դող:

Ու եղել է այս կեանքը երկրային
արեւի առաջ խանձուած մի զոհ.
աղօթք են արել հրակամ Ռաին —
այրել են հրում ու անցել են զոհ:

Յոգնե՜լ եմ, յոգնե՜լ երազից, մահից,
անտարբերութեան վիճակից երեր.
ուզում եմ զգալ, շօշափել նորից,
չունենալ երազ, թռիչք ու թեւեր:
Կ'ուզէի՜ լինել հաստատ ու կարող,
աշխարհը զգալ, որպէս քաղցր դող,
Եւ ամբողջ կեանքով մի պահ երկարող —
վառուել ու մարել հրճուանքում բանտող:
Եւ ինչո՞ւ համար իմ մարմինը յոյս,
մարմինը մարող, մարմինը հիւանդ
դեռ պէտք է կրի դիակը հոգուս,
որպէս ծանր բեռ՝ հնամեայ աւանդ:
Ճնշում է, ճնշում ուսերիս վրայ
դիակը այդ ցուրտ, ծանր, անբաժան,
ինչո՞ւ եմ կրում ես բեռը նրա,
այդ բեռը դաժան:
Եւ ինչո՞ւ համար, օրերիս ծոցում,
ուր բերել է ինձ բախտը այս գիշեր —
ես ինձ եմ փնտրում ու մեռելոցնում
վերջին տագնապում, որ կոչւում է — սէր...

. . . .

Ես ինձ եմ ուզում, ինձ, լսո՞ւմ ես, կի՛ն,
ինձ, որ չե՛մ լինի էլ ուրիշ անգամ,
որ վաղը պիտի հո՛ղ դառնամ կրկին,
ու անցնեմ անդարձ ու աշխարհ չգամ:
Ի՞նչ անեմ ես, կին, — ի՞նչ անեմ հիմա,
թէ զգամ, որ ես անցել եմ անդարձ —
ու ցուրտ մշուշում ճերմակ երեւայ

մահը՝ աստղային զգեստներ հագած:
Եւ ցոյց տայ նա իմ երազած ուղին՝
յաւիտենութեան սահմանը ունայն —
եւ ես հասկանամ, որ յաւերժը հին
վերջ չի ունենայ, որ հանգստանամ...
Երբ զգամ յանկարծ, որ հասել եմ ես
յաւիտենութեան սահմանը — ու նա,
քարացած հոգիս՝ աներազ, անտես՝
ցո՜ւրտ յաւերժութեան եզերքում մնայ:
Չէ՞ որ ով հասաւ յաւիտենութեան
ու Նիրւանայի լուսնաշխարհը սառ —
նա էլ չի՛ դառնայ կեանքի անսահման
ովկիանը, որ կոչւում է Սանսար...

Օ, ծա՛նր է, ծա՛նր է, օ ծա՜նր է այնքան
ուսերիս համար բեռը յաւերժի.
— ախ, լինել թեթե՜ւ, հո՜տ, հրակա՜մ,
վառուել, որպէս զոհ, զոհս չմերժի
արեւը — արեւ, որ Ա՛գնի, ու Ռա.
վառուել ու մարե՜լ աշխարհի վրայ՝
զոհի՜ պէս արդար, ինքնասմոքիչ —
ու մահից յետոյ չլինի՜ ոչինչ...

1916

ԿԱՐԻՆԷ ՔՈԹԱՆՃԵԱՆԻՆ

ԾԻԱԾԱՆԸ

ԵՐԿՐՈՐԴ ՏՊԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

Դու իմ վերջի՛ն, իրիկնայի՛ն, աստղայի՛ն քույր...

Ես, աստղային մի պոէտ, Լաբիրինթում քո Կապոյտ,
Քո՛յր, անցնում եմ, որպէս աստղ, հոգիս — մեռած աստղի փայլ.
Այնքան տրտում է հոգիս, բայց միշտ ժպտում է հոգուդ,
Որ երազը չդառնայ Գողգոթայի ճանապարհ…

Հոգին չի մեռնում: Մարմինը թողած երկրային փոսում —
Թափառում է նա Տիեզերական Լաբիրինթոսում:

Անցնում է բոլոր ճամբաները սուտ ու անբեր երկրի, —
որ պայծառ, մաքուր, դարձերից յետոյ,— Քո գրկում բերկրի:

Բայց ե՞րբ կը հասնի հոգիս, որպէս սէգ, սրբացած մի զոհ,—
Մայրամուտային Եզերքը կապոյտ,— լոյս եզերքը Քո...

ԾԻԱԾԱՆԸ

1

Լուսամփոփի պէս աղջիկ Աստուածամօր աչքերով,
թոքախտաւոր, թափանցիկ, մարմինի՜ պէս երազի,
կապո՛յտ աղջիկ, ակաթի ու կաթի պէս հոգէթով,
լուսամփոփի՜ պէս աղջիկ...

Ես ի՞նչ անեմ, ի՞նչ անեմ, որ չմեռնի իմ հոգին,
որ չմարի իմ հոգին քո ակաթէ աչքերում.
Ես ի՞նչ անեմ, որ մնայ ծիածանը երեքգոյն,
որ չցնդի, չմարի՜ իմ հոգու հեռուն...

Լուսամփոփի՜ պէս աղջիկ Աստուածամօր աչքերով,
թոքախտաւոր, թափանցիկ, մարմինի՜ պէս երազի,
կապո՛յտ աղջիկ, ակաթի ու կաթի՜ պէս հոգէթով,
լուսամփոփի՜ պէս աղջիկ...

2

Երեք գոյն կայ երազային քո երկրում —
երեք գոյն:
Թափանցիկ են այն գոյները քո երկրում —
քո հոգում:

Դու ժպտում ես. քո լուսաւոր աչքերում —
երեք փայլ.—
ու բացւում է, կապո՛յտ աղջիկ, քո հեռուն
լուսավառ:

Եւ տեսնում եմ դղեակներդ երկնահուպ,
զմբէթներդ սէգ:

Եւ յիշում եմ ոսկեծաղիկ մի ասուպ,
որ ընկաւ երէկ:

Ու լսում եմ, որ իրիկուայ մշուշում,
անձրեւից յետոյ,
իրիկնային զանգակներն են կարկաչում
ու կանչում են, գոհ:

Եւ տեսնում եմ, որ դաշտերիդ, լճերիդ,
լո՜յս երկրիդ վրայ —
ահա իջել է անապակ ու վճիտ
մի կապոյտ հիմա:

Ու տեսնում եմ իրիկնային կապոյտում
բռնկուած կրկին —
զմբէթներիդ երկնասլաց ու ժպտուն
խաչերի ոսկին...

Եւ երազի պէս պարուրում է յանկարծ
երկիրդ իմ հոգում.
ջինջ երկիրդ՝ աչքերիդ մէջ — միգամած
իրիկուն...:

3

Երէք ճաճանչ, երէք երանգ, երէք գոյն,
որ անցան —
քո՜յր, կապել են քո աչքերում, իմ հոգում —
ծիածան:

ԿԱՊՈՅՏԸ

1

Կապոյտը հոգու աղօթարանն է, քոյր,
կապոյտը — թախիծ.
կապոյտը — կարօտ թափանցիկ, մաքուր,
ու յստակ, ու ջինջ:

Կապոյտը քրոջ աչքերի անհուն
առաւօտն է բաց:
Կապոյտում հոգիս մի հին իրիկուն
անզօ՜ր հեծկլտաց:

Կապոյտը ծեգին աղօթքի կանչող
ղօղանջն է զանգի:
Կապոյտը — արցունք, ու կապոյտը — ցող
հոգու, երկնքի:

Կապոյտում անուշ խօսքեր են հոսում
երկնքից-երկինք:
Հոգիս — Կապոյտի Լաբիրինթոսում
արբացած կնիք:

Այն, որ չի եղել, որ պէտք է լինի
մանկական արտում —
հոսում է, որպէս լուսաւոր գինի —
հոգու կապոյտում:

2

Արեւից առաջ եւ ոսկուց առաջ —
տրտո՜ւմ է այնքան.
խմում է հոգին բաժակը երազ
այդ կո՛յս տրտմութեան:

Արեւից առաջ, երբ կապոյտը՝ հեզ,
սփրթնա՜ծ, գունա՜տ —
հիւանդ աղջկայ երազ է կարծես՝
աղօտ, լուսակապ։

Երբ աստղը՝ մի պահ դառնալով անտես՝
վառւում է յանկարծ։
Երբ տիեզերքը աղօթք է կարծես՝
հոգու մէջ հանգած։

Երբ դեռ ո՛չ մի ձայն չի ընկնում հոգու
բաժակի մէջ լուռ։ —
Երբ որպէս ուրու դեռ քնած ես դու
կապոյտում մաքուր։

3

Առաւօտ կանուխ, երբ արեւ չկայ,
լուռ զգում եմ ես, —
որ լուսէ հոգին քնած աղջկայ
մօտի՜կ է այնպէս։

Ու լսում եմ ես, լսում եմ միայն,
երազուն-տրտում։
Ժպտում է հոգիս անդորր տրտմութեան
գունատ կապոյտում։

Զգում է հոգիս շրթերի վրայ՝
անմարմին, դողդոջ —
կապոյտ, երկնագոյն համբոյրը նրա —
լուսաւո՜ր քրոջ։

4

Քո՛յր, արցունքները — մաքուր
ղօղանջներ են, որ
յղանում են երկնագոյն
զանգ-աչքերդ խոր:

Ղօղանջնե՞ր են — լուսաւոր, —
կո՞յս թռիչք ու թե՞ւ.
ղօղանջնե՛ր են — թեւաւո՞ր
ու թերթե՞ւ, թերթե՞ւ...

5

Երբ չկայիր կարծես դու՝ դղեակում հոգու
անշշուկ քնած, —
քո՛յր, իմ հոգին, աստղային, որպէս նինջը քո —
կապոյտում մնաց: —

Պատուհանից դղեակի ես տեսնում էի
երկինքները բիլ:
Շրթերիս մէջ, հոգուս մէջ մի խօսք ունէի.
— քո՛յր, քնի՛ր, քնի՛ր...

Միայն զգում էի ես՝ լուռ, տրտում այնպէս՝
որ ամէն ինչում —
քո լուսաւոր էութեան հարազատ ու հեզ
կապոյտն է շնչում:

Եւ չկայիր կարծես դու՝ դղեակում հոգու
անշշուկ քնած:
—Քո՛յր, իմ հոգին, աստղային, որպէս նինջը քո—
կապոյտո՛ւմ մնաց:

ՈՍԿԻՆ

1

Կապոյտի՜ մեջ, կապոյտի՜ մեջ — արեւի ոսկին։
— Քնի՛ր, քնի՛ր, կապո՛յտ աղջիկ, չզարթնես ծեգին։

Կարապները լճերի՛ մեջ, ջրերի վրայ
դեռ քնել են, դեռ նիրհում են. կ'արթնանան հիմա։

Ու զանգերը ղօղանջում են՝ կարկաչուն, հնչուն,—
փախցնում են աստղերի չուն ու կանչո՛ւմ, կանչում։

Խա՛չը վանքի, ե՛րգը զանգի — կապոյտում վերջին.
—զարթի՛ր, զարթի՛ր, կապո՛յտ աղջիկ, ու նայի՛ր խաչին...

Նա ոսկի՛ է, երկինք նետած մի կտոր ոսկի.
Նա — մի երազ, ոսկի՛ միրաժ արթնացած խօսքի։

Ու արեւի թեւը ահա լճերի նիրհում
հրդեհում է աստղանկար տրտմութեան հեռուն...

Ու մարում են, ու մեռնում են այն աստղերը, տե՛ս։
Արթնացել են կարապները ու կանչո՛ւմ են մեզ։

Քո՛յր, վայրկեանը սրբազան է—բռնկում ու մահ.
կարապները, որ կանչում են, կը մեռնեն հիմա։

Ու կը մարի խաչը վանքի կապոյտում վերջին.
—զարթի՛ր, զարթի՛ր, կապո՛յտ աղջիկ,—ու նայի՛ր խաչին...

2

Արեւի ոսկին ինչո՞ւ է փակում
մեր աչքերը բաց —
երբ՝ կապոյտ երազն արթնացած հոգում՝
նայում ենք յանկարծ։

Երբ բաց ենք անում աչքերս՝ կապոյտ,
աստղային նիրհից,—
որ տեսնենք ոսկու ծիծաղը՝ անփոյթ
յղացած հրից:

Ինչո՞ւ է խոցում, ասեղի նման,
ոսկին արեւի —
մենաւոր ժամին վերջին տրտմութեան
վերջին բարեւի...

3

Դու տրտում ես, բայց արեւի բռնկուած ոսկին
ոսկեզօծել է քո կապոյտ, աստղային հոգին:

Ու սփրթնած դէմքի՛դ վրայ—բռնկուող մի փայլ.
այն արե՛ւն է, այն արե՛ւն է, աստղային եղբայր:

Դու չե՞ս ուզում, դու չե՞ս ուզում արեւի ոսկին.
չե՞ս հաւատում արեւի տակ շիկացած հասկին...

Միայն նայի՛ր ու հասկացի՛ր, օ, նայի՛ր ու տե՛ս.—
մի ոսկեզոյն քող են հագել դաշտ, անտառ ու սէզ:

Ու լեռնային, երկինք տանող ձիւնածածկ ուղին
հրաժեշտ է տալիս հիմա բիլ մառախուղին...

Եւ ամէն տեղ, ինչպէս եւ այն լեռնուղու վրայ—
բռնկուել է ժպիտ-ոսկին Արեւի — Նրա...

4

Օ, նայիր ու տե՛ս, նայի՛ր ու ժպտա,
օ, նայի՛ր հեռուն.—
վառուել է նա մի ոսկի շղթայ
քրոջ աչքերում...

Սփրթնած, գունատ կապոյտը արդէն
չքացաւ, չկայ.
ժպտուն, ոսկեփայլ վառւում են քո դէմ
աչքերն աղջկայ:

Շղթան ոսկեգոյն, հրաշքի՜ շղթան
բռնկուել է, տե՛ս:
Նայիր ու ժպտա՛, դու ժպտա՛ միայն՝
արեւոտ – ու հեզ...

Եւ թող սո՜ւրբ թուայ, որպէս կոյս հեռուն
կապոյտ մենութեան —
արեւածագին քրոջ աչքերում
բռնկուած շղթան...

5

Օղակ-օղակ, ոսկեգոյն ու հրաշէկ,
օրօրւում են ալիքները լճերի:
—Կապոյտ նիրհում սպասումը չմաշէ՛ք.
թող արեւը մի նո՛ր բախտի յուր բերի:

Ահա ճերմակ առագաստները՝ ոսկի
արեւի դէմ հարսների պէս շիկացած՝
օրօրուելով, նազանքներով, կողք-կողքի —
ճամբայ ընկան դէպի հեռուն ոսկեբաց...

Դէմք, հեռուն, կապուտաչեայ ջրերում,
ոսկենկար դէմքը արեւ-արփայի —
հուր ժպիտի ոսկի թերթեր է թափում,
որ լաստերի ճանապարհը զարդարի...

Առագաստները, ոսկեզոյն քող հագած,
արեւելեան հարսների պէս նազանուտ,—
օրօրուելով ճամբայ ընկան թեւաբաց՝
դէպի ոսկի հեռաստաններն արեւոտ...

6

Հրոտ, հրաշէկ ոսկին արեւի՝
հրդեհուած հոգու հովն է երեւի...

Հուր հովը հոգու՝ հրդեհուած հիմա —
լեռնային վանքի խաչերի վրայ։

Փառուել է վանքի ոսկեթեւ խաչին՝
ժպտավառ՝ որպէս համբոյրն առաջին։

Որպէս կարմրութիւնն այն այրող, հրոտ՝
հարսնական դէմքիդ՝ ամօթխած կարօտ...

Որպէս թափանցիկ կարմրութիւնն հոսող՝
այտերիդ վրայ՝ ոսկեզոյն մի շող...

7

Ես հաւատում եմ հասկի շշուկին, խօսքին—
Երբ հագել ես արեւի թափանցիկ ոսկին:

Հեռաստանները հացի — ոսկեգոյն, ոսկեգոյն:
Դու նայեցիր, ժպտացիր իմ գունատ հոգուն:

Աչքերիդ մէջ, հոգուս մէջ, քո՛յր իմ, կա՛ր, քո՛յր իմ, կար՝
ոսկու շշուկ, ոսկու փայլ, ոսկու ճաճանչ ոսկեվառ:

Եւ հոսում էր ոսկեծուփ կապոյտից դէպի վար՝
արտերի գիրկը բերրի՝ մի հեշտութիւն հրավառ:

Ու ժպտում էր բռնկուած ոսկին՝ անշէջ ու անփոյթ՝
կապոյտ հոգուս, աչքերիդ, ու երկնքի՛ մէջ կապոյտ:

Եւ հաւատում էի ես հասկերի խօսքին,
ու վառւում էր կապոյտում արեւի ոսկին...

8

Արեւը — որպէս մի ոսկի թիթեռ:
Իսկ երկինքը կայ — ու կապոյտ է դեռ:

Զնգում են թեւերն՝ արնագոյն ու վառ.
այրւում է նա — ինչո՞ւ, ո՞ւմ համար:

Վառւում են, վառւում կապոյտում անծիր
թեւերը նրա ու պսակը հիր:

Ու ճախրում է նա — մի ոսկի թիթեռ:
Իսկ երկինքը կայ — ու կապոյտ է դեռ...

9

Ու թուլացած, ու սփրթնած կը մարի
արեւի ոսկին —
վերջին անգամ եզերքի մօտ կամարի
բռնկուած կրկին:

Ու կապոյտը՝ արեւի մօտ շիկացած,
վարդագոյն —
քո՛յր, կը փռի դէմքիդ վրայ — ամօթխած
կարմրութիւն:

Ու կապոյտը, ձուլուած ոսկուն, հեռուներում
կամարի —
քո՛յր, հոգուս մէջ, աչքերիդ մէջ, երկինքներում
կը մարի...

10

Ու կը տարածուի մի տրտում մշուշ
մանուշակագոյն·
կապոյտի, ոսկու տրտմունակ մի յուշ —
խանձուած հոգում...

Արեւը ժպտաց, երբ կոյս էր հեռուն,
ու գունատ էր դեռ:
Արեւը անցաւ — կապոյտ դաշտերում
մի ոսկի թիթեռ:

Կապոյտը վառուեց, խանձուեց ոսկում,
արեւը — անցաւ.
արեւը — անհուն ու որբ կապոյտում՝
բռնկուած մի ցաւ:

Իջնում է ահա մի տրտում մշուշ
մանուշակագոյն.—
կապոյտի՛, ոսկո՛ւ տրտմունակ վերյուշ՝
խանձուած հոգում...

ՄԱՆՈՒՇԱԿԱԳՈՅՆ

1

Կապոյտից յետոյ եւ ոսկուց յետոյ,
քո՛յր, փռուեց ահա իմ տրտմած հոգում,
որպէս երազում ապրած երեկոյ —
մի խամրած մշուշ մանուշակագոյն...

Յիշում եմ հիմա, որ մի իրիկուն,
ժպտալուց յետոյ, երբ ոսկի շղթան
ընկաւ ամօթխած գիրկը լռութեան —
փռուեց քո դէմքին, իմ տրտմած հոգում
մի խամրած մշուշ մանուշակագոյն...

2

Աչքերիդ վճիտ ու բաց կապոյտում —
ժպիտը ոսկի·
մայրամուտային մշուշը տրտում՝
այտերիդ վրայ·
եւ, որպէս շշուկ չքաղուած հասկի,
մեր յոգնած սրտում —
սպասումը, որ ցրտաբեր քամին
հիմա կը սուրայ...

Ըստուերներն իջնում ու փարւում էին
դէմքիդ, իմ հոգուն.
մթնում էր հեռուն խանձուած հոգու,
որպէս իրիկուն·
երազները, քո՛յր, երանգներ էին,
խամրեցին միգում, —
խամրեցին, հանգան մայրամուտային
իրիկնամուժում մանուշակագոյն...

3

Ու տրտում էին քո աչքերը թաց,
ու մթնում էին գոյներն իմ հոգում,
երբ վերջին անգամ տրտմօրէն ժպտաց
դէմքդ մշուշում մանուշակագոյն...

Եւ քո թաց, վճիտ, ցօղոտ աչքերում
յոյսի ճանանչներ ճախրելով անցան —
ու բացուեց յանկարծ միգամած հեռուն՝
քո ջինջ աչքերում — պայծա՜ռ ծիածան...

Քո՛յր իմ, այն մեռնող արե՜ւն էր — ժպտաց,
մի վերջին անգամ բռնկուեց միգում,
որ ծիածանէ քո աչքերը թաց
ու տրտում հոգիս մանուշակագոյն...

4

Իրիկուն էր: Իրիկնային տրտմութեան
յուշն էր հիւսւում — մայրամուտի մի երազ:
Դու հարազատ ու մօտ էիր ինձ այնքան՝
քո աչքերով իրիկնային, ցօղաթաց...

Քո աչքերի ու երկնքի կամարում
ճառագայթներ, այնքան հե՜զ, այնքան ջի՜նջ,
ճախրում էին, հոգեվարում ու մարում՝
համբուրելով ծիածանը ամոքիչ...

Եւ յոյսերը, որ ճախրեցին ու անցան,
իրիկնային ժպիտի մէջ այն վերջին —
անրջացած, երազ դարձած սրբացան,
որպէս դէմքը քո լուսաւոր — իմ հոգին...

5

Աղօթքի պես, երգի պես
ճոգիս ճախրեց դաշտերում·
միայն զգում էի ես
քո հմայքն ու քո հեռուն...

Միայն զգում էի, որ
երկինքներում կուսական
բռնկումները բոլոր
նուաղեցին ու հանգան։

Հաշտութիւն էր ու ներում
քո ժպիտը սրբազան —
քո արցունքոտ աչքերում
անրջացա՜ծ ծիածան···

6

Քո՛յր, երազներն այրուեցին ու անցան,
եւ չի՜նչ մնաց քո աչքերում, իմ հոգում —
մի սրբացած, անրջացած ծիածան՝
վերջի՜ն սիրոյ մի լուսաւոր ամոքո՛ւմ։

Ու յիշում եմ առաւօտը գունաթափ,
ու կապոյտը այն սփրթնած ու անհուն.
ու յիշում եմ, որ քեզ կանչեց մի կարապ,
երբ արթնացար արեւծագի դղեակում...

Ու յիշում եմ ես երկինքը վարդագոյն,
ոսկի վարդեր, որ բացուեցին ու չկան...
Ու յիշում եմ իրիկնային երկնքում
հրաժեշտը ոսկեժպիտ կարմրութեան...

Ու յիշում եմ հուր արեւը — մի թիթեռ; —
ճախրեց, անցաւ, աննիւթացաւ ու չկայ.
իսկ իմ հոգին այնքան յստակ, ջինջ է դեռ—
մի յո՜յս ժպիտ լուսաժպիտ աղջկայ...

Իսկ երազներն այրուեցին ու անցան:
Բայց ջինջ մնաց քո աչքերում, իմ հոգում —
մի սրբացած, անրջացած ծիածան՝
վերջի՜ն սիրոյ մի լուսաւոր ամոքում...

ՀՐԱԺԵՇՏԻ ԵՐԵԿՈՆ

1

Զինջ ճախրում են ղողանջները հորիզոնից հորիզոն.
—Ինչ տրտո՜ւմ է, կապո՛յտ աղջիկ, հրաժեշտի երեկոն...

Տրտմութիւն ու լոյս է իջել քո աչքերում, իմ հոգում.
օրհնենք, օրհնենք այս երկրային հրաժեշտի երեկոն...

Եւ թող հալուե՛ն, ձուլուե՛ն, մարուեն իրիկնային կապոյտում
մեր կոյս հոգու իրիկնային սպասումները տրտում։

Եւ զանգերը անրջօրէն, հորիզոնից-հորիզոն,
օրհներգելով թող օրօրեն հրաժեշտի երեկոն...

2

Դու մօտեցար որպէս քոյր — ու հեռանում ես ահա.
աղօթք դարձած, խնկաբոյր — դու հեռանում ես ահա։

Ինչո՞ւ եկար, եւ ինչո՞ւ անրջացար ու չկաս.
հրաժեշտի մի համբոյր — ու հեռանում ես ահա...

Գուցէ սո՜ւտ է սէրը այս — հրաժեշտի մի երազ,—
Քո՛յր, յո՜ւշ դարձած հեռաւոր, դու հեռանում ես ահա...

3

Դու գնում ես, բայց հոգիս սպասում է քեզ.
—կապո՛յտ աղջիկ, քո՛յր իմ հեզ, դու յետ չե՞ս գալու...

Ես ժպտում եմ, որ երկար ճանապարհին չտրտմես.
հոգիս մնաց ո՜րբ այնպես — դու յետ չե՞ս գալու...

Դու գնում ես, բայց կարծես կայարան եմ եկել ես,
որ հանդիպեմ, քոյր իմ, քեզ, — դու յետ չե՞ս գալու...

4

Կ՚անցնեն օրերը բոլոր
եւ տրտմօրէն խոնարհ, գոհ, —
այն Կայանը հեռաւոր
կը հասնենք մի երեկոյ:

Եւ ցուրտ հովը, որպէս քոյր,
կարօտակէզ ու գթոտ,
կը համբուրէ սիրալիր
մեր աչքերը արցունքոտ:

Եւ զանգերը կարկաչուն,
հորիզոնից-հորիզոն,
տրտո՜ւմ կ՚օրհնեն մեր վերջին
հրաժեշտի երեկոն...

ԳԱԶԷԼՆԵՐ

1

Կապույտ բաժակը հոգերով դու խմի՛ր,
սիրտդ լցուի թող հեքեաթով — դու խմի՛ր:

Իրիկնային երկինքը բիլ թող անվերջ
հոգիդ լցնի կապույտ կաթով — դու խմի՛ր:

Թող լո՛ւռ լինի. անրջավա՛ր ու տրտում—
կապույտ բաժակը հոգերով դու խմի՜ր:

2

Իմ խոսքերը կարկաչում են կապույտում,
կարկաչում են ու կանչում են կապույտում:

Կարոտներ կան, որ անմարմին ու տրտում—
միայն շշուկ ու հնչիւն են—կապույտում:

Երազներ կան, որ կարոտներ են միայն,
լո՜յս կարոտներ, որ կանչում են կապույտում...

3

Ո՞ւմ եմ երգում. ի՞նձ թէ քեզ—չգիտեմ.
իմ երգում ինձ կը գտնե՞ս—չգիտեմ:

Թէ՞ ես ինձ եմ որոնում, բայց գտնում եմ քեզ.
կորցրե՞լ ենք արդեօք մեզ—չգիտեմ:

Գուցէ ե՛ս եմ՝ քո երգում, գուցէ ի՛նձ ես դու երգում.
ո՞ւմ ես երգում. ի՞նձ թէ քեզ—չգիտեմ...

4

Կայ հոգու մէջ ու աշխարհում — մի ոսկի օղակ:
Բռնկւում է նա ու մարում — մի ոսկի օղակ:

Ո՞վ չի գտել — ժպտալո՜վ, ժպտալո՜վ —
անդու՜լ վազքի ճանապարհում — մի ոսկի օղակ...

Բայց ես ինչո՞ւ, քո՛յր իմ, ինչո՞ւ տրտմեցի այնքան,
երբ բռնկուեց քո աչքերում մի ոսկի օղակ...

5

Դու կապոյտը սիրեցիր — չգտար,
սիրտդ դարձաւ ծիւնածիր, — չգտար:

Երկինքներին՝ հեռաւո՜ր, հեռաւո՜ր՝
դու մանկօրէն ժպտացիր — չգտար:

Կո՜յր աչքերից՝ աղօթքո՜վ, աղօթքո՜վ՝
մի քիչ կապոյտ մուրացիր — չգտար...

6

Քո՛յր, զանգերի տխրութեան մի ղօղանջ է քո հոգին:
Դղեակի մէջ մենութեան — բախտի կանչ է քո հոգին:

Եւ մենակ է, քոյր-աղջիկ, այնքան մենակ ու տրտում.
իրիկնային կապոյտում մի ճաճանչ է քո հոգին...

Ո՞ւմ ես կանչում եւ ինչո՞ւ. զանգերը ո՞ւմ են կանչում.
բայց չե՜ս գտնի, քո՛յր-աղջիկ, թող չկանչէ քո հոգին...

7

Բոլոր խօսքերն իմ երգում — ճաճանչներ են լոկ:
Կապոյտ միգում — ոսկեգոյն ճաճանչներ են լոկ:

Քո աչքերից, քո դէմքից, քո լուսէ երկրից
ճառագայթուած իմ հոգում — ճաճանչներ են լոկ...

Իմաստ չկայ, միտք չկայ խօսքերում այս հին,
բայց ինչո՞ւ են ամոքում — ճաճանչներ են լոկ...

8

Քո՛յր, իմ հոգին լուռ ու տարտամ — մի ստուեր է լոկ,
դղեակի մէջ քո մենութեան — մի ստուեր է լոկ:

Երբ նայես կը ճանաչես, կը տեսնես յանկարծ,
որ ձեւերիդ այնքա՜ն նման — մի ստուեր է լոկ:

Գուցէ ժպտաս, գուցէ տրտմես, երբ զգաս, որ նա —
եղերակա՜ն երկուութեան մի ստուեր է լոկ...

9

Կը ղօղանջեն օրերը քո — կը մարեն.
կը կարկաչեն — մի երեկոյ կը մարեն:

Ու ղօղանջող օրերիդ մէջ երգուած
երազները քո յուսաճեմ — կը մարեն:

Յե՜տ կը նայես ու կը ճչաս կարօտից.
ջի՜նջ արցունքներ կը ճաճանչեն — կը մարեն...

10

Մենք չգիտենք, քո՛յր իմ, մեզ կապոյտը ո՞ւր կը տանի.
Թէ լուռ լինենք, լուռ ու հեզ — կապոյտը ո՞ւր կը տանի:

Նա — տրտմունակ մի կարօտ, նրա անունը սակայն
ո՛չ դու գիտես, քո՛յր, ոչ ես, — կապոյտը ո՞ւր կը տանի...

Կորցրել ենք աշխարհի ճամբաները հին.
Իմ ո՜րբ ընկեր, քո՛յր իմ, մեզ կապոյտը ո՞ւր կը տանի...

11

Քո՛յր, ղօղանջի՜ պէս ճախրել ու գնալ, —
հմայուած ու հեզ — ճախրել ու գնալ...

Երկնքից-երկինք, իրիկուայ մովում,
անմարմին, անտես — ճախրել ու գնա՜լ...

Դէպի Ամէնտի եզերքը կապոյտ
քո՛յր, ղօղանջի պէս ճախրել ու գնալ...

12

Ինչ տրտմում են զանգերը, քո՛յր, մայրամուտի, —
զանգերը բաց ու ցօղաքո՜յր մայրամուտի...

Ահա կոյսերը գնում են աղօթելու.
սգահանդէս, տրտմում թափօր մայրամուտի...

Լուսամփոփի պէս կախուել է երկինքը բիլ
հոգուս վրայ — օ, սո՜ւրբ անդորր մայրամուտի...

13

Մահը, գիտե՞ս, մի լուսաւոր առասպել է, քո՛յր։
Կեանքը այնքան մեղկ ու անգոյն ու անբեր է, քո՛յր։

Մահը անուշ, անրջային տրտմութիւն ունի.
Կեանքը սակայն շաչող, փախչող, անհամբեր է, քո՛յր։

Կեանքի կանչը անկումների ազդարար է լոկ.
Մահը սակայն Կապոյտ Երկրի մի բանբեր է, քո՛յր…

14

Իրիկուն է, քո՛յր, — աչքերդ փակի՛ր,
յոգնաբեկ, տխուր, — աչքերդ փակի՛ր։

Թարթիչներդ թող չթարթեն միգում.
միգամած ու խոր աչքերդ փակի՛ր։

Կոպերիդ տակ թող երազս թաղեմ.
իրիկուն է, քո՛յր, — աչքերդ փակի՜ր…

15

Դի՛ր մատներդ կոյս աչքերիս վրայ,—
հոգեվար հոգուս — աչքերիս վրայ…

Յոգնեցի կապոյտ մշուշից, մովից.
դի՜ր մատներդ լոյս — աչքերիս վրայ…

Մահու պէս քնքուշ դի՜ր մատներդ սուրբ —
խոնջացած, անյոյս աչքերիս վրայ…

16

Իրիկունը ու կապոյտը կանչեցին, քոյր, —
ճամբայ ընկանք ոտաբոպիկ, երկնայի՛ն քոյր...

Ու գնում ենք դեպի Յաւերժը անմոքիչ.
մահն է թեթե՛ւ, մա՛հն է բարի՛, անմարմին քոյր...

Յես չնայե՛ս, յես չնայե՛ս բաց աչքերով,
դու իմ վերջի՛ն, իրիկնայի՛ն, աստղայի՛ն քոյր...

17

Որքան ցաւ կայ, որքան ցաւ կայ այս կարօտում իրիկնային,
ինչ տենչում ենք մի՞թե կը տայ այս կարօտը իրիկնային...

Թաց աչքերդ հովն է շոյում շիրիմների փափուկով.
թաց աչքերի՛դ գուցե գթայ այս կարօտը իրիկնային...

Հոգնումների պահը սուրբ է. ժպտա՛, ժպտա՛, մահացող քո՛յր,
որ չհանի՞ քեզ Գողգոթա այս կարօտը իրիկնային...

18

Թող ապրի հոգին — կապոյտ վանդակում.
կան գանձեր անգին — կապոյտ վանդակում:

Դու — ծարաւ աղջիկ, կապոյտը — գինի.
դու — արբած մի կին — կապոյտ վանդակում:

Ի՞նչ պիտի անես, ի՞նչ պիտի անես,
երբ թափուի գինին կապոյտ վանդակում...

19

Մարում է հոգիս, քո՛յր, քո աչքերում ու մեռնում է նա:
Մթնում է ահա քո կապոյտ հեռուն — ու մեռնում է նա:

Մեռա՛ծ, մարած աստղ՝ նա ինչո՞ւ ընկաւ երկինքները քո.
Նա ինչո՞ւ վառուեց երկրի խաւարում — ու մեռնում է նա:

Շողի պէս վերջին, աստղոտ երկնքից ընկած շողի պէս՝
աչքերիդ վճիտ ցո՛ղն է համբուրում — ու մեռնում է նա...

20

Իրիկնային քո՛յր իմ հեզ, մեռելի՜ պէս դու անցի՛ր,
թող զանգերը օրհներգեն ու օրհնեն քեզ, — դու անցի՛ր:

Վարդե՜ր թափեմ արծաթէ, արծաթէ աստղեր՝
դիակառքիդ, հոգո՜ւդ մէջ, դագաղիդ մէջ, — դու անցի՛ր...

Մահացեալ ու անդարձ, օրերիս պէս մի՜ֆ դարձած,
անվերադա՜րձ, յամրընթա՜ց, սգահանդէ՜ս դու անցիր...

21

Կապոյտ կարօտը գուրգուրեմ ու լռեմ.
աղօթք անեմ, խունկեր բուրեմ — ու լռեմ:

Այն կարօտը, որ աչքերդ տուեցին,
քո՛յր, հոգուս մէջ ողջագուրեմ — ու լռեմ:

Այն կարօտով իրիկնային ու անուշ —
բոպիկ ոտքերդ համբուրեմ ու լռեմ...

22

Շրթունքներիդ հոգեվարքն է, քոյր իմ, — ինձ
աղօթք արա, որ աստղերի մեջ թաղեմ։

Քո՛յր, շրթունքներդ արեւին չերկարե՜ս.
շունչդ սուրայ, որ աստղերի մեջ թաղեմ...

Շրթունքներիդ դիակառքով, քոյր իմ, ես
հոգի՜ս տարայ, որ աստղերի մեջ թաղեմ...

23

Սիրոյ երգի կորած տողն ես հոգուս համար,
սո՜ւրբ է կարօտդ՝ մոխրագես հոգուս համար։

Դու մի՜ֆ դարձած ու սրբացած մեռելների
սուգը տօնող տրտում քօ՛ղն ես հոգուս համար։

Իրիկնային մեռելոցի այս սուրբ պահուն —
հի՜ն կարօտի վերջին դողն ես հոգուս համար...

24

Քեզ կը հասնեմ, քո՛յր իմ, ես — Ամենտի երկրում,
երբ յուշ դարձած կը քնես — Ամենտի երկրում...

Կը համբուրեմ, ջի՜նջ այնպես, շրթունքներդ ես, —
կը համբուրեմ, քո՛յր իմ, քեզ — Ամենտի երկրում...

Մեռած աստղի լոյսի պես, որ ժպտում է մեզ —
դու իմ հարսը կը լինես — Ամենտի երկրում...

25

Կը մօտենանք մի իրիկուն Յաւերժական Կապոյտին...
Կը մօտենայ երկրի հեռուն Յաւերժական Կապոյտին...

Վերջին սիրով կը համբուրեմ քո ոտները յոգնաբեկ.
դու կը մեռնես՝ նայուածքդ հեռուն՝ Յաւերժական Կապոյտին...

Եւ մարմինը քո խնկաբոյր — հնամենի խունկեղեգ —
կ'այրեմ, որպես զոհաբերում — Յաւերժական Կապոյտին...

Կարս 1916
Մոսկուա 1917

ՈՂՋԱԿԻԶՈՒՈՂ ԿՐԱԿ

ԻՐԻԿՈՒՆԸ

1

Նո՛յնն է կարօտս հիմա՝ անսփոփ ու որբ.
Նո՛յնն է աշխարհը վառուող ու արեւը բորբ:

Նոյնն է երկինքը կապոյտ ու լճակը ջինջ —
Եւ չի՛ փոխուել իմ սրտում, իմ հոգում—ոչինչ:

Նոյնն է սէրը՝ կրակուած իմ սրտում հիմա՝
Նո՛յն կարօտը անսփոփ ու անունը — Մահ:

2

Հուրը լափում է հիմա սուրբ մարմինը քո:
Շուրջդ մութ է, շուրջդ — մահ, — երեկոյ:

Կոպերի տակ քո փակուած, կրակուն,
այրւում է քո հոգին կրակում:

Հուրը լիզում է տարփոտ շրթերով դեղին
քո երկնագոյն աչքերի, քո սրտի ուղին:

Հուրը լափում է հիմա սիրտդ աղջկայ —
շուրջդ մութ է, շուրջդ — մահ, — ու փրկում չկայ...

3

Դէպի երկինք է տանում ճանապարհը հին:
Քո հմայքն եմ ես երգում այս երգում կրկին:

Քո հմայքը հեռաւոր, քո հմայքը կոյս, —
Նորի՛ց ժպտում ես ահա կարօտած հոգուս:

Քո ժպիտն եմ ես տեսնում արևի հոգում,
քո ժպիտը վարդագոյն — իրիկուայ միգում։

Հո՛ւր է դարձել ու կրակ քո ժպիտը հեզ —
քե՛զ եմ նետում ես նորից սիրտս ողջակեզ։

Թող բորբոքուի՛, թող վառուի՛ կրակուն —
քո արնաշաղ, քո կարմիր կրակում։ —

4

Հրափթիթ վարդերի ոսկեշաղ, մաքուր,
գարնանային երեկոյ է քո մարմինը, քո՛յր։

Գարնանային երեկոյ է, ուր արևը հիր
մայր է մտնում՝ արնաշաղախ ու կարմի՜ր, կարմի՜ր։

Ու սուրում է, կարծես հեռու աշխարհից ուրիշ
քո մարմինի բոյրը, որպէս այրուած հաշիշ։

Հովը սուրաց, գիշերն ընկաւ... Ու դառնում է, ախ, —
քո մարմինը — հրափթիթ վարդերի դագաղ...

5

Օրերը, որ գնացին, չեն դառնա հիմա։
Օրերը մեզ բերեցին մենութիւն ու մահ։

Տխրութիւններ, որ կեանքում այս անուն չունին.
— Մո՜ւթ էր տագնապը հոգուս, ու կարօտը՝ հին։

Դաշտերի մէջ երկրային, հեռաւոր ու մօտ,
մեզ չէր ժպտում ո՛չ մի լոյս ու կրակ աղօտ։

Չգիտէիր, սի՛րտ իմ, որ՝ խաւարում հեռուի
պէտք է երկրի՛ կրակով քո հեռուն վառուի:

Բռնկուել է, սի՛րտ իմ, տե՛ս, քո հեռուն հիմա —
շուրջդ խաւար է սակայն, ու մշուշ, ու մահ...

6

Կապոյտ աչքերդ ահա — աներազ ու պաղ,
երկինքնե՞ր են — անարեւ, անուրախ:

Երկինքներ են, ուր արեւ ու կրակ չկայ —
կապոյտ աչքեր մի մեռած, մարած աղջկայ:

Ու խաչել են քո կրծքին ճերմակ ձեռքերդ շուշան.
ծաղիկներ են — արեւին չհասան...

Էլ աչքերդ երկնագոյն չե՛ն ժպտում հիմա.
դու պառկել ես դագաղում, քո՛յր իմ, Մահ...

7

Կապոյտ կարօտը մեռաւ: Խառնուեց հրին:
Արեւի շողքը ահա զարկել է սարին:

Որպէս հսկայ ադամանդ, տե՛ս, գագաթը ձիւն
բռնկուել է իրիկուայ կապոյտի միջում:

Բո՛ց է դարձել ոսկեգոյն — չի՛ հալչում սակայն.
գագաթներում յուշ դարձող երազներ չկան:

Յուշ չի՛ դառնայ ձիւնը՝ ջինջ գագաթի վրայ՝
սիրտս — սառոյց, սիրտս — ձիւն, կրակի քուրա...

8

Այս աշխարհում իրիկնային, ուր ապրեցիր միայն մի ժամ,
հրա՛շք էր սիրտ, հրափթիթ ծաղկումը քո հրաշուշան:

Բայց որբ հոգիս, կարօտիս պես աստեղահեւ ու խելագար՝
մի՛ այլ կեանքի փայլ էր կարծես, փայլ էր կարծես, կարծես չկար:

Փայլ էր հոգիս՝ շառագունուած իրիկնային քո երազում
ու կարօտով անմխիթար լոյսի մասին երգ էր ասում:

Ու որբ հոգիս քո կարօտում յաւերժօրէն մխա՜ց, մխա՜ց,
որպես կարմիր մի ողջակեզ՝ արիւնոտուած, հրէ մի խաչ:

Դու ծաղկեցիր, սիրտ իմ, որպես հրափթիթ, կարմիր գարուն —
Նա յո՜ւշ դարձած ցնդե՜ց. կորաւ իրիկնային այս աշխարհում...

9

Կապոյտ կարօտը ոչինչ, մեզ ոչինչ չտուեց:
Մութ է խորհուրդը կեանքի, ու անհուն, ու մեծ:

Մութ է խորհուրդը կեանքի, բայց կեանքի մթում
հազա՜ր հրդեհ կայ հոգու ու հազար խնդում:

Ես հասկացայ ու գիտեմ, որ աշխարհը մի
ե՛րգ է հնչեղ, հրաշունչ — հրաշունչ քամի:

Զե՜րմ քուլում է մեր հոգու շրթերին պապակ.
որքա՜ն դռներ կան հոգում՝ հեռաւոր ու փակ...

Երկինքնե՜ր կան մեր հոգում՝ անապակ ու ջինջ —
կապոյտ կարօտը սակայն չտուե՜ց ոչինչ...

10

Կապոյտ լճի վրայ, բացերի մէջ պարապ,
օրօրւում է ահա մի սպիտակ կարապ։

Վարը, որպէս երկինք, լիճն է ծփում օրօր, —
վերը, որպէս մի լիճ, կապոյտ երկինքն է խոր։

Ծի՞ր ու սահման չկայ, չկայ երկինք, երկիր, —
հոգիդ փռի՞ր արձակ, ո՛ղջ աշխարհը գրկիր...

Անրջօրէն ապրիր տիեզերքում հրափ —
որպէս անդարձ մի երգ, որպէս ներմակ կարապ...

11

Խինդ կայ հիմա իմ յոգնած սրտում.
խինդ կայ հիմա — այս վառուող սրտում·

Հեռու հրով կրակուած, երազուն՝
օրօրւում է՝ յոգնաբեկ ու հասուն...

Քո՛յր է հովը՝ անմարմին ու անշուք,
երգը նրա — կարօտի մի շշուկ...

Երգ է ասում հասկերին միգամած,
երգ է ասում՝ քաղցրաձայն ու կամաց։ —

Արտը հրա՞շք է կարծես երազում —
ու ծփում է՝ յոգնաբեկ ու հասուն...

12

Իմ հեռաւոր, իմ հեռու եզերքում
կարծես գնում եմ հիմա ու երգում։

Հովը շոյում է թեթեւ իմ աչքերը թաց
ու թռչում է՝ սրաթեւ, սրընթաց։

Սիրոյ խօսք է իմ սրտին փսփսում,
ժամանակն է՝ երազուն ու հուսուն...

Ժամանակն է, որ անցաւ — ու չկայ.
տրոփում է, որպէս սիրտ աղջկայ։

Քա՞ղցր կանչում է դէպի օրերի հեռուն. —
որքան խի՞նդ կայ այս հեռու դաշտերում...

13

Ցորենների արտի վրայ, հրաբորբոք,
անցնում է մի իրիկնային կարմիր մորմոք։

Հով է կարծես, կարմիր մի հով, հրէ մի սիւք,
որ անցնում է հրաբորբոք, հրաշշուկ։

Վերը, հեռուն, արիւնամած հորիզոնում,
մէկը կարծես — հրէ մի մարդ — զո՞հ է անում։

Երկնից իջած հորիզոնի գծի վրայ —
վառել է մի ոսկեբոսոր, կարմիր քուրա։

Ու քուրայից կարմի՜ր, կարմի՜ր հոսում է վար՝
արտի վրայ՝ մի խնդութիւն արեւավառ։

Ջերմ ծփում է արտի վրայ հրաբորբոք,
որպէս հեռո՜ւ մի խնդութեան կարմիր մորմոք...

14

Տունս դաշտում հեռու սպասում է հիմա:
Շուրջը մութ է ու մուժ — կարմիր մշուշ ու մահ:

Տունս թողած հեռուն, թողած խոնջէնք ու սէր —
Ես գնում եմ դէպի մահացում ու գիշեր:

Բայց կարօտս հիմա — հրափթիթ մի վարդ —
բռնկուել է միգում ու վառւում է զուարթ:

Ու վառւում է հոգիս տառապանքով անուշ,
տունս թողած հեռուն, որպէս ցնդած մի յուշ:

15

Դեռ մայր չի մտել երկնքում
արեւը՝ արիւնոտ ու կարմիր,
դեռ չի՛ մոխրացել իմ հոգում
քո վերջալոյսը կարմիր:

Վառւում է՝ արիւն ու կրակ,
փռել է արնահոտ մի փոշի.
վառւում է ու իջնում արագ —
աշխարհը թողնելով ուրիշի:

Գնում է, բայց կրկին պիտի գայ՝
ա՛յլ կեանքի ժպիտով ու երգով,
գնում է — ու կրկին պիտի գայ —
բայց մի այլ — մի ուրիշ կրակով:

16

Ես լռել եմ հիմա, խոնարհուել եմ հլու —
սի՛րտս գիտէ միայն՝ արշալոյս է գալու:

Սիրտս գիտէ հիմա՝ պիտի իջնի գիշեր,
պիտի մեռնի, մարի ամէն կարօտ ու սէր:

Մութը պիտի իջնի ու աշխարհը այս հին
պիտի ցնո՛րք դառնայ, պիտի գգուի մահին:

Պիտի ցնդի, մարի, որպէս հեռու մի յուշ —
մինչեւ կարմիր վառուի արշալոյսը անուշ:

Մինչեւ վառուի մուժում արեւը հուր, հզօր —
ու նո՜ր փայլով խնդայ հորիզոնը բոսոր:

Սիրտս գիտէ հիմա, որ արեւը մեր այս —
փայլ է ուրի՜շ կեանքի, ուրիշ կեանքի երազ:

Պիտի իջնի, մարի երկինքներում բոսոր —
որ արթնանայ նորից՝ հեռաւոր ու հզօր:

17

… Մայրամուտի այս սուրբ, հրակարմիր միգում,
բորբ արեւի վառուող, ողջակիզուող հոգում,
որպէս անդարձ երազ, որպէս անցած մի յուշ —
մոխրանում է ահա քո մարմինը անուշ:

Որպէս կարմիր մի վէրք, մի արնազոյն քուրա,
բռնկուել է ահա հորիզոնի վրայ,
այրւում է, որպէս իրիկնային մի սէր,
ու գնում է դէպի մայրամուտ ու գիշեր…

Սիրտս է կարծես մխում,
սիրտս — մաքուր, զուարթ,
սիրտս — երկնի մովում
կարմիր բացուած մի վարդ:

Այրւում է, բոսոր,
վա՛ր է իջնում արագ —
հրաբորբոք, հզօր
սիրտս՝ կարմիր կրակ...

Սի՛րտս — արեւ, սիրտս — գարուն,
հրի՜ բաժակ ու սիրոյ, —
իրիկնային այս աշխարհում —
քա՜ղցր զոհ...

. . . .

Ցերեկների թոյնը բոսոր
սիրտ իմ, տա՜ր, սի՛րտ իմ, տա՜ր, —
թող տարածուի գիշերը խոր
ու արդա՜ր:

Մա՛յր մտի՛ր, սի՛րտ, ու ծածկուիր —
խաւարո՜ւմ, խաւարո՜ւմ.
յո՛ւշ է կեանքը, ոսկի՜ մոխիր
ու մարում:

Մա՛յր մտի՛ր, սի՛րտ, կարմի՛ր երազ,
երկինքներում ցուրտ ու սին, —
որ վաղը, սէգ, դու բարձրանաս
արեւի՜ հետ միասին...

. . . .

18

Արեւն իջաւ։ — Մօտ է ծիրին։ —
Փա՜ռք հրաշէկ երկնաւորին։

Նա չի տանի դէպի կորուստ.
զո՛հ է նա մեզ՝ վառուած վերուստ։

Արեւը — մի ոսկի հրաշք,
հրէ մի սիրտ, հրէ մի աչք։

Արեւը, որ խե՜նթ է հիմա,
արեւը — կեանք, արեւը — մահ։

Նա՛ է տալիս թախիծ ու թոյն,
կարմիր ժանտախտ, հիւանդութիւն։ —

Բայց զո՛հ է նա՝ վառուած վերուստ —
ու չի տանի դէպի կորուստ ..

1918 2–3

ՎԵՐԱԴԱՐՁԸ

1

Երբ երկնքի մովում վերջին աստղը հանգաւ՝
նա իր տունը թողեց ու ճանապարհ ընկաւ:
Դէմը՝ դաշտն էր հերկած՝ արգաւանդ ու խոնաւ,
վերը, հեռո՜ւ-հեռուն, որպէս հրէ մի նաւ,
առագաստը փռած, հրամանուած ու հիր՝
բարձրանում էր հեռու արեգակը կարմիր:
Զով էր դաշտում, չկար դեռ տագնապ ու կրակ,
ու քայլերով թեթեւ նա գնում էր արագ,
հեռանում էր անդարձ, անսփոփ ու լռին
ու նայում էր հեռու հորիզոնի ծիրին:
Տարօրինակ, մենակ, սրտում կարօտ ու հուր՝
նա գնում էր արագ ու երգում էր տխուր,
ու նայում էր հեռու հորիզոնի ծիրին
եւ լսում էր մի ձայն, որ կանչում էր լռին:
Հեռուներից կապոյտ մեղմ կանչում էր նրան
մի հեռաւոր ընկեր, կարօտակէզ մի ձայն, —
մեղմ կանչում էր նրան դէպի երկնի հեռուն
ու սուլում էր նրան մոռացում ու գարուն:

2

Ու քսում էր անուշ հովը նրա դէմքին,
համբուրում էր նրան, որպէս սիրող մի կին,
գուրգուրում էր նրան, աներեւոյթ ու մութ,
ու կանչում էր դէպի հեռուները կապոյտ:
Նա գնում էր թեթեւ, որպէս անփոյթ — ուրու
ու ձգւում էր ուղին դաշտում — հեռո՜ւ, հեռո՜ւ,
ոլորւում էր անվերջ, որպէս անդարձ մի երգ,
որ դաշտերը թողած, թողած հովիտ ու հերկ,
սեզ լեռների միջով, ոլորտներով վերին
խառնւում է հեռու հորիզոնի ծիրին: —

Ու կանչում էր նրան կարօտակեզ մի ձայն,
շշուկներով անուշ նա ասում էր նրան.
«... Ամեն տագնապ ու հոգս թողած երկրի հողին՝
քայլի՛ր, քայլի՛ր անվերջ կարօտներիդ ուղին.
մի կարօտ է հոգիդ, հեռու աստղի մի փայլ —
քայլի՛ր, քայլի՛ր անվերջ, յաւերժասէ՛ր եղբայր...
Արեգակը, կարմիր, կը բարձրանայ հիմա
ու կը փռէ հովտում կարմիր տագնապ ու մահ,
խե՛նթ կը խնդայ վերից՝ տռփասէր ու զազիր
քայլի՛ր, քայլի՛ր անվերջ ու լեռները հասիր:
Հովիտներին թողած ամեն տագնապ ու յուշ՝
տա՛ր լեռների հովին կարօտներդ անուշ,
որ դաշտերի կարմիր, աղետաբեր մուժում
չխառնուի հոգիդ ուղիների փոշուն...»
Ու քայլում էր շտապ, սրտում ուրի՛շ մի հուր,
հեռանում էր անդարձ ու երգում էր տխուր,
ու քսւում էր քամին նրա տխուր դեմքին,
համբուրում էր նրան, որպես սիրող մի կին...

3

Իրիկունն էր արդեն փռուել շուրջը նրա,
երբ նա նստեց ձիւնէ ճանապարհի վրայ:
Ճանապարհը՝ կապոյտ՝ ոլորւում էր առաջ
ու լեռնային մաքուր պտոյտներով սառած՝
վե՛ր էր ձգւում անվերջ՝ խորհրդաւոր ու մութ՝
ու կորչում էր հեռու երկնքի մէջ կապոյտ:
Լո՛ւռ էր շուրջը այնպէս: Չկար շշուկ ու ձայն:
Իրիկուն էր ու զով լռութիւն էր միայն:
Հովը քսւում էր պաղ նրա յոգնած ուսին
ու պատմում էր հեռու երկինքների մասին...
Բայց չէր լսում կարծես նա խօսքերը նրա —
յոգնութիւն էր իջել նրա հոգու վրայ:
Ու թւում էր նրան, որ քայլել է մի դար...
Լո՛ւռ էր շուրջը այնպէս, շուրջը ոչ ոք չկար:

Ու թւում էր նրան կեանքը հեռու մի յուշ,
որ ցնդել է արդէն ու դարձել է մշուշ...
Ցուրտ էր շուրջը այնպէս, լուռ էր շուրջը այնքան —
ու վար նայեց յանկարծ նա աչքերով տարտամ:
— Վարը, որպէս հեռո՜ւ, անդարձ կեանքի մի յուշ՝
տարածուել էր մի նուրբ ու թափանցիկ մշուշ.
մայր էր մտնում հեռուն արեգակը բոսոր
ու ժպտում էր կարմիր, հեռաւոր ու հզօ՜ր...
Ու կարմրածոր վառուող, կարմիր սրտից նրա
վար էր ծորում՝ թմրած հովիտների վրայ՝
ջերմ արիւնը նրա կաթիլներով հրկէզ —
ու վառւում էր դաշտում, հրդեհւում էր կարծես:
Ու արիւնը նրա իրիկնային մուժում
խառնւում էր հեռու ուղիների փոշուն...

4

Նա նայում էր մեռնող արեգակի հրին
եւ, չգիտէր ինչո՞ւ, արտասւում էր լռին:
Սի՛րտը զարկում էր խուլ, որպէս ջարդած մի զանգ
ու անցնում էր հոգուց մի հրաշունչ հոսանք:
— Որպէս վառուող մի սիրտ, ողջակիզուող կրակ,
մայր էր մտնում հեռուն արեգակը հրակ,
որ գիշերից յետոյ, որպէս հրէ մի վարդ,
նորից վառուի ծիրում ու բարձրանայ զուարթ —
եւ լափուելով անվերջ իր կարմրակէզ հրից՝
երկինքների մովում ողջակիզուի նորից —
որ դաշտերին խոնաւ, ճահիճներին ճղճիմ
տա՜յ իր վառուող հոգու ոսկիները վերջին...
Նա լալիս էր անօգ, երբ սրտաբեկ զգաց,
որ բռնկուեց սրտում արնաշաղախ մի կայծ:
Ոտքի ելաւ յանկարծ, շուրջը նայեց մի պահ —
լո՜ւռ էր շուրջը այնպէս, լռութիւն է ու մահ:
Հովը նորից քսուեց նրա յոգնած ուսին
ու փսփսաց հեռու երկինքների մասին...

Բայց չլսեց նրան: — Սրբեց աչքերը բաց
եւ արեւի հրին կարօտակէզ ժպտաց:
Եւ հայեացքը յառած արեգակի շողին —
Նա ժպտալով բռնեց վերադարձի ուղին...
Եւ վայր իջաւ արագ հեռուներից պարապ —
ու ճչում էր հոգին, որպէս մեռնող կարապ.
սէգ լեռների վրայ, յուրթ երկնքի միջում
զովքն էր երգում մահի, որպէս մեռնող թռչուն:
— Մայր էր մտնում հեռուն արեգակը հրակ —
ու քայլերով թեթեւ նա իջնում էր արագ,
որ համբուրէ այնտեղ, հովիտներում ճղնիմ,
բորբ արեւի թողած ոսկիները վերջին...

1918 Յուլիս

ԱՌԱՒՕՏ

1

Իմ անցած օրերի պես,
հնացած օրօրի պես,
ես արդեն հեռացել եմ,
հնացել եմ ես.
Ես արդեն հնացել եմ,
ես արդեն հիմա ծե՜ր եմ,
հեռացել ու անցել եմ —
ծերացել եմ ես։

Բայց այս վառ օրերի մեջ,
Երբ հողմերն աղմկում են,
աղմկում ու երգում է
անցած սիրտը իմ.
Ես կարծես դեռ ջահել եմ,
ինձ կարծես հմայել են
եւ իմ սիրտը պահել է
կրակները հին։ —

Ախ, գիտեմ, որ այդ դո՛ւ ես,
որ այդպես հմայում ես,
հմայում ու նայում ես
օրերում այս հուր.
դու անուշ կարկաչում ես,
դու կանչող մի հնչիւն ես,
կարկաչում ու կանչում ես
չգիտեմ, թե ո՞ւր։

Եւ հիմա ես լսում եմ,
որ վերջին երազում իմ
քո կարօտն սկսում է
իմ հոգին յուզել —

Ես կարծես ծերացե՞լ եմ,
ծերացել ու դարձե՞լ եմ
ու նորի՞ց երազել եմ
կարօտանք ու սէր...

2

Օրերը հուր են հիմա,
օրերը հողմ են հրէ.
քաղցր է կեանքը, որպէս մահ,
քաղցր է աշխարհը հրէ:
Ո՞վ գիտէ՝ ո՞վ է վառել
հուրը, հրդեհն այս հսկայ.
Ես գիտեմ՝ դո՛ւ ես վառել
հուրը, հրդեհն այս հսկայ: —

3

Հնչում են խօսքերը, բառերը,
յանգերը, վանկերը բոլոր,
երբ քաղցր կարօտդ վառել է
սրտիս մէջ նոր սէր ու օրօր:

Սրտիս մէջ վառուել է, վառւում է
կարօտդ անուշ ու հրկէզ —
իսկ դուրսը հողմի պէս տարւում են
օրերը շեշտով այս երգիս:

Օրերը փրփուր են, ալիք են,
ծփում են փրփուր առ փրփուր,
հողմի պէս թռչում է գալիքը —
յուզւում են օրերը պուրպուր:

Յուզւում ու ծփում են օրերը,
ինչպէս իմ երգերը բոլոր,
երբ քաղցր կարօտդ վառել է
սրտիս մէջ նոր սէր ու օրօր:

4

Հնչում են օրերը, կանչում են,
օրերը — կարմիր ու բոսոր.
օրերը ղողանջ ու հնչիւն են,
զնգում են՝ հրէ ու հզօր:

Ու սիրտս զնգո՛ւմ է, զնգում է,
թռչում է՝ կրակ է ու բոց.
լսո՞ւմ ես սրտի իմ զնգունը,
լսո՞ւմ ես, լսո՞ւմ ես, թէ ոչ...

Կրակ կայ սրտիս մէջ, կրակ կայ,
հրդեհ է՝ վառւում է հրկէզ.
գալիքը կ'ուզեմ որ արա՛գ գայ —
անդարձ է կարօտը երգիս:

Կ'ուզեմ որ կեանքի մէջ գալիք այն
երգերս զնգան ու հնչեն —
կ'ուզեմ որ լսէ, ախ, գալիքը
երգերս այս վառ ու հնչեղ...

5

Նո՜ր է կարօտս հիմա. հուր է կարմիր ու հրդեհ:
Նո՜ր է հմայքը, որով դու ուզում ես կախարդել:

Հո՛ւր ես դարձել ու կրակ, փայլ ես կարմիր ու փրփուր,
ինչպես օրերը այս տաք, ինչպես օրերը պուրպուր:

Շուրջդ օրերը վառւում ու հոլովւում են արագ՝
օրերը տօ՜թ ու այրող, ինչպես նայուածքդ հրակ:

Ի՞նչպես երգեմ, չգիտեմ, կարմիր հմայքը քո այս,
ի՞նչպես ասեմ աշխարհին, որ աշխարհում արդէն կաս...

6

Կանչում են՝ դարձի՜ր, դարձի՜ր –
օրերը՝ անցած, լազուր —
բայց նո՜ր է մի դէմ անծիր
աշխարհը հրահզօր...

Ու շուրջս արդէն հիմա
շեփո՜ր է հնչում ու շե՜ր.
շեփո՜ր է ամէն մի մահ,
ամէն վէրք — հրէ մի սէր:

Կանչում են՝ դարձի՜ր, դարձի՜ր,
օրերը — իզո՜ւր ու զուր.
բացուե՜լ է իմ դէմ անծիր
աշխարհը հրահզօր...

7

Դու հրէ մի ուրու ես, աղջիկս,
դու մօտիկ ու հեռո՜ւ ես այնպէս:
Դու փրփուր ու պուրպուր մի աղջիկ ես —
ու մօտիկ ու հեռո՜ւ ես այնպէս:

Քո փայլով դու վառել ես երկիրը,
կարօտով ու փայլով քո անուշ.
քո կարօտը վաղո՜ւց ես երգել եմ —
քո կարօտը ու փառքը անուշ:

Դու հիմա կարկաչում ես, կանչում ես,
երերում ես հրէ օրերում.
դու կարմի՜ր քայլերգի մի հնչիւն ես —
կարկաչում ու կանչում ես հեռու...

8

Ես յաճախ մտածել եմ, զգացել եմ
օրերում այն անգոյն ու անել —
որ քո փայլը անհուն ու անծիր իմ
տխրութիւնն ու կարօտն է ծնել:

Ուր քո փայլն յղացել է օրերում այն,
երբ ամէն փայլ մեռնում էր հրում.
իսկ հիմա այն օրերը հեռո՞ւ են,
այն օրերը տամուկ ու տրտում։

Եւ հիմա ոսկեփայլ դու շիկնե՞լ ես
օրերում այս այրող ու անգին —
ու տալի՞ս եմ ահա շշուկներս
քո այրող, քո անուշ կրակին...

9

Բրոնզ ես, հուր ես,
բրոնզէ սուր ես,
բրոնզէ փառք ես,
բրոնզէ փայլ —
բայց դու զո՞ւր ես,
ախ, ի զո՞ւր ես
կոտրում սուրս
արեւառ։

Ինչպես քաղցր
մեր երգերը —
մեր վէրքերը
հրաբոյր —
դու միշտ նո՞ր ես,
ու հզօ՞ր ես,
ու բոսո՞ր ես,
քաղցր քոյր...

Բրոնզ ես, հուր ես,
բրոնզէ սո՞ւր ես,
բրոնզէ փառք ես,
բրոնզէ փայլ —

բայց ափսո՜ս որ
դու հեռո՜ւ ես —
դու ուրու ես
արեւառ...

10

Ու վառւում է օրերում սիրտս, որպես ողջակեզ.
ջե՜րմ հողմերում ու հրում քե՜զ եմ տեսնում հիմա ես:

Փռել ես հուրդ ոսկի, վառել ես կեանքը մթար,
վառել ես սիրտս՝ խօսքի կարկաչներով արեւառ:

Բա՜ց ես թողել հողմային քո նժոյգները կարմիր,
որ հրդեհեն կեանքը հին ու քաղաքները մարմար:

Ու թռչում են սրընթաց քո նժոյգները հիմա —
քա՛ղցր է աշխարհը սրտիս, քաղցր է կեանքը, որպես մահ...

11

Կարմիր նժոյգները թռչում են սրընթաց,
կարմիր նժոյգները՝ բաշերը փրփուր:
Վառւում, բոցկլտում են պայտերը նրանց —
պայտերը սփռում են բոցկլտուք ու հուր:

Վառուե՜լ է երկիրը կարմիր կրակով —
կարմիր նժոյգները վառե՜լ են երկիրը, —
թռչում են — հողմի՛ պես — անընդհատ շարքով,
ամէն տեղ — երա՛շտ է, տագնա՛պ է; գրգի՛ռ է:

Դոփում են պայտերը, կայծկլտում են վառ —
կայծերը նետի՛ պես ճեղքում են գալիքը.
հողմի մէջ փլչում են շէնքերը մարմար.
ամէն տեղ հրդեհ է, ու հուրը — բարիք է:

Թռչո՜ւմ են, թռչո՜ւմ են անվերջ, սրընթաց
կարմիր նժոյգները, բաշերը — փրփուր,
վառւում, հրդեհւում են հետքերը նրանց —
կարմիր նժոյգները հրդեհ են ու հուր...

12

Սրտիս մէջ մղկտում է կարօտը,
սրտիս մէջ մորմոքում է մարմանդ․
— աշխարհը հեկեկանք է, կարօտ է,
սրտիս մէջ մորմոքում է մարմանդ։

Նայում եմ՝ օրերի մէջ, հրի մէջ
երում է, երերում է պատկերդ․
այնպէս դու հեռացել ես, հեռո՜ւ ես,
հեռո՜ւ է, հեռանում է պատկերդ։

Օրերը թեւաւոր են, թռչո՜ւմ են․
թռչում ես՝ թեւաւոր ես, ուրու ես։ —
Կարօտս օրերի հետ թռչում է —
բայց միշտ դու հեռանում ես, հեռո՜ւ ես…

13

Ճամբայ եմ ընկել ես մենակ,
քայլել եմ՝ դարե՜ր ու դարե՜ր։
Երգում է սիրտս մանուկ —
փլչում են շէնքերը քարէ։

Հեռո՜ւ է տունս։ — Հեռո՜ւ։
Ո՞ւր է, ինչո՞ւ է… Հիմա
շուրջս գալարք է հրի,
շուրջս մրրիկ է ու մահ։

Հողմը ոռնում է հեռուն․
հուր է՝ թռչում է արագ։
Սիրտս տուե՜լ եմ հրին —
սի՛րտ իմ, կարօտ ու կրակ…

Գնում եմ։ Ո՜ւր եմ… Ինչո՞ւ։ —
Շուրջս գալարք է հրի։
Շուրջս քայլերգ է հնչում։ —
Հեռո՜ւ է տունս, հեռո՜ւ…

14

Ցուցի պես թել մի բարակ
կապում է սիրտը իմ քեզ.—
Երկի՛ր իմ, սիրտդ արդեօք
զգո՞ւմ է հուրը երգիս:

Զգո՞ւմ է տենդը հոգուս,
երկունքս կարմիր ու մառ.
երկնո՜ւմ է այսօր հոգիս,
երկի՛ր իմ, քոյր իմ ու մայր...

Հեռո՜ւ եմ, — ո՞ւր եմ հիմա...
Երգում եմ: Երգս — կրակ:—
Մրրիկ է կեանքը այս-մի,
թռչում է՝ հողմից արագ...

15

Ինչպես երկիրս անսփոփ, ինչպես երկիրս բախտագուրկ,
ինչպես երկիրս աւերակ ու արնաներկ —
մխում է սիրտս հիմա որբ, մխում է սիրտս բախտագուրկ,
մխում է սիրտս՝ աւերակ ու արնաներկ...

Եւ այս երգերը իմ կարմիր, ախ, այս երգերը իմ կարմիր,
որ երգում է անսփոփ սիրտս կրակուն —
ինչպե՞ս պիտի արդեօք հնչեն ախ, այս երգերը իմ կարմիր —
իմ աւերակ, իմ ո՜րբ երկրում...

Ինչպես երկիրս անսփոփ, ինչպես երկիրս աւերակ —
այնպես էլ սիրտս — անսփոփ, այնպես էլ սիրտս — անուրախ,
վե՜րք է դառնում սրտիս խորքում օրերի փա՛յլը այս հրակ —
ախ, սի՜րտ իմ՝ բո՜րբ ու անսփոփ, — երկի՜ր իմ՝ ո՜րբ ու անուրախ...

16

Վառւում ես՝ մարմա՜նդ, մարմա՜նդ,
սրտիս մէջ դառնում ես հուր։
Վառում ես մարմա՜նդ, մարմա՜նդ
հրով քո՝ շարմաղ, մաքուր։

Անբախտ եմ, ո՜րբ եմ ու խեղճ,
ինչպես իմ երկիրը, որ —
կորե՜լ է աշխարհի մէջ,
լռե՜լ է՝ անտէր, անօր։ —

Ես ի՞նչպես կանչեմ հիմա,
որ տաս ինձ շրթերդ կաս. —
ախ, ի՞նչպես կանչեմ հիմա,
որ ձայնս լսես ու գաս...

17

Տեսնում եմ՝ վառ օրերում, օրերի հրում
դէմքդ ժպտում է ահա աշխարհին ամբողջ.
բացուել է դէմդ ահա աշխարհի հեռուն,
շիկնել է դէմդ ահա տիեզերքը ողջ...

Դու, որ ժպտում ես հիմա, որ վառել ես այդ
խնդութիւնդ հրեղէն — ամենքի՜ համար, —
Նայի՛ր մի պահ քո հրէ աչքերով զուարթ
դէպի երկի՛րը իմ մութ, իմ երկիրը մառ...

Վառի՛ր երկիրս քո դէմ — մի կարմիր կանթեղ,
Նետի՜ր ժպիտդ վերջին իմ աւե՜ր երկրին,
տո՜ւր վէրքերին նրա մառ, վէրքերին անդեղ
կարմիր ժպիտը քո սուրբ, քո՛յր իմ, Սո՛մա, կի՜ն...

18

Դու — հողմային մշուշ ու մահ,
դու — կրակի դուստր բարի,—
քե՞զ է կանչում սիրտս հիմա,
քեզ է կանչում սիրտս՝ արի՞:

Հասե՞լ է փառքդ արդէն վառ
մինչեւ Հաբաշ ու Հնդուչին.
քե՞զ եմ նետում եղբայրաբար
իմ արիւնի ճիչը վերջին:

Բո՛րբ աչքերիդ նայուածքը թող
արիւնոտէ սիրտս հիմա —
եւ թո՛ղ տեսնի սիրտս վառուող
մահուան մէջ — սէր, սիրոյ մէջ — մահ...

19

Վառւում է հեռու մի սէր
սրտիս մէջ, դառնում մոխիր.
մխում է յուզմունքը զուր—
հարբե՞լ եմ բոյրով հողի:—

Վառել եմ, տուել հրին
բոլո՛ր այն երգերը, որ
սրտիս մէջ փռել էին
յոգնած սէր, յոգնած օրոր...

Երկունք կայ սրտիս մէջ մի,—
վառե՞լ եմ շէնքերը բիլ.
օրհնում եմ կեանքում հիմի
ամէ՞ն հուր, ամէն մոխիր:

Հողմի պէս հնչեղ երգեր
հնչում են սրտում իմ ջինջ.
տեսնում եմ — մի նո՛ր երկիր
բացւում է իմ դէմ քիչ-քիչ...

20

Եկե՛լ են նորից...
Լսո՞ւմ ես երգերը հնչեղ...
Շիկնել է աշխարհը հրից:—
Պատրա՞ստ ես, եթէ քեզ կանչեն....

Աշխարհը — զգո՞ւմ ես.
շեփո՛ր է. զնգում է անուշ...
Շիկնե՛լ է, շիկնե՛լ է հսկումս
եւ սիրտս — կրակ է եւ ուժ:

Զգում եմ՝ սրտիս մէջ
ծփում է ալիք առ ալիք
արիւնը նրանց, որ եկել սեգ՝
գնում են դէպ կեանքը գալիք...

Օ, ե՛րգ իմ, թռչո՞ւմ ես.
գիտեմ, որ — ուր է՛լ որ թռչես —
երգիս մէջ կը զգայ ջերմ ողջոյնս
ընկերը, կամ քո՛յրը հրկէզ...

— Օ, ե՛րգ իմ, օ, քո՛յր իմ հրկէզ...

21

Ո՛րքան դաշտեր որ կան,
որքան որ կան լեռներ,
որքան գիւղե՜ր, հիւղե՜ր
ու՜ քաղաքներ հսկայ —
կ'ուզեմ ողջոյն այնքան
հոգուս խորքից թեւե՜ր.
կ'ուզեմ ամէն ժխոր
հոգիս ապրի, զգայ: —

կ'ուզեմ երգում իմ այս
հոգիս հրթի՜ռ դառնայ,
թռչի հեռուն՝ հրկէ՜զ.—
ամէ՛ն անցորդ ապրի,
ամէ՛ն անցորդ զգայ
խենթութիւնը երգիս...

կ'ուզեմ ճնշում երգիս
ամէ՛ն անցորդ զգայ —
խենթութի՛ւնս հրկէզ,
խնդութի՜ւնս հսկայ...

1919–1920

ԱՐՄԵՆՈՒՀԻ ՏԻԳՐԱՆԵԱՆԻՆ

ԷՄԱԼԷ ՊՐՈՖԻԼԸ ՁԵՐ

(ԳԱԼԱՆՏ ԵՐԳԵՐ)

ՍՈՆԷՏ

Ես ի՞նչպէս Ձեզ չսիրեմ։— Դուք արուեստ էք ու հոգի։
Օ, կարելի՞ է արդեօք պրոֆիլը ձեր չսիրել։
Ով երգ ունի իր սրտում ու սովոր է գեղեցկի՝
Նա պարտաւոր է Ձեզ բիւր, հազա՛ր սոնէտ նուիրել։

Դուք այնպէս մե՜ղմ էք խօսում։ Երբ դուք կարդում էք, տիկի՛ն,
Ձեր շրթունքները զունատ նմանւում են յասմիկի։
Եւ Ձեր աչքերը, գիտէ՞ք, առանց ներքին կրակի,
լուսաշող են՝ Ձեր կրծքի քարերի պէս թանկագին։

Իսկ երբ ականջ եմ դնում ես Ձեր թեթեւ քայլերին —
թւում է ինձ, թէ նոքա տրիոլէտներ են երգում
Եւ այդ երգով հմայուած՝ սիրտս տխրում է լռին։

Եւ Դուք գիտէ՞ք, որ սիրուց հիւանդացած իմ հոգում
ես միշտ լսում եմ թեթեւ, թաւ թրթիռներ ջութակի—
Երբ համբուրում եմ ես Ձեր բարակ մատներն ապակի։

*

Էմալէ պրոֆիլը Ձեր,
Ձեր յակինթ աչքերը բիլ
Ես այսօր կ'ուզեմ երգել,
որպէս մի անյայտ դը Լիլ։
Արդեօք ո՞ր վարպետը մեծ
յօրինել է դէմքը Ձեր.
արդեօք ո՞ր Ոգին տուեց
Ձեր դէմքին լուսէ գծեր։
Կ'ուզէի երգեր կապել
Եւ զովել երգով անծիր
Էմալէ պրոֆիլը Ձեր,
Ձեր յակինթ աչքերը բիլ։

Որպէս մի ցնդած պոէտ՝
ես այսօր կ՚ուզեմ երգել
էմալէ պրոֆիլը Ձեր—
եւ երգով լինել Ձեզ հետ։
Կ՚ուզէի յոյսով արեգ,
աչքերում Ձեր բիլ ու խոր
գուշակել երգերը, որ
դուք մի օր պիտի գրէք։
Ձեր կապոյտ հրով վառուած՝
կ՚ուզէի լսել ես յար
Ձեր վճիտ երգերը վառ,
որ այսօր դեռ չեն գրուած։
Եւ որպէս ցնդած պոէտ—
կ՚ուզէի անվերջ խմել
լազուրէ երգերը Ձեր—
եւ երգո՛վ լինել Ձեզ հետ։

Ես այնքան փո՛քր եմ դեռ,
երեխայ եմ կարծես,—
բայց ես սիրում եմ Ձեզ
ու ջինջ երգերը Ձեր։

Գիտէ՞ք արդեօք, որ ես
վախենում եմ, երբ Դուք
նայում էք աչքերիս
հայեացքներով բորբոք։

Սիրում էք Դուք երգել
սիրոյ երգեր յուզիչ.
— վախենո՛ւմ եմ ես Ձեր
հմայքների ուժից։

Երազի պէս անուշ
ինչ որ բան կայ, գիտէ՞ք—
երբ Ձեր գլուխը յոյս
Դուք մերթ քընում էք թեք—
եւ գլխարկի կապոյտ,
թաւշէ Ֆոնի տակից—
ուղարկում էք անփոյթ
ժպիտները Ձեր ինձ։

Երբ ես տեսնում եմ Ձեզ—
անդարձ անցած մի սէր
սկսում է իր հեզ
հեքեաթները հիւսել։
Յիշում եմ ես յանկարծ
կապոյտ լամպեր գազի,
որոնք վաղո՜ւց հանգած
սպասում են լոյսի։
Յիշում եմ ջինջ, մաքուր
ապակիներ կորած,
կապոյտ ծովի փրփուր՝
փխրուն գիպսից փորած։
Ինչ-որ մի տեղ գնած
Ֆոլիանտի թերթեր—
ու թիթեղից շինած
դիակառքի վարդեր։

Յստակ հոսում են իմ
երգերը Ձեր մասին.
տրուե՞լ եմ Ձեր քոյրին,
Ձեր մեղմահոմ յոյսին:

Յստա՞կ, յստա՞կ է այս
տխրութիւնը իմ նոր,
որպէս մանկան երազ,
որպէս մանկան օրօր:

Սրտիս վրայ մի հեզ
քնքշութիւն է իջել—
թեթե՞ւ, թեթե՞ւ, որպէս
կապոյտ վուալը Ձեր:

Առել եմ գիրքը Ձեր
ու նայում եմ նրան:
Ձգւում են քիչ գծեր
գրքից՝ հոգուս վրայ:

Նայում եմ թերթերին
եւ սպասում եմ, որ
երգերը թրթռան,
որպէս լոյսի օրօր—

Եւ անսահմա՞ն, անծի՞ր
թրթիռներից երգի
հիւսուի պրոֆիլը Ձեր
եւ սրտամոք երգի:

*

Որպէս հեռու բոյրի,
հրապոյրի կարօտ —
թողէ՜ք, որ գուրգուրի
սիրտը իմ մէգ ու մութ —
քնքշութիւնը անծիր
Ձեր սրտամօք յուշի՝
կապոյտ վուալը Ձեր
ու վուալի փոչին:

Ձեր դէմքի կարօտը վէս
իմ հոգում հեռու հրի
մի կապոյտ փայլ է վառում.
կարծես ես տեսնում եմ Ձեզ
մոգական մի լապտերի
լուսազարդ, բիլ նկարում:

Մոգական մի լապտերի
կապտաւուն լոյսի նման
այս գիշեր կարօտս անծիր —
Ձեր հեռու հրին գերի
ու՛ղեղիս լարի վրայ
նկարում է դէմքը Ձեր:

Էլեկտրական լամպի
Ֆոսֆորագոյն լոյսում
Ձեր էմալէ դէմքի
տխրութիւնն է հոսում:
Հոսում է լոյսը Ձեր
փողոցների հեռուն—
ու մի անծի՜ր, անծի՜ր
թովչութիւն է փռում:

Կարդում էիք Դուք թաւ ձայնով
տարօրինակ ու կանացի
երգերը Ձեր մարմանդ ու մով:

Երբ բարձրացայ ու գնացի—
լռել էր ձայնը Ձեր երգուն,
բայց իմ սրտում, իմ որբ հոգում
թաւշութակնե՜ր էին երգում:

Երբ ես տեսնում եմ դէմքը Ձեր
եւ Ձեր մատները ապակի,
եւ Ձեր դէմքին լուսէ գծեր
ինչ-որ հեռու արեգակի—
սիրտս զգում է ցաւը նուրբ
Ձեր ուսերին նիրհող շալի,
մետաքսի վիշտը անփոփ,
անբառ թախիծը ռոեալի,
ու բաժակում նիրհող թէյի
անմահ ձանձրոյթը յօրանջող —
ու ջահազարդ սենեակների
մարմանդ մորմոքը մեզ տանջող:

*

Թղթից շինած ծաղիկների պէս հիւանդոտ,
թոքախտաւոր ստեղների պէս ռոեալի,
փոշուց կերած նկարների նման անթով,
որպէս մեռած գեղեցկուհու մի հայելի—
հոգիս տխրել է անբարբառ ու չգիտէ
ինչո՞ւ է օրն իրիկնանում ու լուսանում—
երբ ոչ մի լոյս դրսից ընկած ճառագայթի
չի՜ ամօքում նրա կարօտը անանուն:

*

Երբ ես յիշում եմ Ձեզ—
հաւատացէ՛ք, որ ինձ
համակում է մի հեզ
ու մեղմահոս թախիծ:
Սիրում է սիրտս բիլ,
երազանքով անյոյս,
կաթի՜լ-կաթի՜լ խմել
տխրութիւնը Ձեր լոյս:
Օրերում այս հրէ,
յորձանքներում վարար,
երբ որ ամէն քարի
զարնւում է մի քար—
հեռուներից Ձեր կոյս
թող շիթ առ շիթ սուրայ
տխրութիւնը Ձեր լոյս
վառուող հոգուս վրայ:

Ես հիմա օրհներգում եմ
մի անուշ տխրութիւն, որ
իմ հոգին ամոքում է
Ձեր հեռու կարօտո՛վ նոր։

Ես երգով միշտ Ձեզ հե՜տ եմ՝
Ձեր բոյրից յաւիտեա՜ն զոհ.
Ես հիւանդ մի պոէտ եմ։
— օգնեցէ՛ք, օգնեցէ՛ք, օ՛...

ՏՐԻՈԼԵՏՆԵՐ

Իմ երգը միշտ Ձեզ է երգում՝
Դուք երգ ու հմայք էք, տիկի՛ն.
լսէք, ախ, լսէ՛ք իմ երգին —
իմ երգը միշտ Ձեզ է երգում:
Օ, թող իմ ամէ՛ն մի երգում
իր փայլը զգայ Ձեր հոգին —
իմ երգը միշտ Ձեզ է երգում,
Դուք երգ ու հմայք էք, տիկին:

Երէկ Ձեր պրոֆիլը այնքան,
այնքան հմայիչ էր, գիտէ՞ք,
եւ Ձեր սանրուածքը թէք
երէկ հմայիչ էր այնքան:
Դիւթի՜չ էր Ձեր ժպիտը մանկան,
Ձեր քաղցր ժպիտը՝ սրտաբեկ.—
երէկ Ձեր պրոֆիլը այնքան,
այնքա՜ն հմայիչ էր, գիտէ՞ք...

Ձեր դէմքի էմալը երէկ
յստակ էր, որպէս ապակի.
կարօտ էր հրի, կրակի
Ձեր դէմքի էմալը երէկ:
Արդեօք ո՞վ պիտի կրակի,
արդեօք ո՞ւմ պիտի նուիրէք
Ձեր դէմքի էմալը, որ երէկ
յստակ էր, որպէս ապակի...

⁂

Այսօր Ձեր մատները, տիկի՛ն,
նման են հեռու մի յուշի.
մաղում են կապոյտ մի փոշի,
այսօր Ձեր մատները, տիկին:
Հին բոյրն եմ զգում ես կրկին,
հին բոյրը անցած, ուրիշի,—
այսօր Ձեր մատները, տիկի՛ն,
նման են հեռու մի յուշի...

⁂

Գիտէ՞ք, որ գարուն է արդէն,
բոլորը թափուել են փողոց.
լսո՞ւմ էք անուշ մի զնգոց—
գիտէ՞ք, որ գարուն է արդէն:
Դիւթում են շրթերը վարդէ,
սրտերը կրակ են ու բոց—
գիտէ՞ք, որ գարուն է՛ արդէն;
բոլորը թափուել են փողոց:

⁂

Շրշում եմ իմ շուրջը, շրշում
շորեր ու շորեր կանացի.
անցնում եմ մայթով փողոցի—
շրշում եմ իմ շուրջը, շրշում:
Լսում եմ գարնան մի շշիւն,
կարծես թէ անտառ գնացի—
իսկ շուրջս շրշում են, շրշում
շորեր ու շորեր կանացի...

Երգում է ծովը, դաշտը, հովը,
ամե՛ն ինչ երգ է ու շշուկ,
երբ սիրտը խենթ է ու գինով է:
Երգում է ծովը, դաշտը, հովը.—
գիտե՞ք, որ սիրտը դաշտ է, հով է,
եւ երբ զարթնում է սերն անշուք—
երգում է ծովը, դաշտը, հովը—
ամեն ինչ երգ է ու շշուկ...

(Տրիոլէտ ինտիմ)

Հիմա ամեն ինչ անիմաստ է,
իզուր այդպես դու շիկնեցիր.
ինչի՞դ է կեանքը, իր իմաստը:
Հիմա ամեն ինչ անիմա՜ստ է.
թողել ենք նաւը, ղեկը, յաստը,
իսկ ծովը մո՜ւթ է 'ու անծիր.—
հիմա ամե՛ն ինչ անիմաստ է—
իզո՜ւր այդպես դու շիկնեցիր...

— Ես անդարձ Ձեզ սիրել եմ եւ իմ սիրտը հուր է՝
թող ցրէ՛ իմ հուրը տխրութիւնը Ձեր.
տխրութիւնը թոյն է, ժանգոտած մի սուր է:
Ես անդարձ Ձեզ սիրել եմ եւ իմ սիրտը հուր է.—
օ, թողէ՛ք որ, քոյր իմ, մորմոքող իմ հուրը
բոնկի յոյսով նոր մշուշում անծիր.—
ես անդարձ Ձեզ սիրել եմ եւ իմ սիրտը հուր է—
թող ցրէ՛ իմ հուրը տխրութիւնը Ձեր:

*

Զրնգում է շուրջս աստղազարդ գիշերը
ու պարում են շուրջս յուսազարդ յուշեր—
այս գիշեր իմ սիրտը Ձեզ նորի՞ց յիշել է...
Զրնգում է շուրջս աստղազարդ գիշերը.
օ, ինձ ի՞նչ, որ երգն իմ ու գինով իմ սերը
շարժելու են ծաղրը ու ծիծաղը Ձեր—
զրնգում է շուրջս աստղազարդ գիշերը
ու պարում են շուրջս յուսազարդ յուշեր:

Երեւան, 1920, II

ՓՈՂՈՑԱՅԻՆ ՊԶՐՈՒՀՈՒՆ

(ԵՕԹԸ ԲԱԼԼԱԴ)

Ի. ԽՐԱԽՃԱՆՔ

Զահերն այնտեղ կասկածոտ
ակնարկում են ու թարթում
գիշերային, սակայն տօթ
հմայքների թակարդում:
Այնտեղ շքեղ ու փարթամ,
մանըկէնի պէս կիներ
ծախում են սուտ խնդութեան
թիթեղաձայն ոսկիներ:
Ու մեռելի նման պաղ
մարդիկ յոգնած ու դեղին
այնտեղ լցւում են ուրախ
խնդութիւնով հրեղէն:
Անցի՛ր մենակ:— Կէս մթում,
ակնարկներով հրակէզ,
հմայքներով անպատում
կը հմայեն նրանք քեզ:
Նստի՛ր այնտեղ: Թող նրանք
սրահներում իրենց մութ
վառեն կարմիր մի կրակ՝
անհրապոյր ու աղօտ:

Անհարազատ թող լինին
կարօտակէզ քո հոգուն—
թէ՛ երգերը նրանց հին,
թէ ժպիտները բեկուն:
Համոզի՛ր քեզ, որ վաղուց
դու երազել ես սիրով
ծախուող հմայքը այդ ուշ
խրախճանքի ու սիրոյ:
Ու կը դառնայ ողջը — սուտ,
ու գինու պէս քո հոգին
յորդ՝ կը թափուի նրանց մութ
ու մահահոտ յատակին:
Ու էլ մինչեւ առաւօտ
պիտի մնաս նրանց հետ՝
խրախճանքում նրանց տօթ,
անիմաստ ու անհեթեթ:
Էլ յանձնուի՛ր մինչեւ լոյս,
որպէս գերի մի անկամ—
խրախճանքին նրանց ուշ,
անուրախ ու արնաքամ:—
Ո՛չ մի վայրկեան չկասէ
թող յորձանքը ժրաջան—
հարբի՛ր սիրով նրանց սեւ,
որ շրթերդ չնչան...

2. ՇԱՄԻՐԱՄ

Նորից՝ անմար կարօտով զգուանքների ու հրի՝
դու եկել ես տեսնելու քաղաքները Նաիրի։

Անհրապոյր ու կանաչ քո աչքերը մեռելի
ցանկութիւնով հրահրած՝ անյագ վառուել են էլի։

Դու անցնում ես ու տեսնում քաղաքները հիմա այն,
որոնց տեղ խոտ էր բուսնում, երբ դեռ ապրում էր Արան։

Ա՛յլ է աշխարհը հիմա, ա՛յլ է հիմա Նաիրին.
ո՛չ մի արքայ էլ չկայ, որ չտրուի քո հրին։

Մտի՛ր ակումբը հիմա, մտի՛ր թատրոնն ու կաֆէն՝
հազա՜ր արքայ ու Արա կը հանդիպեն ժպտադէմ։

Ո՛չ վէճ է էլ հարկաւոր, ո՛չ պատերազմ մահառիթ.
արքաների համար նոր — բաւական է մի ժպիտ.—

Միայն ակնարկ մի թեթեւ — եւ կը տրուեն նրանք քեզ,
քո հմայիչ ու անթեւ տարփանքներին հրակէզ։—

Կը գան մէկ-մէկ ու սիրով — ու կը տանջես նրանց դու
անյագ կրքի ու սիրոյ նիզակներով քո հատու:

Եւ այնպիսի՞ տարփանքներ նրանք կը տան հիմա քեզ,
որ կ՚ամոքուի քո հոգին կարօտանքից սիրակէզ:

... Բայց կը լինի մի գիշեր — ու հմայքով նաիրեան
կը բարձրանայ մշուշից մանկաժայիտ քո Արան:

Նորի՞ց հոգիդ անսփոփ կարօտանքով կը վառուի—
ու սարսափով մի անօգ՝ նորից կ՚ելնես դու կռուի:

Եւ որպէսզի չտրուի նա ախտաժէտ քո հրին—
ոտքի կ՚ելնէ նրա հազարամեայ Նաիրին:

Եւ դաշտերում Նաիրի կը պարտուի նորից նա,
կը նահանջէ զօրքը ետ, երկիրը քեզ կը մնայ:

Նա կը մեռնի, որպէս զոհ — բայց չե՛ս յաղթի դու նրան.
— դա՛ռն է խորհուրդը սիրոյ, շամբշոտաշո՛ւրթ Շամիրամ...

3. ԱՆԿՈՒՄՆԵՐԻ ՍԱՐՍԱՓԻՑ

Ե՛ս եմ հիմա — մի պոետ. եւ իմ անունը — Չարենց —
պիտի վառուի դարերում, պիտի լինի բա՜րձր ու մեծ:

Ե՛ս եկել եմ դարերից ու գնում եմ յաղթական
դէպի դարերը նորից՝ դէպի վառուող Ապագան:

Ի՞նչ է ուզում ինձանից կապոյտ մորմոքը հրի.
ի՞նչ է ուզում քո հոգին, հազարամեայ Նաիրի՛:

Եւ ինչո՞ւ ես դու փռել իմ դէմ քո բոյրը բոլոր
եւ իմ մորմոքը վառել թախիծներով ահաւոր:

Եւ ինչո՞ւ է իմ առաջ ելել աղջիկը քո հին՝
բորբ աչքերով իր կանաչ ու հմայքով իր դեղին:

Ուզում է մե՜րկ լինեմ ես, ու անփոփ, ու անօգ,
որպէս մեռել մի հրկէզ, որպէս կորած մի մանուկ:

Եւ չարձակած ո՛չ մի նետ, անկումների սարսափից
ես փախչում եմ ահա ես — ես նահանջում եմ նորից:

Եւ աչքերս, որոնց դէմ կանգնել է բիլ մի նկար—
նորի՞ց յառնում են դէպի ամբոխներն խելագար:

Նրանք ելել են նորից, նրանք շատ են, նրանք վառ,
ու աւերե՞ն պիտի ձեր քաղաքները լուսնահար:

Ո՛չ մի հմայք էլ պիտի ձեր աշխարհը չունենայ՝
նրա տեղ մահ ու աւեր, վերք ու մոխիր կը մնայ:

Ու չի ելնի մոխիրից տխուր հմայքը ձեր տան,
ու չի լինի էլ սիրոյ քաղցր ու կապոյտ ձեր շղթան:

Չեն վառուելու տռփակէզ կանանց աչքերը էլ ձեր—
նրանք մոխի՞ր կը դառնան, չե՛ն բորբոքուի նրանք էլ:

Եւ չի՛ յիշի ո՛չ մի սիրտ, որ դարերի մէջ մի օր
սիրտս ելել է գերի անկումներին ահաւոր:

Որ եղե՞լ է դարերում մի սարսափի նման կին,
որը նետել է հեռու աստղանկար իմ հոգին:

Նրանք կը գան, կ'աւերեն, եւ չի մնայ էլ ոչինչ՝
ո՛չ դրախտը ձեր գեհէն, ո՛չ թախիծը ձեր դիւթիչ:

Եւ չի լսի ո՛չ մի կին իմ անկումի մասին այս,
որ դարձրեց իմ հոգին թարախակալ մի երազ։

Եւ չի մատնի ո՛չ մի բառ ճնչում իմ տօթ երգերի,
որ եղել եմ ես տկար, որ եղել եմ ես գերի...

Ես պոէտ եմ — եւ հիմա իմ վառ երգերը պիտի
դէպի գալի՜քը թռչեն սլաքների պէս նետի։

Ես եկել եմ դարերից ու գնում եմ, յաղթական,
դէպի դարերը նորից, դէպի կարմիր ապագան...

4. ՎԱՐՍԱՎԻՐԻ ՀՄԱՅՔՆԵՐ

Վարսավիրի մոտ հիմա նա լուռ նստել է էլի.
դէմքը փայլում է հսկայ արծաթափայլ հայելին:

Դէմքը նստել է մի կին ու աչքերով մեռելի
նայում է պաղ աչքերին՝ անվերջ, էլի ու էլի:

Թափել է վար, ճակատին դեղին մազերը հիմա
ու ակնարկում է մթին տագնապներով ակամայ:

Այնպէս օտա՜ր է, այնպէս անսիրելի ու հեռու.
ի՞նչ են գտել նրա մէջ գուրգուրելու, սիրելու:

Տխո՜ւր, տխո՜ւր, որպէս մահ, ակնարկում է հայելին.
սանրւում է սակայն նա, դէմքը ժպտում է էլի:

Ու կանգնել է իրեն մոտ — մոտի՜կ, մոտի՜կ, որպէս սէր —
մի բարեկամ անծանօթ, հրաշագործ մի ընկեր:

Դէմքին՝ տաղտուկ մի ժպիտ, ձեռքին սրուակ ու փոշի՝
թափում է նո՜ւրբ հմայքներ, ծախուող բոյրեր ուրիշի:

Հարազատ է այնքան այդ զրնգունը մկրատի.
Ի՞նչ է ուզում սակայն ծեր, չար ժամացոյցը պատի:

Նա ինչո՞ւ է աղմկում, որպէս տաղտուկ թշնամի՝
սուր զարկերով իր բեկուն՝ հարուածների պէս գամի:

... Մոգ-վարսավիրը սակայն թափում է նուրբ հմայքներ—
ու էլ դեմքով դիւթական ահա ելնում է նա վեր:

Ո՞ւմ ինչ, որ նա էլ հիմա ինքն իրեն չի ճանաչի—
ու ժպիտով ակամայ պիտի գերի ու խաչի:

Ես պոէտ եմ ու գիտեմ, որ աշխարհում այս նսեմ
ճշմարիտ է միայն այդ ամոքող սուտը յուսէ:—

Սուրբ է կեանքում միայն դա՛ — ամոքող փայլը ստի.
— օ, պչրուհի՛, հաւատա՛ երազների պոէտի...

5. ՀԱՅԵԱՑՔՆԵՐԻ ԹԱԿԱՐԴՈՒՄ

Ո՞վ է անցնում բուլվարում.
— Նա՜։—
Նայում են, շատ են նայում։
Ահա՛։—
Սո՜ւր տեգերով ու հրով
չարչարում են, տանջում.
համբուրում են աչքերով—
անյագ, ծարաւ — պահանջում։

Թափում են նուրբ մի կրակ—
աչքերով։
Մերկացնում են արագ—
հրով։—
Բո՜րբ աչքերի կրակով․
հրկիզում են, վառում․
կանչում են նուրբ ակնարկով
հեռու։

Լցնում են սիրտը սիրով
այրող․
լցնում են սիրտը սիրոյ
բոյրով։
Ու դառնում է ողջը — հուր,
ու կարօտ, ու փայլ։
Ու դառնում է կեանքը — նոր,
ա՛յլ։

Նիզակների նման շուշտ
հիմա
խոցում են դառն ու անուշ
ու նա՝
շէ՜կ տարփուհու նման մի,
հայեացքների թակարդում—
յանձնւում է ամէն մի
մարդու...

Անկարելի՜ է կեանքում
այսքան սէր:
Ցերե՞կ է, թէ — մի անքուն
գիշեր:
Տուէ՜ք, էլի՜ ու էլի՜—
անվերջ.
Քա՜ղցր է կեանքը, սիրելի՛ս,
այնպէ՜ս...

6. ՇԱՆ ԿԱՐՕՏՆԵՐ

Պատուհանիս տակ հիմա որբ մղկտում է մի շուն.
սիրտս լսում է նրան — եւ սիրտս քեզ է յիշում:

Նա տխուր է ու մենակ, ոչ-ոք չունի հիմա նա—
ու գանգատը դժնդակ լուսինը չի՛ իմանայ:

Դուրսը ամպ է ու մշուշ, անաստղ երկինք ու գիշեր.
մղկտում է այսքան ուշ, գանգատւում է առանց սէր:

Հեռուն թարթում է տարտամ գազէ լապտերը բեկուն.
ինչ շո՜ւտ մարեց այս անգամ արեւավառ երեկոն...

Ինչ շո՜ւտ մարեց ցերեկի զուարթ աղմուկը ու մութ
գիշերն իջաւ՝ անհոգի, անմխիթար ու անգութ:

Ցերեկը լա՜ւ է այնքան, ցերեկը խինդ է բերում—
փողոցների խրախճան, անմխիթար դեգերում:

Խոհանոցի դրան մօտ, կամ խանութի մօտ հացի—
սպասումներ ու ամօթ՝ խո՜ւլ տագնապներ փողոցի:

Բայց ցերեկները չունեն մղկտուքը գիշերուայ
ու հոգու ցաւը անհուն ցերեկը չի՛ երեւայ:

Մղկտում է հիմա նա, սիրտը գգուանք է ուզում,
սիրտը ճչում է հիմա, մղկտում է անլեզու:—

Բայց սիրտ չունեմ էլ քո խեղճ մղկտանքը լսելու.
— քնի՜ր, քնի՜ր, եղիր խե՜ղճ, անօգնական ու հլու:

Չի ուղարկի ո՛չ մի փայլ մեզ լուսինը հիմա էլ—
շո՛ւն, կարօտի՜ իմ եղբայր, դառնաթախի՛ծ իմ ընկեր...

7. ԽԵՂԿԱՏԱԿ

Ու գինու պէս քո հոգին
յորդ կը թափուի նրանց մութ
ու մահահոտ յատակին:
«Խրախճանք», Բալլադ 1-ին.

Կ'ուզէ՞ք — երգեմ՝
ձեզ համար,
հիմա:
Այնպէս երգեմ, որ զգաք —
ի՛նչ որ կ'ուզէք՝ կ'ուզէք — սէր,
կ'ուզէք — մահ:
Ես երգում եմ, որ յուզեմ.
տալիս եմ երգս լուսէ
ո՛ւմ որ կ'ուզէք. թէկուզ նա
լինի պոռնիկը վերջին.
դուր չի՞ գալիս ձեզ միթէ
այս քնքշութիւնը —
արջի:

Ես երգում եմ ակամայ:
Ի՛նչ էլ երգեմ. կ'ուզէք — սէր,
կ'ուզէք — մահ: —

Բայց չե՛մ կեղծում ես երբեք։
Լսե՛ք երգերս —
ահա —
լսէք երգերս, բայց թէ—
չհարբէք։
Ես չեմ ուզում, որ հարբէք.
Ցաւ չէ, գիտէ՞ք, երբ որ մի
անհո՜ւն կարօտ դառնում է քաղցր
քամի...

Չէ՞ք հասկանում։ Իզո՜ւր, իզո՜ւր։ Դուք պէ՛տք է որ
հասկանաք։
Թռչե՞լ է պէտք. սակայն ո՞ւր։—
Չէ՞ք հասկանում. ես կ'ուզեմ,
որ իմ երգերը
լուսէ —
ձեզ թուղթ թուան ու թանաք։
Չէ՞ք հասկանում... — Դուք պէ՛տք է որ
հասկանաք։

Ուրիշ — ոչինչ։
Ու հիմա —
Նո՛յնն է նորից. ես երգում եմ, որ յուզեմ։
Ես երգում եմ — ակամայ։
Ի՛նչ էլ երգեմ. կ'ուզէք — սէր,
կ'ուզէք — մահ։

Ես — խեղկատակ եմ հիմա...

Երեւան, 1920

ԱՐՓԻԿԻՆ

ՈՒԹՆԵԱԿՆԵՐ ԱՐԵՒԻՆ

⁂

Նետե՜լ է երկաթէ մի ձեռք
դէպի վեր ոսկի մի ծնծղայ.
բռնկուել է ոսկի ծնծղան,
դարձել է արնածոր մի վէրք։
Վառուել է երկնքում յակինթ
ու ծորում է արիւնը իւր կէզ,—
զոհուե՜լ է երկնքում վնիտ.—
ինչքա՜ն լա՜ւ է հատնումը հրկէզ...

⁂

Այն արե՛ւն է՝ կարմի՜ր ու հասուն,
կախուել է, որպէս վառ մի՜ միրգ,
կարօտող շրթեր է ուզում,
բորբոքում է գրգիռ ու կիրք։
Շոգ շրթեր ու կոնքեր է ուզում,
զգուանքներ արնաքամ ու տաք,—
այն արեւն է՝ կարմիր ու հասուն.
— ինչքան լա՜ւ է հատնումը յստակ։

⁂

Աղջկայ կոնքերի նման
երազուն, կիզուն ու հասուն՝
վառւում է արեւի ծնծղան
աշխարհի անհո՜ւն երազում։
Դաշտերից նժոյգներ են վազում,
վրնջում են կրքոտ ու վառ,—
աղջկները չար խօսք են ասում—
ու խնդում է արեւը խելառ...

Ինչ որ լաւ է — վառւում է ու վառում,
ինչ որ լաւ է — մինչ վառ կը մնայ.
այս արեւ, այս վառ աշխարհում
քանի կաս՝ վառուի՛ր ու գնա՛։
Մոխրացի՛ր արեւի հրում,
արեւից թող ոչինչ չմնայ,—
այս արեւ, այս վառ աշխարհում
քանի կաս՝ վառուի՛ր ու գնա՛։

Տեսնում եմ՝ արեւի վրայ
վրնջում են ձիեր ոսկենալ,
մերկացել են աղջիկները խելառ
ու ծծում են շրթերը նրա։
Բորբոքուել են շրթերը շոգ,
համբուրում, բուրում են կեզ,
վախենում են — մնան անշող.
— ախ, այնպէ՞ս ուզում եմ քեզ։

Ինչպէս շող, ննջող ոսկի,
բրոնզեծոյլ, հասուն, հոսուն—
արեւի տապն է հոսում,
ինչպէս շող, ննջող ոսկի։
Ախ՛, հոգիս մի նո՞ր խօսքի
արեւոտ շունչ է կիզում—
ինչպէս շող, ննջող ոսկի,
բրոնզեծոյլ, հասուն, հոսուն։

*

Ես գիտեմ՝ արեւի վրայ
հաւաքւում է վէրք ու ժանգ,
հասնում ի տօթ մի հոսանք—
անհասնում, ա՛յ մի քուրայ։
Հասնելով լոյսը իրա
արնոտում է կուրծք ու ծիծ.—
ինչ կ՚անես — արնով արա՛,
թող լինի վէ՜րք ու քրքիջ։

*

Արնակեզ, սուր մի նիզակ
զարկեցի այլ վահանիդ.—
աշխարհքում էլ ի՞նչ կ՚անի
իմ հոգին փառք ու պսակ։
Դու արեւ, վառ մի նշան,
իմ հոգուն զամուած մի նիշ,—
միայն դո՛ւ, լոյս ու շուշան—
եւ չկայ ո՛չ մի ուրիշ։

*

Կարծես ես ճամբայ եմ ընկել
երկնքի դաշտերում կապոյտ
ու գնում եմ, զուարթ ու անփոյթ,
եւ ունեմ լուսէ մի ընկեր։
Նա ե՛ւ կին է, ե՛ւ քոյր, ե՛ւ հոգի՝
այրւում, եւ այրում է խենթ.
խառնուել եմ կեանքին ամենի—
եւ իմ կեանքը հրա՜շք է ու տենդ։

⁂

Իմ ուղեղը բորբոք, կրակուն՝
ալ գծեր ծփծփան, հուրհուր.
լափլիզում, սրբում է մի հուր
իմ ուղեղը բորբոք, կրակուն:
Ցլանում են դէմքեր ոսկեման,
գալարւում են կրքեր բորբոք,—
ախ, ուղեղս — ա՜րեւ ալւլան
ու աշխարհը — ցնորք է մի շոգ:

⁂

Բայց ինչո՞ւ միայն կիրք ու կին,
միայն շոգ ու հեշտանք անուշ.
վառւում է զոհերի հոգին,
փռւում է տխրութիւն ու մուժ...
Ինչքան տա՜ք արիւն է հոսել,
ոսկեծուփ հեղեղներ արեան—
Նո՛յն արեւն է կարմիր ու լուսէ,
Նո՛յն անուշ աշխարհի վրայ...

⁂

Փայլում են ոսկի սուիններ,
պսպղում է ոսկի մի վահան,
ոսկեդէմ արեւի վրայ
փայլում են ոսկի սուիններ:
Ախ, ինչ լա՜ւ է զինուել ու զինել
արեւով, արիւնով, — ահա
ոսկեդէմ արեւի վրայ
փայլում են ոսկի՜ սուիններ...

⁂

Ու նորից, ելած խնդավառ,
օրերի կապոյտ բանտում,
ցրում է լո՜յս ու գոհար,
ծփում է ու վառ խնդում:
Ով որ կայ խեղճ ու անտուն,
ով որ կայ մերկ ու վհատ—
օրերի կապոյտ բանտում
թող լինի գո՛հ մի գուարթ...

⁂

Միայն ծծիր — արնածծիր վէրք ու ծիծ,
արե՛ւ դարձիր — արնանման — ամոքիչ:

Ուրիշ ոչինչ չի՛ կամենայ սիրտս իմ.—
ողջը — հրին, արնանման արեւին:

Սուր սուիններ, արնածծեր, վէրք ու թոյն,
տենդը արեան — հնադարեան խնդութիւն:

Ու նժոյգներ, ոսկի ու ծափ, ժանգ ու ծիծ.—
ո՞վ է քեզ պես արնանման — ամոքիչ...

Մերկ մի աղջիկ զարկեց ձեռքով իր բաց կոնքին
ու վերեւից խնդաց զուարթ ու ոսկեձայն.—
հազար վարդեր կրակուեցին շուրջը, կողքին,
հազա՜ր խաշխաշ, ու զարնան օր, ու ծիածան:
Քաղցր ծփաց հեշտանք ու տապ, թոյն ու գրգիռ,
դաշտերը խաս ծաղիկներով ծփծփացին.—
աշխարհը — ալ, նարնջագոյն, վառքը — կարմիր,
ողջը — հրա՜շք ու խնդութի՜ւն արեգնածին...

Հոսում է տաք, ինչպէս հեշտանք, կամ ձոյլ ոսկի,
հոսում է ծանր ու յորդահոս ու արնավառ.
լցւում է թէժ խնդութիւնով կուրծքը հասկի.
օրերը — տօթ, ձիերը — վառ, վազքը — խելառ:
Լո՜ւրթ երկինքներ՝ իջած հասուն երկրի վրայ,
բարձր նիչեր ու հրդեհներ ու ծիածան.—
վառւում է շող կաթսաներում կեանքը քուրայ.
— ախ, վա՛յ նրանց, որ չապրեցին ու չտեսան...

1921 Մայիս. Երեւան.

ԱՐՓԻԿԻՆ

ՏԱՂԱՐԱՆ

Հիղս խօսի, մ՚ի կէնա խռօվի պէս,
տալղա տվիր, գէմ՚իս տարտր ծօվի պէս.
կու մ՚էռնիմ չիս տեսնի Սայեաթ-Նօվի պէս···

ՍԱՅԵԱԹ-ՆՕՎԱՅ

Ինչքան որ հուր կայ իմ սրտում — բոլորը քեզ.
ինչքան կրակ ու վառ խնդում — բոլորը քեզ.—
բոլո՜րը տամ ու նուիրեմ, ինձ ո՛չ մի հուր թող չմնայ՝
դու չմրսես ձմրան ցրտում, — բոլո՜րը քեզ...

Երեւան, 1921, Փետրուար

Ամրան անուշ, հուրհրատող տո՛թ ես, ջան,—
Նախշուն՝ նռան ու նարնջի հո՛տ ես, ջան.
Երբ խստադեմ ի՛նձ ես նայում դու յանկարծ—
ասես սրտիս մահուան դաժան քո՛թ ես, ջան...

Մոսկուա, 1921 թ.

Ա.

Երազ տեսայ. Սայեաթ-Նովէն մօտս եկաւ սազը ձեռին,
հրի նման վառման գինու ոսկեջրած թասը ձեռին,
Նստեց, անուշ երգեր ասաւ՝ հին քամանչի մասը ձեռին,
ինչպէս ասաւ, ասես ունէր երկնքի ալմասը ձեռին:

Որ էն երգին օրօր-շորոր, ինչպէս հուրի, ատլաս ու խաս,
երազիս մէջ գօզալն եկաւ՝ ինքն էլ վառման քաղցր երազ.
Նազանք արաւ, Սայեաթ-Նովի սիրտը լցրեց միրգ ու մուրազ,
կանգնեց-մնաց՝ դէմքից քաշած ոսկեկարած խասը ձեռին:

Նայե՜ց-նայեց Սայեաթ-Նովէն, ամպի նման տխուր մնաց.
ասաւ՝ Ջարե՛նց, էս գօզալից սրտիս մէ հին մրմուռ մնաց.
սիրտս վառուեց, մոխիր դարձաւ՝ ինքը կրակ ու հուր մնաց.—
դո՛ւ էլ նրա գովքը արա, որ գայ՝ ոսկէ մազը ձեռին:

Էսպէս ասաւ Սայեաթ-Նովէն ու վեր կացաւ, որպէս գիշեր,
գնաց նորից տխուր ու լուռ՝ սիրտը հազար մուրազ ու սէր.
Երազն անցաւ — դո՛ւ մնացիր, պատկերքը քո մնաց լուսէ,
մէկ էլ իմ խեղճ սիրտը մնաց՝ Սայեաթ-Նովի սազը ձեռին:

Բ.

Աշուղ Սայեաթ-Նովի նման ես երգ ու տաղ պիտի ասեմ,
երգեմ պիտի գիշեր-ցերեկ — ու սրտի խաղ պիտի ասեմ,
Եւ էն սրտին, որ իր խորքում սիրոյ երգեր ունի ու սէր —
ես էն սրտին դրախտային մրգերի բաղ պիտի ասեմ:

Աստղ ու նկար շորեր հագած՝ դէմս ելար երազի պէս,
էշխդ՝ կրակ՝ սիրտս էրեց անհասնելի մուրազի պէս,
անուշ հոտով սիրտս լցրիր — վարդստանի, Շիրազի պէս, —
ինչ էլ ըլի էշխդ, զօզալ, — երգս ուրախ պիտի ասեմ:

Աշխարհը մէ բաղ է, զօզալ, — նստել ես դու բաղի մէջը,
վարդ ես բացուած՝ առաւօտուայ դրախտային շաղի մէջը,
ժամ ես դարձել տեսքով քո սուրբ՝ Հաւլաբարի թաղի մէջը, —
սրտիս անուշ արտասուքին երկնային շա՛ղ պիտի ասեմ:

Էնքա՞ն ըլի մէ մէ անգամ տեսքդ տեսնեմ՝ վարդ ես, զօզալ,
ես փուչ կեանքում սրտիս տուած անմահական զարդ ես, զօզալ,
էնպէս արա, որ քեզ չասեմ՝ դո՛ւ էլ ինձ պէս մարդ ես զօզալ, —
թէ լի մնայ սիրտս քեզնով՝ ափսոս ու ախ պիտի ասեմ:

Գ.

Ես մէ անգին գօզալ տեսայ — Գիւրջստանի քաղաքումը,—
վզին՝ վարդեր ու խալ տեսայ — Գիւրջստանի քաղաքումը:

Կանգնել էր լէն քուչի մէջը, հագին ատլաս ու խաս ունէր,
գլխին օսկի ու շալ տեսայ — Գիւրջստանի քաղաքումը:

Արեգակի շողքն էր ընկել վրէն օսկէ չիքիլի պէս՝
շրթերը խաս ու ա՛լ տեսայ — Գիւրջստանի քաղաքումը:

Անցայ, կամաց աչքով արի, ուզի ասեմ՝ ջա՛ն ես, էլի՛,—
դէմս կեցած մէ սա՛ր տեսայ — Գիւրջստանի քաղաքումը:

Հիմի տխուր երգ եմ ասում, էշխս կրակ ըլի ասես՝
անմահական մէ եա՛ր տեսայ — Գիւրջստանի քաղաքումը:

Դ.

Կ՚ուզեմ հիմի փչէ զուռնէն — հարբած ըլիմ մինչեւ էգուց,
ամէն մարդու ընկեր ըլիմ — ու բաց ըլիմ մինչեւ էգուց:

Ֆայտօն նստած՝ անցնեմ քուչով, պատուհանից վրէս նայես՝
էշխդ անքուն սիրտս ընկնի — ու լաց ըլիմ մինչեւ էգուց:

Խելքս քամուն, հոգին տուած՝ երթամ ընկնեմ դուքան ու բաղ՝
ընկերների սուփրին գինի ու հա՛ց ըլիմ մինչեւ էգուց:

Երթամ — ուրիշ գօզալների գիրկը դնեմ գլուխս տաք՝
քո էդ անուշ, ազի՜զ տեսքով հարբած ըլիմ մինչեւ էգուց:

Ե.

Ես մէ հարբած դուքանդար եմ — դուքանիս մէջ բան չմնաց,
ամէնքի հետ սեղան նստայ՝ սուլթան, վէզիր, խան չմնաց,
ամենայն տեղ գովքդ արի, տաղեր ասի՛ դրախտային—
էլ ի՞նչ ասեմ սիրեկանին՝ գօզալ, հոգի, ջա՛ն չմնաց։

Թողի ամէնն, ինչ ունէի՝ կեանքս դարձաւ հովի նման,
էշխդ ելաւ, ճամբէս կտրեց՝ Հնդստանի ծովի նման,
հարբած՝ խալխի նոքար դարձայ աշուղ Սայեաթ-Նովի նման,
կարօտ կեցայ հրամանիդ՝ ուրիշ հրաման չմնաց։

Ես մէ հարբած դուքանդար եմ — դուքանիս մէջ բան չմնաց,
էլ ի՞նչ ասեմ սիրեկանին — գօզալ, հոգի, ջա՛ն չմնաց։

Զ.

Մէ ձեռիս արաղ է, մէկէլը գինի.
երկուսն էլ քո անուշ կենացը, գօզալ։
Կարօտ եմ սուլթանի, սիրեկան խանի—
անուշ է քո էշխի բերածը, գօզալ։

Սրտիս համար անուշ երազ ես հիմի,
քնիս մէջը տուած մուրազ ես հիմի,
հեռու ես — Վարդստան, Շիրա՛զ ես հիմի՝
չի՛ լաւանայ էշխիդ էրածը, գօզալ։

Մէ ձեռիս արաղ է, մէկէլը գինի.
երկուսն էլ քո անուշ կենացը, գօզալ։
Էշխդ թող թուր ըլի, իմ սիրտն հանի—
անո՜ւշ կենայ սրտիդ սիրածը, գօզալ։

Է.

Ինչքան զանգ են տալիս — իմ միտն ես գալիս՝
զանգի նման անուշ, հայա՛լ ես, զօզա՛լ:
Ինչքան գարուն բացուի — դու հետն ես գալիս՝
գարնան ջրի նման վարար ես, զօզա՛լ:

Ոնց որ պանդուխտ ըլիմ աշխարհում հիմի,
անունիդ ո՛ւխտ ըլիմ աշխարհում հիմի,
ասես թէ՝ թո՜ւխտ ըլիմ աշխարհում հիմի—
գարնան քամու նման տարար ես, զօզալ:

Չես հասկանայ իսկի, թէ ի՞նչ ես արէ.
հազար մարդ ես էշխից գերեզման տարէ.
էշխդ օսկէ գրիչ, սիրտս դա՛ւթար է —
արնէ գրով գրած զարա՛ր ես, զօզա՛լ:

Ը.

Էսօր մեր փողոցով անցար — շրթերդ գինու թաս էին,
մազերդ օսկի — աբրէշում, աչքերդ ալմաս էին:

Փողոցում կեցած մնացի՝ աչքերս պղտոր ու գինով.
արեւը խաղում էր վրէդ՝ հագիդ շորերը խաս էին:

Մէ աչքով վրէս նայեցիր, ասի թէ՝ սիրով է էլի.
կարմրագուն կրակի նման այտերդ կարմիր — կաս էին:

Ասի թէ՝ ոտքերդ ընկնեմ, բայց տեղում կեցած մնացի՝
այտերիդ կարմիր կրակին աչքերդ անմաս էին:

Թ.

Շրթերդ կրակով լիքը օսկեջրած չինի են, ջա՛ն,
խօսքերդ դրախտի խմիչք՝ անմահական գինի են, ջա՛ն:

Էսօր տնում սուփրա ունեմ՝ էշխիցդ քե՛ֆ պիտի անեմ.
ի՞նչ կլի որ օթախս գաս — ու մէ անգամ լինի են, ջա՛ն:

Փռել եմ խաս խալիչեքը, վրեն ծաղիկ ունեմ շարած՝
ոտքիդ կարօտ սպասում են — շահնշահի, խանի են, ջա՛ն:

Աչքերս թող կրակ ըլին քո սուրբ չրաղուանի համար.
դափ ու զուռնէն հազրել եմ՝ մտքերդ ի՞նչ բանի են, ջա՛ն:

Կ'ուզես՝ հոգի՛ս ճամբայ անեմ, սիրտս դնեմ ոտքերիդ տակ՝
սրտիցս արիւն է հոսում — ինչ որ ուզես կ'անի են, ջա՛ն:

Ժ.

Էլի գարուն կը գայ, կը բացուի վարդը,
սիրեկանը էլի եարին կը մնայ:
Կը փոխուին տարիքը, կը փոխուի մարդը,
բլբուլի երգն էլի՛ սարին կը մնայ:

Ուրիշ բլբուլ կը գայ կը մտնի բաղը,
ուրիշ աշուղ կ'ասէ աշխարհի խաղը,
ինչ որ ե՛ս չեմ ասէ — նա՛ կ'ասէ վաղը.
օրերը ծուխ կլին, տարին կը մնայ:

Հազար վարդ կը բացուի աշխարհի մէջը,
հազար աչք կը թացուի աշխարհի մէջը,
հազար սիրտ կը խոցուի աշխարհի մէջը—
էշխը կրակ կլի՝ արին կը մնայ:

Ուրիշ սրտի համար կը հալուի խունկը,
կը բացուի շուշանը, վարդերի տունկը.
զօզալը լաց կլի, կ'ընկնի արցունքը—
գերեզմանիս մարմար քարին կը մնայ:

ԺԱ.

Հազար ու մէ գիրք կարդացի — խելացի գիրք չտեսայ,
հազար կնկայ գիրկն ընկայ — սիրեկան գիրկ չտեսայ:

Հասայ մինչեւ Ֆռանգստան, երգ ու տաղեր լսեցի—
Սայեաթ-Նովի ձիրքի նման երկնային ձիրք չտեսայ:

Աղէքի հետ սեղան նստայ, նոքարի հետ խմեցի՝
մարդու ստած խօսքերի մէջ արդար կշիռք չտեսայ:

Հազար գօզալ սիրտս էրեց ու հազարին սիրեցի—
քո սուրբ կրքից աւելի վառ ու անմար կիրք չտեսայ:

Ամէն բանից բար ու բէզար երեսս շուռ տուեցի—
բաղերն ընկայ՝ քեզնից անուշ ու հասած միրգ չտեսայ:

ԺԲ.

Ամէն տեսակ երգ երգեցի — ամէնից լաւ տաղն է էլի,
Սայեաթ-Նովի դրախտային, անմահական խա՛ղն է էլի:

Ինչքան էլ լէն դուքաններում ռանգ-ռանգ մրգեր լինին շարած՝
անմահական մրգերի տեղ — շահնշահի բաղն է էլի:

Բախչի միջի ծաղիկները ինչքան էլ լաւ ջրով անես՝
ծաղիկների ջուրը ուզած — առաւօտուայ շաղն է էլի:

Գնա՛ կ'ուզես Ֆռանգստան, ամենամեծ քուչէքը տես՝
սրտիդ ուզած տեղը միակ — սիրեկանի թաղն է էլի:

Վա՛յ քեզ, Չարենց, լա՛ւ իմացի, ականջ արա սիրեկանին՝
ամէն բանից լաւ ու անուշ սիրեկանի դաղն է էլի:

ԺԳ.

Ինչքա՞ն կանչես ու տաղ ասես, խելքի արի՝ բա՛ւ է, էլի,—
առանց անգին գօզալի էլ աշխարհը լէ՛ն, լաւ է, էլի:

Ինչքան էլ խաս, ատլաս հագնի, երեսը ալ, գօզալ անի—
աքլորների հոգի հանող սիրեկանդ հա՛ւ է էլի:

Ինչքան էլ Ֆանդ, զար ունենաս, ինչքան էյթիբար ունենաս՝
սիրող սիրտը ծովըն ընկած անօգնական նաւ է էլի:

Թէկուզ սիրի, գիրկդ ընկնի, դնես օսկէ ղափազի մէջ—
կնկայ էշխը հոգի հանող անհանգչելի ցաւ է էլի:

Վա՛յ քեզ, Զարենց, լա՛ւ իմացի, խելքդ թող միշտ գլխիդ մնայ՝
ամենասուրբ խօսքը կնկայ արիւնաքամ դա՛ւ է էլի:

ԺԴ.

Հիմի շատ են երգիչները — հոգու ուզած տաղը չկայ,
ամենայն տեղ խնդութիւն է՝ սրտի ուզած խաղը չկայ,
ուր ոտ կոխես — բաղ է հիմի, շահնշահի բաղը չկայ,
ման եմ գալիս քուչա-քուչա — սիրեկանի թաղը չկայ:

Ես ո՞ւմ ասեմ երգս հիմի՝ ոչ դու կ'ուզես, ոչ էլ եարը,
թէկուզ անուշ տաղերիցս չէ հեռացէ Ասսու մատը.
ոչ-ով ուզեց ականջ դնի, իմանայ սրտիս գանգատը՝
ուզում եմ սիրտս հովանայ՝ արտասուքի շաղը չկայ:

Ասում եմ թէ՝ թողնեմ սազը, ամէնքի պէս մարդ ըլիմ ես,
թէ որ վարդ եմ—փուշ ունենամ, անհասնելի վարդ ըլիմ ես,
դուշմանի հետ դուշման ըլիմ, վատերի հետ վատ ըլիմ ես,
որ ինձ կարօտ ամէն անգամ ասեն՝ սուփրի աղը չկայ։

Մարդիկ են փուչ ու բէդամաղ—աշխարհը լեն, լաւ է, Զարե՛նց,
մարդու խօսքը մարդու սրտին անհանգչելի ցաւ է, Զարե՛նց,
ականջ տուր ազդու խօսքիս՝ ասում եմ թէ բաւ է, Զարե՛նց,
քեզ չեն սիրի, քանի որ քո սրտի տուած դաղը չկայ։

ԺԵ.

Երբ էս հին աշխարհը մտայ ես տաղով, սազով-քամանչով՝
ի՞նչ պիտի անէ աշխարհում էս անմիտ-անճարը, ասին։

Սակայն երբ խալխի քէֆերին ես անուշ տաղերս ասի՝
ամառուայ մրգերի նման անո՞ւշ է քո բառը, ասին։

Բայց խալխի անսիրտ քէֆերին ես տխուր, մենակ մնացի,
ուզեցի թողնեմ—հեռանամ՝ հպարտ է ու չար է, ասին։

Եւ սրտի ցաւից յուսահատ ես մէ թաս օղի խմեցի—
Զարենցը ցնդած-գինեմոլ, հարբեցող-յիմար է, ասին։

Ու ձմռան բուքերի միջին ես բոպիկ ու մերկ մնացի.—
դուրսը ցուրտ, ձմեռ է, սակայն հոգուդ մէջ ամառ է, ասին։

Ասի թէ՝ մա՛րդ էք ախար դուք, չէ՞ք տեսնում մարմինս ծուատ.
Զարենցի հոգին տաղերում աննկուն, յաման է, ասին։

Խնդացին, քրքջացին միայն, որ այդպէս մնացել եմ մերկ.—
դարերի հիացմունքը վսեմ տաղերիդ համար է, ասին։

ԺԶ.

Բախչովն անցան, բոյր շնչեցին, ափսոս որ վարդը չտեսան,
չոր ու դատարկ տեսքով տարուած՝ հոգեկան, բարդը չտեսան:

Երգիս ձայնին մէջլիսն եկան, ու անտարբեր անցան նորից՝
սրտիցս իրենց սիրտը զգած հոգեղէն կարթը չտեսան:

Եղայ ինչպէս ամառուայ արտ՝ քանի դեռ սիրտ կար ու կրակ.
ցօղունների օսկով տարուած՝ անսահման արտը չտեսան:

Քոյր, սիրեկան, օտար մարդիկ, բարեկամ ու անծանօթ
մօտովս անցան՝ տաղերիս տակ կենդանի մարդը չտեսան:

ԺԷ.

Հիմի անտուն ման եմ գալիս, գիշեր ցերեկ երգ եմ ասում.
մոռցել եմ էշխիդ անունը, հարցնողաց՝ վէրք եմ ասում:

Էշխդ հին եարա է, զօզալ, վառւում է կրակի նման—
ու էն եարէն տուող ձեռքին շահնշահի ձեռք եմ առում:

Գանգատ չունեմ սրտիս միջին. սիրեկան պատկերքիդ նման
սիրում եմ սրտիս մոխիրն՝ անմահական բերք եմ առում:

ԺԸ.

Աշխարհիս մէջ ես էլ մէ օր կ'անցնեմ անդարձ ու կ'երթամ,
ես չեմ նայի, չեմ պահանջի ես փառք ու վարձ—ու կ'երթամ:

Աշուղ Սայեաթ-Նովի նման ես էն գլխէն իմացայ,
որ աշխարհում փուչ է ամէն երազ ու լաց—ու կ'երթամ:

Էն էլ, որ ես իմ վառ սրտով ու կարօտով սիրեցի—
քամուն կը տամ, կը մոռանամ ամէն մէ հարց—ու կ'երթամ:

Ու գօզալի պատկերքը վառ, դէմքը մախմար ու անուշ
կը մոռանամ... կ'առնեմ խոնաւ, հողէ մէ բարձ ու կ'երթամ:

Կեանքիս նման հեռո՜ւ մարդիկ, անանուն ու անծանօթ,
ձե՞զ կը թողնեմ երգերս այս՝ կեանքս երազ—ու կ'երթամ:

ԺԹ.

(Հայաստանին)

Հազար ու մէ վէրք ես տեսել — էլի՛ կը տեսնես,
հազար խալխի ձեռք ես տեսել — էլի՛ կը տեսնես:

Աշնան քաղած արտի նման՝ հազա՜ր զոհերի
չհաւաքած բե՛րք ես տեսել — էլի՛ կը տեսնես:

Գլուխդ չոր քամուն տուած պանդուխտի նման
հազա՜ր տարուայ հերք ես տեսել — էլի՛ կը տեսնես:

Նարեկացի, Շնորհալի, Նաղաշ Յովնաթան—
ինչքա՜ն հանճար, խելք ես տեսել — էլի՛ կը տեսնես:

Քո Զարենցին լեզու տուող երկի՛ր Հայաստան,
հազա՜ր ու մէ ե՛րգ ես տեսել — էլի՛ կը տեսնես:

Ի.

Ես իմ անուշ Հայաստանի արեւահամ բառն եմ սիրում,
մեր հին սազի ողբանուագ, լացակումած լարն եմ սիրում,
արնանման ծաղիկների ու վարդերի բո՛յրը վառման,
ու Նաիրեան աղջիկների հեզաճկուն պա՛րն եմ սիրում:

Սիրում եմ մեր երկինքը մուգ, ջրերը ջինջ, լիճը լուսէ,
արեւն ամռան ու ձմռան վիշապաձայն բուքը վսեմ,
մթում կորած խրճիթների անհիւրընկալ պատերը սեւ
ու հնամեայ քաղաքների հազարամեայ քա՛րն եմ սիրում:

Ուր է՛լ լինեմ — չե՛մ մոռանայ ես ողբաձայն երգերը մեր,
չե՛մ մոռանայ աղօթք դարձած երկաթագիր գրքերը մեր,
ինչքան էլ սո՛ւր սիրտս խոցեն արիւնաքամ վէրքերը մեր—
էլի՛ ես որբ ու արնավառ իմ Հայաստան-եա՛րն եմ սիրում:

Իմ կարօտած սրտի համար ո՛չ մի ուրիշ հէքեաթ չկայ.
Նարեկացու, Քուչակի պէս լուսապսակ ճակատ չկայ.
աշխա՛րհն անցիր՝ Արարատի նման ճերմակ գագաթ չկայ.
ինչպէս անհաս փառքի ճամբայ՝ ես իմ Մասիս սա՛րն եմ սիրում:

1920-1921
Երեւան-Մոսկով

Խ Ա Ր Ն

ԲԱՆԱՍՏԵՂԾՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

ՊՈԷՏ

Ինձ համար չարք դառնում է բարի,
անգոյն առօրեան — մոգական երազ.
սիրում եմ բոլոր գոյները աշխարհի՝
երկրային հեռուն ու աստղերն անհաս:

Եւ շրջիկների երգերը անհոգ,
վազքը կառքերի, փողոցի ուղին—
դառնում են յանկարծ հեռաւոր ցնորք,
որ երազել է պոէտի հոգին:

Երբ համբուրում եմ շրթերը կնոջ,
շրթեր, որ հազար մարդ է համբուրել—
հաւատում եմ ես, որ նրանք քրոջ
շրթունքներ են կոյս — ու մաքուր են դեռ:

Ո՞վ կը հասկանայ պոէտի ուղին...
Երբ փողոցներում թափառում է նա—
նրա թեւաւոր, աստղային հոգին
ճախրում է հեռու աստղերի վրայ:

Ո՞վ կը հասկանայ, թէ ինչո՞ւ է նա
համբուրում նեխած շրթերը կնոջ,
երբ նո՛յն վայրկեանին աղօթում է նա
ստուերի առաջ հեռաւոր քրոջ:

Ո՞վ նրա սրտում երգը կը լսի,
երգը խելագար, կամ ցնդած մարդու:
Բայց նա մեռնելիս կը ժպտայ, կ՚ասի.
— Օրհնութի՜ւն քեզ, կեանք: Հրա՜շք էիր դո՛ւ...

1916

ԳԻՇԵՐԱՊԱՀԸ

Ես արթնանում եմ, երբ քնում էք դուք
եւ գիշերն ամբողջ անխոնջ ու անքուն,
երբ փողոցներով չի անցնում ոչ-ոք—
քայլում եմ, քայլում անկիւնից-անկիւն:

Քայլում եմ եւ լուռ մտածում եմ ես,
որ չունեմ ձեզ պէս ոսկիներ, գանձեր,
բայց գիշերների մենակութեան մէջ
ձեր ոսկիների հսկողն եմ դարձել:

Հսկում եմ, հսկում, որ ոչ-ոք չգայ
եւ չգողանայ ոսկիները ձեր:
Հանդարտ է շուրջս՝ ձայն, շշուկ չկայ.
— իմ կեանքն էլ, մի՞թէ, այսպէս չի՞ անցել:

Ես չեմ շտապել առաւօտ ծէգին,
ոսկի չեմ դիզել, չեմ գանձել ոչինչ.
Նայել եմ միայն հեռու աստղերին,
որ ահա նորից հե՜զ թարթում են ինձ:

Նայում եմ լուսնին: Հսկում եմ արթուն:
Աշխարհը — անհո՜ւն, աստղազարդ տեսիլ:
Իսկ երբ արթնանաք — կը գնամ ես տուն —
եւ անո՜ւշ, անո՜ւշ կը քնեմ ես էլ...

1916

ՊԱՏԱՍԽԱՆ ԱՆՑՈՐԴԻՆ

Մենք երկո՛ւսս էլ, մենք երկո՛ւսս էլ անվերադարձ աշխարհում
ապրում ենք, կանք, գնում ենք — ո՞ւր. միեւնո՛յնն է մեր հեռուն:

Կանգնիր, անցորդ: Կանգնիր: Նայենք: Նայենք իրար — գուցէ՜ մենք
յանկարծ ժպտանք՝ չճանաչուած մի բարեկամ ճանաչենք:

Կանգնի՛ր, կանգնի՛ր. ո՞ւր ես վազում, ո՞ւր ես գնում դու արագ.
աչքերիս մէջ գուցէ՜ գտնես ոսկեժպիտ մի կրակ:

Դու ուրախ չե՞ս, որ ապրում ենք — ու հանդիպել ենք իրար.
ո՞ւր ես անցնում անվերադարձ, որպէս անդարձ ճանապարհ...

Ե՛ս էլ կ'անցնեմ — տրտում, մենակ, — ու կը գնամ իմ անձայր
երազ-ճամբան, որով դու էլ այս իրիկուն կո՜յր անցար:

Դու կոյր անցար, չնայեցիր ու հեռացար մշուշում.
բայց ես երկա՜ր քո անծանօթ, օտար դէմքը կը յիշեմ:

Կը յիշեմ, որ դեգերումիս ճանապարհին, որպէս յուշ,
մէկը անցաւ. իրիկուն էր. իրիկուն էր ու մշուշ...

1916

ԴԱՀԻՃԸ ԿԱՐՄՐԱԶԳԵՍՏ

Դու կը դնես քո գլուխը իմ բարձին՝
սեւ հիւսերդ ջրերի պէս թափած վար,
արտասրտոփ, լուռ կը սպասես հարուածին՝
գոհ, անտրտունջ, երազօրէն — հոգեվար:

Կ'իջնի՛, կ'իջնի՛ իմ հարուածը մահաբեր—
կո՞յր հարուածը կարմիր հագած դահիճի.
դուրսը քամին կը ծիծաղի անտարբեր
ու մութը, չար, կը խտանայ ու կ'անի:

Բայց մեռնելուց առաջ, վերջի՛ն վայրկեանին,
դու՛ կը տեսնես եւ կը ժպտաս հպա՞րտ, գոհ,—
որ դահիճը, այդ կարմրազգեստ վայրենին
համբուրում է ջղաձգուող ձեռքը քո...

1916

❋

Յիշում եմ. հնչեց զանգը միջանցքում
եւ ես ներս մտայ հին սենեակը քո:
Երկա՞ր քայլեցի անկիւնից-անկիւն:
Յետ դուրս եկայ՝ քեզանից դժգոհ:

Յետ դարձայ կրկին: Այնքան մութ էին
խօսքերդ այն գիշեր: Մութ ու առօրեայ:
Եւ մի ժամ յետոյ հեռացայ կրկին՝
արիւնի հետքեր ձեռքերիս վրայ:

Եւ չհասկացաւ ոչ-ոք այն գիշեր,
որ սենեակիդ մէջ սպանել են քեզ:
Միայն իմ հոգում մշուշ էր իջել
եւ ստուերդ ինձ մինչեւ լոյս հսկեց:

1916

ՇԱՄԻՐԱՄ

Իրիկնային փողոցում ես տեսայ նրան:
Նա — ներկուած պչրուհի, զուգէ — Շամիրամ:

Եւ ինձ տուեց հինաւուրց յուռութքները նա.
Երկու համբոյր — փողոցում, մայթերի վրայ:

Եւ հմայեց ու տարաւ նա դղեակը հին:
Լապտերները ժպտալով ճանապարհ դրին:

Եւ, չնայած որ անթիւ դարեր են անցել՝
Նո՛յնն է երազը նրա, լոկ մարմինն է — ծեր:

Նո՛յնն է խօսքը, կարծես նոր տրուող աղջկայ —
միայն մարած աչքերում էլ հրդեհ չկայ:

1915

*

Կան անտես հիւրեր: Գալիք են նրանք
անխօս ու անձայն, լռութեան ծոցում:
Գալիս են, ապրում ու անցնում նրանք՝
ոչ դուռ ենք բացում եւ ոչ դուռ գոցում:

Ոչ անուն ունեն, ոչ ստուեր, ոչ ձայն:
Գալիս են, ապրում եւ անցնում են լուռ:
Եւ ինչո՞ւ եկան, եւ ինչո՞ւ անցան—
մենք չենք իմանում աշխարհում անդուռ:

Միայն մի անծայր ու խոր տխրութիւն
երբ փռում է իր թեւն ամէնուրեք—
զգում ենք յանկարծ կարօտով անհուն,
որ մեկը անդարձ անցել է երէկ...

1916

Կեանքը — երգի, երկնքի պէս անհո՜ւն, անհո՜ւն, —
կեանքը — կորած աստղերի՜ պէս հազարանուն:

Կեանքը — կրակ ճամփաներում՝ կայ ու չկայ, —
կեանքը — ճամբորդ, սպասուած հիւր, որ պէտք է գայ:

Կեանքը — երգի, երկնքի՜ պէս անհո՜ւն, անհո՜ւն, —
Կեանքը — կորած աստղերի՜ պէս հազարանուն...

1916

Հմայում է ինձ լապտերը փողոցային,
հմայում են մանըկենները անմարմին,
հմայում է պատուհանի ջահը թարթող,
հմայում են հայելիները կախարդող.—
ու փողոցում թերթեր ծախող զուարթ տղան,
եւ կառքերն ու վազքը նրանց յաւերժական,
եւ զանգերի երգը տխուր ու հոգեթով —
զո՜րս առօրեան՝ իր ձանձրոյթով ու հեքեաթով:

1916

❊

Փողոցների մէջ կայ մի անանուն,
անըմբռնելի կարօտի ճախրում:
Լսում ես, զգում, բայց չես հասկանում
եւ չես ըմբռնում կարօտը ճախրուն:
Կառքերի վազքում, դէմքերում օտար,
անհասկանալի հայեացքում կանանց—
թւում է յանկարծ, թէ ահա գտար
յաւերժականի ուրուականն անանց:
Ճախրում է մէկը փողոցի վրայ՝
հզօր ու անմահ, որպէս ժամանակ.—
իսկ ինքդ կարծես ստուե՛րն ես նրա՝
մի անմիտ ժպիտ, մի տխուր հանաք:

1916

❊

Երգում է քաղաքն իր երգն առօրեայ,
իսկ ես — մտածկոտ, տիտում ու լռին—
կանգնել եմ ահա կամուրջի վրայ
եւ նայում եմ յորդ, հեռացող ջրին:
Նայում եմ տարուած, մոռացուած, անթարթ:
Վազում են, վազում ջրերը անվերջ:
Փրփուրի միջից ահա մի նայեադ
ինձ ձեռքով արաւ եւ իր մօտ կանչեց:
Որպէս մանկական կապոյտ երազում—
խառնուեց ահա ճերմակ փրփուրին.
Եւ թւում է, թէ կամուրջն է վազում,
որ հասնի անդարձ հեռացող ջրին...

1916

*

Դուրսը, հեռւում — դաշտեր ու դաշտեր:
Երկինքը — կապոյտ, արեւոտ, անհուն:
Ամպի պէս կախուած օրօրւում է դեռ
կեանքը աշխարհում:

Դաշտեր ու դաշտեր: Ու արեւը — վառ:
Եւ կեանքը — անտես: Զգում եմ, որ ես
դուրս կը գամ հիմա, կ'ընկնեմ ճանապարհ:
Մի՞թէ չգիտես:

Կը գնամ, մենակ: Կեանքում, աշխարհում:
Եւ մի իրիկուն կը մթնի ուղին:
Ու կը վերջանայ երկրային հեռուն —
ճանապարհը հին:

1916

*

Ճանապարհը — գորշ, փոշապատ, ոլոր:
Տերեւաթափ ծառեր:
Խամրել են գարնան գոյները բոլոր:
Այդ ո՞վ է արել:

Պարզ, մարմանդ մշուշ: Նայում եմ հեռուն —
դաշտերին, ձորին:
Ինչո՞ւ է հոգին տրտմօրէն լռում
աշնան օրերին:

Ու գոյները — գորշ, ու գունատ, ու պաղ,
ու անմխիթար:
Եւ հոգի կրծող կսկիծը, որ՝ ա՜խ —
անդա՜րձ չգտար...

1916

⁂

Այս շէնքի վրայ ամպերն են թառել,
քնել է քամին:
Մէկը սենեակում կրակ է վառել
իրիկնաժամին:

Կրակ է վառել, իսկ ինքը չկայ:
Դատարկ սենեակում
կախուած է պատկերն օտար աղջկայ:
Լոյսը չի հանգում:

Քնել է քամին: Ու ծառերը մունջ
Նիրհել են մուժում:
Իսկ կրակը դեռ վառւում է անխոնջ
Ներսը — մշուշում:

1916

⁂

Կարինէ Քոթանճեանին

Գիշերը յոգնած նստել սենեակում,
Նայել շորերիդ ծալքերին լուսէ,
ու լոյսը լամպի տխրութեամբ անհուն
զուրգուրէ հոգուս յոգնութիւնը սեւ:

Լուռ, անձայն նստել մի բաժակ թէյի:
Ձեռքերդ դնես յոգնած ծնկերիս:
Ու հին, փոշապատ հայելիների
մշուշում կորած՝ խոնջանայ հոգիս:

Եւ սիրել բախտը՝ պարզ ու երկրային,
ցանկութիւններդ մեղկ ու կամակոր—
Եւ սիրել քո տան փոշապատ ուղին
Եւ սենեակներիդ տխրութիւնը գոլ...

1916

ՄԱՐՄՆԻՍ ԵՐԱԶԸ

Շոգ վերմակի տակ դողում է, տենդում մարմինս այս գիշեր:
Քնել չե՞մ կարող: Աչքերիս առաջ ցատկում են, պարում:
Աչքերիս վրայ մի հրաբորբոք մշուշ է իջել —
իսկ նրանք գալիս ու դառնում են ցոփ, խայտառակ պարում:

Գալիս են նրանք, անվերջ շարքերով անցնում են նրանք,
աչքերիս առաջ հոլովւում են գիրգ, տռփասեր ձեւեր:
Մօտենում են ինձ, համբուրում են շոգ շրթերով կրակ
ու կրկին — կրկին ոգի են դառնում ու ցատկում են վեր:

Եւ նորից, նորից մօտենում են ինձ ու գրկում են ինձ,
երակներիս մէջ լցնում են գինի, մարմինս խանձում:
Եւ երբ դողացող ձեռքերով նրանց սեղմում եմ կրծքիս —
դառնում են կրկին անմարմին ոգի — կրքերի ցանցում:

Եւ վերմակի տակ դողում, գալարւում ու տենդում է դեռ
մարմինս՝ թաղուած քրտինքում, ինչպէս տիղմերում ճղճիմ:
Իսկ հոգուս խորքում աղօթում է դեռ մէկը, կարեվէր,
որ չկատարուի՞ մարմինիս կարմիր երազը վերջին...

1916

⁂

Դուրսը քամին թափառում է, անմխիթար դեգերում.
— չի՛ մոռանայ պոէտը քեզ, չի մոռանայ քո հեռուն:

Նա մենակ է ու ծեծում է փակ դռները հիմա նա.
— քեզ մօտ կը գայ, երբ էլ ոչ-ոք իր դռները չբանայ:

Ո՜ւո՜ւ... ճւոցը աշնան քամու, որպէս լացը ջութակի.
— կրկին կը գայ, քո մենաւոր պատուհանը կը թակի:

Կէս գիշերին ո՞վ կը բանայ իր դռները քամու դէմ.
— դու գրկաբաց ինձ կ'ընդունես, դու կ'ընդունես, ես գիտեմ:

Լո՜ւռ... կուչ եկաւ աշնան քամին պատերի տակ անկիւնի.
— յոգնած սիրտս քո մեղաւոր զգուանքներում կը քնի...

1916

ՈՒՐՈՒԱԿԱՆՍ ՆՈՐ

Չեմ ճանաչում ինքս ինձ,
չգիտեմ ես էլ,
թէ ո՞վ խլեց ինձանից
մի ոսկի տեսիլ։
Փողոցներում — հեռաւոր
ու անմարդ, ու մութ,
ես տեսնում եմ դէմքս նոր
անորոշ ու սուտ։
Ես տեսնում եմ՝ մշուշում
մէկը, մոլորուած,
դեգերում է ու յիշում
դարբասները բաց...
Դարբասները, որ երէկ
փակուեցին մթում,
որ շրջիկը, յուսաբեկ,
չդառնայ էլ տուն...

1916

*

Գիտեմ, որ մի օր կը մեռնեմ ես էլ
ու կը վերջանայ իմ կեանքի ուղին։
Մոռացած բոլոր երգերս լուսէ՝
կը յանձնեն ինձ էլ արգաւանդ հողին։

Արեւը նորից անհոգ կը խնդայ
փռելով չորս դին լուսաւոր գանձեր։
Եւ մայրս անգամ էլ չի հաւատայ,
որ եղել եմ ես, ապրել ու անցել։

Եւ գերեզմանս երբ փակուի ինձ հետ—
մեղքս կը մոռնան, սիրոյ խօսք կ'ասեն,—
Եւ անցած կեանքս կը դառնայ լեգենդ՝
օրերիս նման անդարձ ու վսեմ...

1916

ՀԵՌԱՑՈՒՄԻ ԽՕՍՔԵՐ

Իմ աչքերի մէջ այնքա՜ն կրակներ եմ մարել ես
Եւ հոգուս մէջ, յուսահատ, այնքան աստղեր եմ մարել։
Կեանքս, որ յուշ է դարձել, հեռանալիս չանիծես.
կեանքս կ'անցնի, կը մարի—բայց երգս կայ, կ'ապրի դեռ։

Կեանքս կ'անցնի, կը մարի, որպէս կրակ ճահիճում՝
անապաստան ու տրտում, անմխիթար ու անյոյս։
Երգերիս մէջ — դու գիտե՞ս — ինձ ոչ-ոք չի ճանաչում՝
կարծես ուրի՜շն է երգում կապոյտ կարօտը հոգուս։

Ցաւիտեան գոց ու անխօս՝ թափառել եմ ու լռել.
ոչ-ոք, ոչ-ո՛ք չգիտէ՝ արդեօք ի՞նչ է կեանքս, ես.
միայն գիտեն, որ կեանքում ինչ-որ երգեր եմ գրել,
ինչպէս գիտեմ, որ դու կաս, որ սիրում է մէկը քեզ։

Ես երգել եմ քո հոգին, քո ժպիտը լուսաւոր,
քո աչքերի, քո դէմքի տխրութիւնը սրբազան.
կեանքս թողած անհունում — ես երգել եմ սէրը խոր
ու կարօտը թեւերիս, որ երբե՜ք քեզ չհասան...

Մօտենում է, քո՛յր իմ, ախ, իրիկուն միգամած.
Ես ի՞նչ անեմ, որ հոգիս չհեծկլտայ կարօտից.
ի՞նչպէս, ի՞նչպէս ընդունեմ կեանքիս բաժակը քամած,
որ ձեռքերս չդողան, որ օրերս ներե՜ն ինձ։

Գուցէ՜ յանկարծ կասկածեմ, չհաւատամ ինքս, ես,
ու սուտ թուայ իմ հոգուն քո կարօտը սրբազան...
— Ի՜նչ էլ լինի, քոյր իմ, քո՛յր, հեռանալիս չանիծե՜ս
խե՜ղճ կարօտը թեւերիս, որ երբե՛ք քեզ չհասան...

1917

ՏԱՂ ԱՆՁՆԱԿԱՆ

Թողած Կարսում, գետի ափին, տունս՝ շինուած անտառ քարով,
Կարսը թողած, Կարսի այգին ու հայրենի երկինքը մով
Եւ Կարինէ Քոթանճեանին անգամ չասած մնաս բարով—
անց եմ կենում հիմա օտար քաղաքների ճանապարհով:

Անց եմ կենում. շուրջս — մարդիկ, շուրջս դէմքեր հազա՜ր-հազա՜ր.
շուրջս աշխարհն է աղմկում, մարդկային կեանքն անհաւասար.
Եւ ո՞վ կ'ասի՝ ինչո՞ւ ես դու, եւ ո՞վ կ'ասի, թէ ո՞ւր հասար,—
դէմքերը, ախ, բոլոր են այնպէս՝ կարծես շինուած են տապարով:

Գոռ, տաղտկալի ու խելագար երգ է կարծես այս կեանքը մի.
ինչ-որ մէկի մտքում բացուած — վէրք է կարծես այս կեանքը մի.
Եւ ո՞ւմ համար — էլ ո՞ւմ համար կարօտակէզ երգէ հիմի
սիրտս՝ լցուած տարիների սեղմ արճիճով ու կապարով:

Բայց շուրջս թող որքան կ'ուզէ աշխարհը այս խնդայ, ցնդի—
ես — հաշմանդամ ու խելագար ու յաւիտեա՜ն վտարանդի՝
դէպի երկի՜նք պիտի գնամ, դէպի եզերքը Ամենտի—
իմ բա՜րձր, հին ու աստղային երազների ճանապարհով...

Ու էլ ամէ՛ն մեղքի համար սիրտս հիմա ունի ներում.
պիտի անդարձ ես հեռանամ, պիտի գնամ՝ աչքս է հեռուն.
թէ Կարինէ Քոթանճեանին տեսնէք Կարսի փողոցներում—
ասէ՛ք նրան՝ Չարենցն ասաւ — մնաս բարո՜վ, մնաս բարո՜վ...

1919

*

Ոսկեփրփուր, ոսկեպուրպուր,
փռեմ չորս դին, թափեմ բուռ-բուռ
երգերը իմ հրահրան.
երգով խնդամ թող բոլորին,
որ մեռնելիս զգամ, որ իմ
օրերն անցան ու չկորան:

1919

ԱՇՆԱՆԱՅԻՆ

1

Արևն արծաթել է ամպերը թիթեղ.
լույսից սփրթնել են ամպերը տեղ-տեղ:

Դանդաղ բարձրանում է արևն արծաթե—
սառցի պես հալչում է երկինքը կապե:

Ու պաղ հիացքով մի, կարծես թե իզուր,
սահում են լույսերը սարսուռ առ սարսուռ:

1919

2

Աշունը թափում է թերթերս հիմա,
ու թոնը թրջում է արտերս հիմա:

Օ, սի՛րտ իմ, դու լուռ ես ու երգդ տխո՞ւր է.
բոլո՞ր իմ լույսերը ջարդել ես հիմա.

գարնան պես, ծաղկանց պես անցել է քո հուրը
ու հովը քաղում է վարդերս հիմա...

1919

ԱՆՔՆՈՒԹԻՒՆ

Դոփո՛ւմ են, դոփո՛ւմ են, դոփո՛ւմ են ձիերը,
մթի մէջ դոփում են, խփում են պայտերը,
պայտերը խփում են, խփում են հողին.—
անծա՞յր է գիշերը, անյայտ է ուղին։
Գնո՞ւմ են, գնո՞ւմ են, գնո՞ւմ են ձիերը,
մօտիկ են, հեռու են, դոփում են պայտերը,
պայտերը դոփում են քունքի՛ս մէջ հիմա.—
— անյա՞յտ է աշխարհը՝ անցնում է ու մահ...

1919

⁂

Աշունը դեղնաքուխ նստել է դռանը։
Մրսած ու կծկուած՝ դողում է, վայում է։
Երկինքը թխպակալ կարծես մի բերան է՝
ուզում է կլանել կանաչը, գարունը։

Մրսած ու կծկուած դողում է իմ շունը.
փարուել է ոտքերիս՝ մենակ է, տխուր է։
Աչքերը լացկումած, քաղցած են ու խորը՝
աչքերը աչքերիս ասում են՝ աշո՞ւն է...

Աշո՞ւն է, օ, շո՛ւն իմ, աշո՞ւն է, աշո՞ւն է,
զգուի՛ր, փաթաթուի՛ր իմ ոտքերին հիմա.
քաղցած, ամեհի՛ է գայլի պէս աշունը—
աշունը մշո՞ւշ է, մորմո՞ք է ու մահ...

1919

*

Խաւար է, գիշեր է։ Մթում սպասում եմ։
Սենեակս անլոյս է ու լուռ է գիշերը։
Գիշերը մթի մէջ հոսում ու խօսում է՝
կասկածը ու ահը իմ սիրտը մաշել են։

Լռել եմ։ Լսում եմ։ Անծա՞յր է գիշերը։
Իսկ մութը մանւում է, մանւում է, մանւում է։
Իսկ սիրտս բոլո՞ր այն ահերը յիշել է.
ահով ու մահով, ախ, լցուել է իմ տունը։

Պոկում են ծերպերը։ Մթում քրթմնջում են։
Անտես փսփսում են — ու սիրտս լսում է։
Գաղտնիք է ու ահ է ամէն մի հնչիւնը—
մահո՞ւ պէս դժուար է անլոյս սպասումը...

1919

*

Կարմիր են գալիքի լոյսերը ու մուգ են.—
կարմիր են, կրակէ,—բայց ախ անամո՞ք են։

Եւ ո՞վ կը կանչի նրանց, որ կեանքում այս
մենակ են, տխուր են, տխուր ու անօ՞գ են...

Նւում է սրտիս մէջ ծանօթ մի մորմոք հին.
—լոյսերը հեռո՞ւ են, անփո՞յթ են, անհո՞գ են...

1919

*

Ի՞նչ ես արդեօք, չգիտեմ, ես չգիտեմ մինչ հիմա,
գիտեմ միայն, որ դու կաս, անհերքելի, որպես մահ,
ու անխուսափ, որպես օր, որ բացւում է ու մարում—
եղել ես դու, այժմ կաս — ու կը լինես աշխարհում:
Օրերիս պես, որ անցան — անմխիթար դու անցար,
արեւի պես այսօրուայ — դու վառել ես իմ ներկան,—
Եւ ես գիտեմ, որ կը գաս՝ մխիթարիչ ու պայծառ—
օրերի պես, որ դեռ նո՛ր պիտի բացուեն, պիտի գան:
Օրերի պես գոյնզգոյն — բացւում ես դու ու մարում,
նո՛ր ես ընդմիշտ ու անդարձ՝ յաւերժօրէն քաղցր, լուռ.
Եւ ես գիտեմ՝ կը լինես դու, պայծառ ու լուսաւոր—
քանի ապրում եմ ես դեռ, քանի ես կամ աշխարհում:

1919

*

Աղմկում է իմ սրտում ամէն գիշեր մի կարօտ,
աղմկում է, որպէս խուլ ու հեռաւոր մի քամի,
աղմկում է մինչեւ լոյս, գանգատւում է վարանոտ
ու ժամերն է հաշւում իմ, վայրկեանները միառմի:

Գիշերի մէջ լռանիստ աղմկում է անորոշ,
խու՜լ ծփում է իմ սրտում, եւ ուղեղում, եւ հոգում.
ու թւում է, թէ նրա երգը ուրի՜շ, մի ուրի՜շ
աշխարհից է մօտենում հեռուներից իմ հոգու:

Զարթնում է մէջս յանկարծ հազարամեայ մի քաօս,
ծփում է յորդ, տարուբեր, ովկիանի պէս վարար,
ժամանակի պէս անդէմ, մշտահոլով, մշտահոս,
զառանցանքի պէս շփոթ ու անհաստատ ու խաւար:

Հնչում է մերթ, որպէս երգ անծայրածիր մշուշում,
հիւանդ մանկան պէս անօգ՝ մերթ գանգատւում է կամաց,
ու ոռնում է մերթ տխուր, յուսակտուր, որպէս շուն՝
լուռ, լուսնկայ ու անդորր գիշերի մէջ միգամած:

Եւ լսում է իմ հոգին երգը այդ մութ քաօսի,
շփոթ աղմուկը նրա, ոռնոցները կատաղի.—
եւ ես գիտեմ, որ այդպէս պիտի իմ կեանքը հոսի
մինչեւ մարի յաւերժի ովկիանի մէջ աղի...

1919

ԿԱՐՕՏ

Մի ռուս աղջկայ

1

Հիմա ես հեռու եմ, հիմա
օրերն ուրիշ են արդէն.
անցած հրապոյրն էլ չկայ,
անցած տխրութիւնն այն քէն:
Ու փողոցները չկան,
ու կրակները հիւանդ.
կարմիր փոթորկուել է ներկան—
վառել է ա՛յլ կարօտ ու խանդ:
Բայց ես, քո սիրով օրօրուն,
հրեղէն օրերում այս անգին,
յաճա՞խ երազում եմ քո հեռուն,
քո զուարճ հմայքները այն հին:
Երազում եմ փողոցները տամուկ,
քո ծախուող հմայքները անքով—
ու նջում է հոգիս մանուկ՝
յուսահատ, ճռճմոլիկ, անտուն...

2

Կապոյտ իրիկուն էր իջնում—
ելնում էի փողոց։
Գալիս էիր միշտ դու՝
լուռ, յոգնաբեկ, անխօս։
Աչքերիդ մէջ միշտ մի
մեղմի փայլ էր լինում.
ու շրթերդ — խամրած,
ու թթուած բոյր գինու։
Ո՛չ խօսք էր պէտք, ո՛չ վէճ,
ո՛չ ականջներ զգուշ.
շրջում էինք անվերջ
փողոցներում մշուշ։
Իսկ յոգնելիս — էժան
հիւրանոցում մի մութ
քնում էինք մէկտեղ,
որպէս եղբայր ու քոյր։
Մոռացե՞լ ես արդեօք
գիշերները այն մեր...
Ես քեզ յիշում եմ միշտ,
ես քեզ սիրում եմ դեռ։

1920

⁂

Գարունն սիրտ է յուզում — հուր ու հրդեհ է վառել,
չինչ օրերի երազում — հուր ու հրդեհ է վառել։

Փռել է բույր ու շշուկ ու զարկել է ծիածան՝
հորիզոնից-հորիզոն հուր ու հրդեհ է վառել։

Գարնան բույրի պես անուշ՝ անմխիթար իմ հոգում
այսօր թովիչ քո լեզուն հուր ու հրդեհ է վառել։

Դու եկել ես գարնան պես ու զարկել ես ծիածան.
սիրտդ իմ սիրտն է ուզում — հուր ու հրդեհ է վառել։

1920

⁂

Դու իմ գարնան առավոտ—ի՞նչպես կանչեմ քեզ հիմա.
դու հարազա՜տ, սրտիս մոտ—ի՞նչպես կանչեմ քեզ հիմա։

Եւ դու, ոսկի իմ ամառ, հրանման, հրավառ,
ամռան կեսօր դու իմ տոթ—ի՞նչպես կանչեմ քեզ հիմա։

Եւ դու, ոսկի իմ աշուն, աշնան մրգի պես հասած,
անուշացած մրգի հոտ—ի՞նչպես կանչեմ քեզ հիմա։

Դուք բոլորդ հեռացել, մնացել եմ հիմա ձեր
եւ իմ սրտով արիւնոտ—ի՞նչպես կանչեմ ձեզ հիմա։

Ահա սրտին իմ արդեն մոտեցել է մի պառաւ
ու բերել է մահուան բոթ —ի՞նչպես կանչեմ ձեզ հիմա...

1920

⁂

Հիմա յիշում եմ բոլոր օրերս հին ու անցած,
լուսազարդ ու թեւաւոր օրերս հին ու անցած:

Եւ թւում է, թէ նոքա կարկաչելով պիտի գան—
մանուկների նման հուր — օրերս հին ու անցած:

Բայց գալիս են նոքա լո՜ւռ, ու յոգնաբեկ, ու տխուր,
անցորդների պէս մոլոր — օրերս հին ու անցած:

Պանդուխտների նման այն, որ հեռացել են վաղուց—
տուն են դառնում նորից նոր — օրերս հին ու անցած:

Եւ նստում են, յոգնաբեկ, ահա սրտիս վրայ ծեր
ու յօրանջում են տխուր — օրերս հին ու անցած:

Եւ չեն կանչում ոչ-ոքի. մտորում են ու լռում.—
Քո՜ւն են փնտրում ու անդորր օրերս հին ու անցած:

1920

ՄՈՐՍ ՀԱՄԱՐ ԳԱԶԵԼ

Յիշում եմ դէմքը քո ծեր, մայր իմ անուշ ու անգին,
լոյս խորշոմներ ու գծեր, մայր իմ անուշ ու անգին:

Ահա նստած ես տան դէմ ու կանաչած թթենին
դէմքիդ ստուեր է գցել, մայր իմ անուշ ու անգին:

Նստել ես լուռ ու տխուր, հին օրերն ես յիշում այն,
որ եկել են ու անցել, մայր իմ անուշ ու անգին:

Եւ յիշում ես քո որդուն, որ հեռացել է վաղուց—
ո՞ւր է արդեօք հեռացել, մայր իմ անուշ ու անգին:

Ո՞ւր է արդեօք հիմա նա, ո՞ղջ է արդեօք, թէ մեռած,
եւ ի՞նչ դռներ է ծեծել, մայր իմ անուշ ու անգին:

Եւ երբ յոգնած է եղել, եւ երբ խաբուել է սիրուց—
ո՞ւմ գրկում է հեծեծել, մայր իմ անուշ ու անգին:

Մտորում ես դու տխուր եւ օրրում է թթենին
տխրութիւնը քո անծիր, մայր իմ անուշ ու անգին:

Եւ արցունքներ դառնաղի ահա ընկնում են մէկ-մէկ
քո ձեռքերի վրայ ծեր, մա՜յր իմ անուշ ու անգին...

1920

«ՔՈ ՎԱՐԴԱՐԱՆԸ»

Նուարդի Համար

Քո աչքերի պէս խոնաւ ու լազուր լճի
հեռուների նման բիլ իմ հոգում հիմա
տխրութիւն է ու թախիծ, դառնութիւն ու մահ:

Եւ ես ուզում եմ, որ այդ տխրութիւնն աճի
ու խտանայ, մշուշի պէս կապոյտ ու թէն—
որ ես ոչի՛նչ չտեսնեմ մշուշից բացի...

Սակայն նստել եմ, տխուր, իրիկուայ մէգին,
ու տուել եմ մատներիս վարդարանը քո.
մտորում է զանգերի յուսահատ հոգին
հեռուներում՝ ամպերի տխրութեան ներքոյ:

Ու վարդարանը քո հին՝ հեռաւոր յուշի
ճառագայթի նման բիլ՝ իմ լազուր հոգում
թափում է հի՜ն կարօտի մի կապոյտ փոշի...

Ընկնում են, մեղկ ու մէկ-մէկ, հատիկները բիլ
ու հոսում են մատներիս տխրութեան միջով
ջրերի պէս անձրեւի՝ պարզ, կաթիլ-կաթիլ:

Ի՞նչ է ուզում մատներից իմ տխուր ու մեղկ
քո վարդարանը հիմա, երբ հեռու ես դու,
որպէս անցած կարօտի մոռացուած մի երգ:

Եւ ինչո՞ւ եմ ես նստել իրիկուայ մէգին
եւ ձեռքս առել յակինթէ վարդարանը քո,
երբ մտորում է հեռուն զանգերի հոգին
իրիկնային մոխիրէ ամպերի ներքոյ...

Ախ, քո՛ղ հոգուս յագուրէ դառնութիւնն անի
ու խտանայ, մշուշի պէս խոնաւ ու թէն,
որ ես ոչի՜նչ չտեսնեմ մշուշից բացի:

Սակայն զանգերը հեռուն՝ մտորում են դեռ
հետզհետէ ծանրացող ամպերի ներքոյ—
ու երգում է մատներիս կարօտի երգեր
հնամենի՜, յակինթէ վարդարանը քո...

1920

ՄԱՐԻՈՆԵՏԿԱ

Կամաց, կամա՛ց, կամաց, կամաց,
ոտքերն հողին, հողին, հողին՝
եկաւ-գնաց, եկաւ-գնաց,
գունատ, դեղին, գունատ, դեղին:

Ձեռքը շարժեց — մէկ վեր, մէկ վար,
ոտքը խփեց — մեռե՛լ, մեռե՛լ,—
առաջ եկաւ դժուա՞ր, դժուա՞ր,
ձեռքը շարժեց — մէկ վար, մէկ վեր:

Ահա՛, ահա՛ — թեքուե՞ց, թեքուե՞ց,
կ'ընկնի՛, կ'ընկնի... բայց չէ՛. նայի՛.
շուրթը շրթից դանդաղ ջոկուեց,
մնաց մի պահ՝ աչքը մահի:

Ու սո՞ւր ճչաց՝ կարծես բռնի
աչքերն, անշարժ, հեռուն գամած.—
այդպես հոգի՛ս պիտի մեռնի—
կամա՞ց, կամա՞ց, կամա՞ց, կամա՞ց...

1920

ՊՐԻՆՑԵՍՍԱ ՄԱՀ

Նուարդին ու Գոհարին

Սպիտակ վարդեր կան շրթերի վրայ քո,
աչքերիդ լճի մէջ — մոռացման թերթեր:
Յաւիտեան հանգել է աչքերիդ կրակը
ու բացուել են տեղը սպիտակ վարդեր:

Դու խաղաղ նիրհել ես, յաւիտեան լռել ես
եւ այնպէ՞ս է քաղցր լռութիւնը քո,
որ մի պահ մարել եմ առաջուայ հրերս
ու խմում եմ նիրհիդ՝ լուսաւոր ու գոհ:

Ախ, կարծես թէ սիրտս քեզ դարե՞ր սիրել է
ու գտել է յոյսդ դագաղում հիմա.
քո գունատ աչքերը, քո մաքո՞ւր աչքերը
իմ հոգին գերել են, օ, պրինցեսսա Մահ...

Եւ ահա թէքուել եմ ու դողդոջ շրթերս
համբուրում են կարծր քո ճակատը սառ—
համբոյրով տալիս եմ կարօտի վարդերս՝
քո լուսէ յուշի հետ մոռացմա՛նը տար...

1921

ՎԱՀԱՆ ՏԷՐԵԱՆԻ ՅԻՇԱՏԱԿԻՆ

1

Վահա՛ն Տէրեան, ի՞նչպէս երգեմ յիշատակը քո.
թող լուռ փռուի հիմա իմ դէմ անլոյս երեկոյ։
Արտիս վրայ իջնի թող մութ մի ամպի քուլայ,
քամին բերէ թող մահուան բօթ ու անձրեւը լայ։
Եւ թող թափուեն շուրջս աշնան տերեւները դեղին
եւ զարդարեն, Վահա՛ն Տէրեան, քո անցած ուղին։
Ու մշուշում տխո՜ւր երգով բիւրաւոր զանգեր
թող օրհներգեն թախիծը քո, իմ հեռու ընկեր...

2

Դու արդէն հեռացել ես, աշխարհում էլ չկաս դու,
ու լռել է երգը քո արդէն հիմա,
բայց զգում է սիրտս, որ նորի՞ց կը գաս դու,
երբ իջնի գիշերը ու անձրեւը լայ։

Երբ իջնի գիշերը ու անցած յուշերը—
անցածի փշերը դառնօրէն խոցեն—
ո՞րբ, մենակ կը գաս դու եւ կ'երգես քո սէրը,
որ վերջի՞ն մեր սէրն է աշխարհում գուցէ։

Որբ, մենակ կը գաս դու եւ նորից քո երգը
կը վառէ սրտում մեր կարօտանք ու սէր.
անարեւ սրտում մեր կը վառէ քո երգը
երազներ անմար ու ցնորքներ լուսէ:

Եւ նորից կը զգանք, որ մեր սրտին դու մօ՜տ ես,
մորմոքող հրի՛ պէս մեր հիւանդ արեան,
որ լուսէ երգին քո մեր հոգին կարօտ է,
օ, հեռու ընկեր իմ, օ, Վահան Տէրեան...

3

Դու — լուսէ, անցար ու չկաս:
Դու — թեթեւ, անմարմին, անծիր:
Դու ուրի՜շ խնդութեան երազ:

Դու սրտում մեր ընդմիշտ վառեցիր
կրակներ անմար ու թագուն:
Փռեցիր լուսաւոր գանձեր:

Եւ երբե՛ք, երբեք չի աղօտի
քո կանթեղը խաւար մեր հոգում, —
քո կանթեղը — հեռո՜ւ կարօտի:

1920. 16. V.

ՄԱՀՈՒԱՆ ՏԵՍԻԼ

Սիրելի Դաւիթ Անանունին

Որպէս լքուած թաւշուքակի ձգուած մի լար՝
դողում է սիրտս կարօտով մի անարկու.
կարօտներիս գագաթն է այն՝ վերջի՛ն քնար.—
մի պիրկ պարան ու երկնուղէշ, փայտեր երկու:
Որպէս թախտիս մութ քամահրանքը, կամ որպէս
մի հին խոստում, որ անկատար, դրժած թողի—
կախաղանի փայտերն անհա քաղաքի մէջ
կանգնել են, սեգ, ու սպասում են կախողի:
Կանգնել են, յուռ, իրար կքած, փայտեր երկու,
ու մէջտեղում դողում է, մեղկ ու երերուն,
մի գոռ պարան, ինչպէս տխուր այս օրերում
անքոյ մօրմոքը նահրեան իմ ո՞րբ հոգու:
Իջել է շուրջը մի անհուր իրիկնաժամ,
ու յուռթիւն մի անստուեր, անլուր, անդող,
ինչպէս մօրմոքը օրերի, ինչպէս դաժան
մահուան թախիծը՝ իմ անյուր սիրտը քանդող:
Ու խանութները, գոռ կքած, ու այն մարդիկ,
որ հաւաքուել են փայտերի շուրջը հիմա—
մահուան քէկուն այդ քնարին այդքան մօտիկ—
ի՞նչ են ուզում՝ այդքան տխուր ու ակամայ:

Եւ արդեօք ո՞վ է երազել այդքան դաժան—
ու լուսաւոր առաւօտները իմ հոգու
ո՞վ դարձրեց — մի անկրակ իրիկնաժամ,
ու գորշ պարան, ու երկնուղէշ փայտե՛ր երկու:
Գուցէ այդ ե՛ս եմ, որ սրտով իմ լուսնահար
ո՛չ մի կրակ հեռուներից ձեզ չբերի,
ու ցանկացայ, որ չօրհներգէ ո՛չ մի քնար
լուսապսակ, պայծառ գալիքը Նաիրի...

Երթամ հիմա: Ու կարօտով անմխիթար,
իմ երգիչի երազներով ու հրերով,
անհրապոյր իմ օրերի երգով մթար
ու նաիրեան իմ երազի վերջին սիրով—
երթամ մարող ու մարմրող իրիկուայ մէջ,
որպէս ուրու հալածական, որպէս տեսիլ—
տա՜մ պարանոցս կարօտին այն երկնուղէշ
ու օրօրուեմ՝ եղերական ու անբասիր...
Թող ո՛չ մի գոհ չպահանջուի ինձնից բացի,
ուրիշ ոտքեր կախաղանին թող մօտ չգան.
Եւ թող տեսնեն իմ աչքերի մէջ կախուածի
իմ ո՛րբ երկիր, լուսապսակ քո ապագան:
Թող դուրս ընկած իմ աչքերի մէջ կախուածի
նոքա տեսնեն պայծառ օրեր ապագայ,—
թող ո՛չ մի գոհ չպահանջուի ինձնից բացի,
ո՛չ մի ստուեր կախաղանին թող մօտ չգայ...

1920. 6. X.

ՏՐԻՈԼԷՏ Լ. Բ.-ԻՆ

Ինչքան աշխարհը սիրես ու աշխարհով հիանաս—
այնքան աշխարհը անուշ ու ցանկալի կը լինի.
թէ ուզում ես չսուզուել ճահճուտները անհունի—
պիտի աշխարհը սիրես ու աշխարհով հիանաս։
Այնպէ՛ս արա, որ կեանքում ո՛չ մի զանգատ չիմանաս,
խմի՛ր թախիծը հոգու, որպէս հրճուանք ու գինի.—
որքան աշխարհը սիրես ու աշխարհով հիանաս—
այնքան աշխարհը անուշ ու ցանկալի կը լինի...

1921

ՆՐԲԱԿԻՐԹ Լ․-ԻՆ

Ձեր հոգին — նուրբ, օսլայած,
ձեր սիրտը — գուրգուրած շնիկ։
Իսկ ես սովորել եմ, գիտէ՞ք,
որ հոգիս փողոցում քնի։

Ձեր հոգին նուրբ, օսլայած։
Ներեցէ՛ք... բայց կարո՞ղ է նա
յետեւի ոտքերին նստած—
մինչեւ լոյս կարօտից ոռնալ։

Կարո՞ղ է արդեօք փողոցում,
ուր անգամ արգելւում է ծեծուել—
առաջին հանդիպած շան հետ
միանալ, այսինքն — կցուել։

Ախ, օրիո՛րդ, ներեցէ՛ք։ Դէ; ես
որքան էլ բանաստեղծ լինեմ,
բայց ձեզ պէս բարեկիրթ, ձեզ պէս...
իմ յոյզերը զսպել չգիտեմ։

Ես առանց քաշուելու, գիտե՞ք,
վաղը, երբ գարունը բացուի,
կը թողնեմ, որ հոգիս շրջիկ
ամենքի հետ միանայ — կցուի։

Թէկուզ ես գիտեմ, որ նա
երբ յետոյ յագեցած երգէ—
իմ հոգու ընդերքի վրայ
կը բացուեն կապո՜յտ վերքեր։

Բայց էլի, մայթերի վրայ
փնտռելով փշրանքներ հացի—
կը վատնեմ իմ հոգին շռայլ,
կը տամ շներին փողոցի։

Պոռնիկները ինձ քոյր կը դառնան,
շները — եղբայրներ անգին,—
բայց ափսո՜ս որ օտար կը մնայ
ձեր մաքուր, օսլայած հոգին...

1921

ԿԱՏՈՒՆԵՐՆ ՈՒ ԵՍ

Ինձ ասացին, որ ես իզուր եմ ապրում,
որ ես իզուր վիրաւորում եմ իմ խեղճ
ու խայտառակ գոյութեամբ
վեհութիւնը աշխարհի...

Ինձ ասացին, որ ես իզուր եմ ապրում...
Եւ ո՞վ ասաց. մի կատու,
որ գարնան դէմ, սիրակարօտ մլաւելով,
երազում էր տա՜ք գգուանքներ ու խնդում:

Նա նստել էր կտուրին,
ու իր մրսած կողերն հողին քսելով,
մլաւելով աղիողորմ,
կանչում էր որձ կատուներին, որ, աւա՜ղ,
չկային...

Գարնան արեւն երկնային
գցել էր պաղ մի ճառագայթ կողերին,
ու արեւի տակ գարնան
տաքանում էր կարօտը ո՜րբ կողերի...

Ու կատուային աչքերում,
արդէն մարող ճառագայթի նման խեղճ,
հուրհուրում էր վերջին տագնապը սիրոյ,
որ դեռ մխում էր ցամաքած սրտի մէջ:

Երկա՜ր, երկա՜ր մլաւում էր յուսահատ:
Եւ որպէս սեւ դառնութիւն—
այդ աղեխարշ մլաւիւնը իրիկուայ
հոսում էր վար կտուրից,
որպէս թախիծ, որպէս թոյն...

Նայում էի ես երկա՜ր:
Լո՜ւռ էր այնպէս: Ու միայն ջուրն էր կաթում,—
երբ դիմացի կտուրից,
գաղտագողի մօտենալով—
ցատկեց յանկարծ մի կատու:

Դեռ չէր տեսել: Բայց յանկարծ
նա նկատեց — ու մլաւիւնը խղճուկ
փոխուեց մի սուր, արնափրփուր խնդութեան:
Եւ իրարու մօտեցած,
արդէն մարող լոյսերի տակ արեւի,
նրանք իրար միացան,
չիմանալով, որ նայում է մի չար աչք—
ներքեւից...

Յետոյ... Ների՛ր ինձ, երկի՛նք,
որ հայհլոցը գարնան
ու տեսարանը հեթանոս այդ սիրոյ
մէջս շարժեց չար մի կիրք...
Եւ ես, յանկարծ,
ի՛նքս էլ դեռ լաւ չհասկացած, թէ ինչու,
վերցրեցի մի բուռ ձիւն
ու խփեցի կատուներին սիրարծարծ...

Եւ ա՛յդ պահուն միայն ես
նկատեցի, որ եթէ
ես պատահմամբ այդ չար քայլը չանէի—
սիրով տարուած կատուները կտուրից
պիտի գետին ընկնէին...

Սակայն իմ բաց ձիւնագնդից արթնացած,
սուր զայրացած, որ չթողին որ խաղան—
Նրանք ահեղ մլաւեցին դէպի ցած—
ու փախան...

. . . .

Ո՜վ երկինք,
ների՛ր, որ ես ոչնչի չե՜մ պէտք եկել,
որ կեանքս ողջ երգ է եղել ու քամի...
Բայց մի անգամ, միայն մի,—
երբ գարուն էր, հայհլոց—
ես փրկել եմ — թէկուզ կամքիս հակառակ—
երկու կատուի... կտուրից վայր ընկնելուց...

1922

ԱՄԱՌ

Արդէն ամառ է շոգ, ջերմին,
արդէն հասել է բերքը բորբ,
ծաղկել է վառ պարտէզը իմ.—
ինչո՞ւ եմ ես անօգ ու որբ:

Տուել է ինձ արեւն ամրան
ինչ որ միայն կարող էր տալ.
սերմերն հասան ու չկորան.—
ինչո՞ւ ես չե՞մ կարող խնդալ...

Ամառը ինձ բերք է բերել,
տունս լցուի պիտի բերքով.—
բայց սիրտս մութ ու գուրկ է դեռ
եւ չի՞ լցւում ամրան երգով...

Ո՞վ գիտէ, սի՛րտ, ուղին քո մութ
ու խորհուրդները քո խաւար.
— սի՛րտ իմ, անհաս կեանքի խորհուրդ,
սի՛րտ իմ խաւար...

1920

ԿԱՐՄԻՐ ՍՈՆԷՏ

Որպէս դաշոյն՝ օրերի հնամենի պատեանից
ելնում է, կարծր ու բոսոր, ու վառւում է ապագան.
Եւ չի մտնի նա հնի փոշոտ պատեանը նորից,
ու չի թաղուի օրերում, որ վառուեցին ու չկան

Ի՞նչ է ուզում էլ տաղտուկ յիմարութիւնը ձեր խեղճ
եւ ձեր մեռնող աշխարհի տխրութիւնը յուսահատ.
այն, որ օրերն ապրեցին եւ բանաստեղծը երգեց—
չի՛ խորտակուի տագնապից ու սարսափից ձեր վհատ:

Իմաստուն է օրերի վայրագ նահանջը հիմա,
ինչպէս փոշոտ պատեանի բիրտ հեռացումը սրից—
երբ ոսոխի հանդիպած՝ պիտի կռուես ակամայ:—

Եւ ես, պոետս իմաստուն, ահա երգում եմ նորից.
Նահանջում են օրերն ես, հեռանում են ու չկան—
ու թռչում է երգս՝ նետ՝ դէպի վառուող Ապագան...

1921

ԱՍՏՂԻԿ

Քնար չկայ ձեռքիս եւ ոչ սրինգ անուշ,
որ քեզ երգեմ, Աստղի՛կ, կին դու՝ յաւերժ բեղուն,
ցնորք դարձած դու կին, արդէն մեռած վաղուց,
քարի՜ կոտրած բեկոր՝ անդարձ կորած հողում:

Աստղի՛կ, հեռու տեսիլ, ինչպէս դարերն հեռու,
ո՞վ թարմութիւն զարնան, անուշ կարկաչ առուի,—
ինչո՞ւ ստուեր դարձար, ինչո՞ւ դարձար ուրու,
եւ ե՞րբ պիտի նորից հմայքը քո վառուի:

Վաղո՜ւց անցել ես դու, Աստղի՛կ, կեանքից մեր մութ,
թողել ես կեանքը այս հիւանդ քրոջդ մեղկ,
թողել ես, որ երգեն նրան երգեր յուսնոտ,
յուսնոտ երգեր երգեն տխուր ձայնով բեկբեկ:

Նրանք սրինգ ունեն, նրանք ունեն քնար,
զեղգեղ երգում են մութ, տարտամ սէրերն իրենց,
սիրում են քո քրոջ մարմինը պաղ մարմար՝
սիրով անկիրք ու մեղկ, սրտով մեռած ու խեղճ:

Աշնան անյոյս, տխուր օրերն անյոյս, բեկուն,
աշնան քամին, առուն, աշնան հովերը թաց
խոսում են մեղմ ձայնով նրանց հիւանդ հոգուն
սիրոյ մասին՝ վաղո՞ւց արդեն ցնորք դարձած:

Նրանք սրինգ ունեն, նրանք ունեն քնար,
գիտեն երգել աշնան հովի նման անուշ,
երգում են քո քրոջ մարմինը պաղ մարմար,
երգում են սեր, աշուն, աշնան ցնորք ու յուշ:

Եւ չեն սիրում նրանք էլ քո մարմինը տաք,
սիրոյ խնդում չկայ նրանց համար հիմա,—
սիրում են սերն իրենց, ցնորքը ջինջ, յստակ,
որ տա՞յ պիտի իրենց անսուտ գգուանք ու մահ:

Ու ստուերներ դարձած՝ նրանք շրջում են լուռ
պուրակներում խոնաւ, բուլվարներում անմարդ:
Եւ չի վառուի նրանց կեանքում էլ ո՛չ մի հուր
եւ չի լցուի խանդով նրանց հոգին վհատ:

Աստղիկ. ինչո՞ւ անցար, ինչո՞ւ նրանց երգից,
երգած քո թոյլ, նուաղ, հիւանդ քրոջ մասին—
թողիր դու կեանքը մեր եւ որբ թողիր դու ինձ,
եւ կեանքը սուտ դարձաւ՝ գիշեր, ցնորք, լուսին:

Ես ի՞նչ անեմ հիմա. նրանք երգեր ունեն,
նրանք գիտեն ապրել՝ լուսնի լույսին գերի,—
բայց չե՞մ կարող հո ես սիրել օրերը թեն—
ուզում եմ ես գգուանք, գալարք ու խաղ հրի:

Ուզում եմ ես հիմա քո շեկ մազերը բոց,
կարմիր շրթերը քո, կոնքերը քո հասուն,
ուզում եմ կիրքը քո՝ կրակ դարձած կնոջ,
տարփանքը քո բեղուն, որ չի՛ երբեք կասում:

Ուզում եմ քո բրոնզե անյաղթ թևերը ծիգ,
ու կուրծքը քո հրե, արգանդը քո գարուն,
ուզում եմ ջերմ կրքիդ եռերը շոգ, հրձիգ,
անհո՜ւն աստղեր սփռող երկրի անծայր հեռուն:

Անցնում եմ ես ահա փողոցներով քարե,
հսկայ շենքերը ինձ նայում են խիստ, խոժոռ,—
ապրել եմ ես այստեղ հարի՜ւր, հազա՜ր տարի,
բայց նո՜ր եմ ես նորից՝ քաղաքներում այս նոր:

Անցնում եմ ես ահա քաղաքներով երկաթ՝
շուրջս մարդիկ անվերջ, կրքի գալարք ու վեն,—
վառել եմ ես հզօր երգեր կեանքում վհատ
ու, խե՜նթ, փշրել կ'ուզեմ վերջին պատրանքն իրենց:

Քնար չկայ ձեռքիս եւ ոչ սրինգ անուշ—
չե՛մ էլ ուզում նրանց երգերը մեղմ, յուզիչ,—
շեփո՛րն եմ ես կեանքի՝ համակ կորով ու ոյժ,
շեփո՛ր եմ ես անեղ՝ մի նո՛ր կեանքի երգիչ:

Ու շուրջը իմ արդէն օրերը՝ կուռ, պողպատ՝
անեղ շաչում են՝ նոր երգով առոյգ ու ժիր,
կանչում են ինձ նրանք, որ ես խօսքով երկաթ
վառե՛մ նրանց հոգում երգեր կարմիր ու հիր:

Եւ իմ հոգին հիմա նրանց երգից այդ կուռ
լցուել է բորբ հրով, կայտառ սիրով մի նոր.
Ես սէ՛ր կ՚ուզեմ հիմա, կնոջ զգուանք ու հուր,
բեղո՛ւն մարմին կ՚ուզեմ՝ կրքի՛ս նման հզօ՛ր:

Արի՛, Աստղի՛կ, հիմա, որպէս գալիք կեանքի
անհուն, բեղուն խաւար՝ աստղի՛ համար իմ վառ.
եղի՛ր, որպէս պղինձ, երկաթ եղիր հանքի,
շինող կամքիս համար եղի՛ր կարմիր մարմար:

Արի՛, որպէս անմար կրքով լցուած գարուն,
ու կո՛յս եղիր՝ գարնան դաշտի նման խոպան,
գարնան խանդի նման եղիր բորբոք, եռուն,
որ ես, կայտառ, վառեմ քո մէջ իմ նո՛ր ճամբան:

Արի՛ հիմա, ծաղկուն, խնդուն, որպէս ամառ,
երգո՛վ, պարո՛վ արի ու ցանկութեամբ որոշ,
եղի՛ր, Աստղիկ, տոկուն, կամքի պէս իմ յամառ,
ո՛վ կին, եղի՛ր հիմա, որպէս կարմիր դրօշ:

Ինչպէս օրերը այս՝ գալիքներով բեղուն—
այնպէս արգանդը քո անհո՛ւն լինի թող տօթ.
Աստղի՛կ, գալի՛ք դարձիր, դարձիր տարերք զեղուն,
այլեւս մա՛յր դարձիր՝ գալիք կեանքի խորհուրդ:

Գալի՛ս է կեանքը նոր — ու իմ ձայնից շեփոր
քո դալկադէմ քրոջ ցնորքը ծո՛ւխ դարձաւ.
Նրա հմայքը մեղկ ցնդե՛ց երգից իմ նոր,—
սրինգ չկայ արդէն, դողդոջ քնար ու ցաւ:

Կանգնե՛լ եմ ես, հզօր, գալիք կեանքի առաջ,
ու կիրքը իմ անսանձ յորդէ պիտի հիմա.
Աստղի՛կ, իջի՛ր նորից, որ իմ հրով վառած,
արիւնդ արե՛ւ ծնի գալիք կեանքի համար:

Արի՛, Աստղի՛կ, ու ա՛ռ պայծառ յաւերժը իմ
եւ միսդ թող ծաղկի, ինչպէս իմ կամքը ձիգ,—
ջարդե՛լ եմ ես արդէն նրանց քնարը հին—
շեփոր-մարմինն է իմ կանչում խանդով հրձիգ...

1920

ՎԵՐՋ

ԵՐԿԵՐԻ ԺՈՂՈՎԱԾՈՒԻ

ԱՌԱՋԻՆ ՀԱՏՈՐԻ

ԵՂԻՇԷ ՉԱՐԵՆՑ

ԵՂԻՇԷ ՉԱՐԵՆՑ

ԵՐԿԵՐԻ ԺՈՂՈՎԱԾՈՒ

ՀԱՏՈՐ ԵՐԿՐՈՐԴ

ԷՊԻՔԱԿԱՆ ՊՈԷՄՆԵՐ

ՊԵՏԱԿԱՆ ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹԻՒՆ

ԵՂԻՇԷ ՉԱՐԵՆՑ

ԷՊԻՔԱԿԱՆ ՊՈԷՄՆԵՐ

ՄՈՍԿՈՒԱ 1922

ՏՊՈՒԱԾ Է

ԽՈՐՀՐԴ. ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ

ԿՈՒԼՏՈՒՐԱՅԻ ՏԱՆ ՏՊԱՐԱՆՈՒՄ

ՄՈՍԿՈՒԱ 1922 ՓԵՏՐՈՒԱՐԻՆ

ԿԱՊՈՒՏԱՉԵԱՅ ՀԱՅՐԵՆԻՔ

(Հատուածներ անաւարտ պոէմից)

ԵՐԿՐՈՐԴ ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹԻՒՆ

ԿԱՊՈՒՏԱՉԵԱՅ ՀԱՅՐԵՆԻՔ

I

Ես սիրում եմ նստել ամէն իրիկուն,
պատուհանիս առաջ երկա՜ր ու երկա՜ր.
նայել պահուող ճամբաներին անանուն
ու երազել խնդութիւններ արեւառ:
Նայել կանաչ հովիտներին՝ արեւի
իրիկնային երանգներով ծաղկած,
խմել լուսէ երանգները վերեւի՝
երջանկացած ու հարբած:
Ականջ դնել ցորենների շշուկին
եւ սպասել, որ շշուկները բուրեն
ու երգ դառնայ երկնասլաց իմ հոգին
ու երազներս մեղմօրէն օրօրեն:
Ես սիրում եմ նստել մենակ ու անձայն,
աչքերս յառել հուրհրատող երազին,
լսել ձայներ, որ զնգացին ու անցան
երանգների պէս իրիկուայ երազի:
Այրել՝ հարբած երազներով իրիկուայ,
սուզուել անտես աղբիւրների կարկաչում,—
հարբե՜լ, հարբե՜լ ու մոռանալ առօրեան
եւ հաւատալ, որ հեռուից բախտն է կանչում...

II

Կայ հոգեկան անհունութեան մի վայրկեան,
երբ ամէն ինչ սուրբ է թւում ու անբիծ,
երբ երազ է դառնում տաղտուկ առօրեան
ու դառնում են ուղեւորները ճամբից:
Դուռս բաց է, դուռս բաց է ձեզ համար
օ, հեռաւոր բարեկամներ ու քոյրեր.
սիրտս վառել է կրակները անմար՝
հին երազներն ու կարօտները հրէ:
Սիրտս վաղո՜ւց ձեր գալուն էր սպասում,
հաւատում էր կարօտակէզ, որ կը գաք
ու կը լինի հանդիպումի երազում
քաղցր ժպիտ ու խնդութիւն ու կրակ:
Ախ, ես գիտեմ, որ դուք կը գաք խնդագին,
յո՜յս կը վառուէք մառախուղում ու մուժում—
ու մի անմար կարօտանքով կրկնակի
ճամբայ կ'ընկնենք իրիկնային մշուշում...

III

Օ, հեռաւոր, կապուտաչեա՜յ սիրուհիս.—
հովիտի մէջ փրփրուն գետն էր հոսում
եւ անդադրում պատմում էր ինձ, որ ունիս
դու զգուանքներ ու գրկանքներ սիրասուն:
Այնտեղ, կանաչ ու ծաղկաւէտ գետափին
տնակս այնքա՜ն հոգեբոյլ էր ու անդորր.
լսում էի ալիքների երգը հին,
որ ինձ թւում էր մայրական մի օրօր:

Ալիքների հազարաձայն երգի մէջ
ես գիտէի գուշակել քո ապագան,
լսում էի կարօտերգերդ անվերջ,
լսում էի խոստումներդ՝ ես կը գամ:
Ուռին, բարդին ու թթենին գետափնեայ
լսում էին ինձ հետ երգերը ջրի
ու սիրտ շոյող շշուկներով դիւթական
թախծում էին մենութեան մէջ օրերի:
Ախ, իմ գետակն ու իմ այգին հայրական,
գետեզերքին՝ իմ երազը տխրամած.
Ե՞րբ էր, ե՞րբ էր, որ ասացիր՝ ես կը գամ—
ու խոստումիդ սիրտս խնդաց ակամայ...

IV

Օ, հեռաւոր, կապուտաչեա՞յ սիրունիս...
Հովիտի մէջ փրփրուն գետն էր հոսում
ու փսփսում էր երազներ անհունի
զորշ օրերի միանման երազում:
Ելնում էր մայրս տնակից հնամեայ,
ծեր քայլերով գնում էր ափը ջրի
ու թթենին մեղմ օրօրում էր նրա
թախիծը հին, անհրապո՞յր օրերի...
Ես չգիտեմ, ես չգիտեմ հիմա էլ՝
աղջի՞կ ես դու, թէ այն տնակն ու այգին,
ուր հոսեցին իմ երազները ջահել
ու վայրկեաններն անսփոփ պատրանքի:
Բայց ես գիտեմ, որ սիրեցի քեզ մի օր,
երբ հասկացայ, որ աշխարհում դու չկաս,
բայց երազի ուղիներով հեռաւոր

դու մի գիշեր պիտի իջնե՞ս, պիտի գաս:
Հաւատացի, որ կը տեսնեմ քեզ մի օր
ու կը լինես դու իմ անբիծ հարսնացուն՝
արեւների նման պայծառ, լուսաւոր,
ճանանչների նման Վահագն Աստըծու:
Աներեւո՛յթ, կապուտաչեա՛յ սիրուհիս,—
գիշերների տխրութեան մէջ լուսընկայ,
սիրտս տալով ծունկներին անհունի
ես մէն-մենակ լոյս ճամբաներդ ընկայ...

V

Որոնումիս ճանապարհին անծանօթ
չյոգնեցի, չյոգնեցի ես երբէք:
Այրում էր իմ սիրտը հեռու մի կարօտ,
կանչում էր լոյս հեռուներդ անեզերք:
Գնո՞ւմ էի գիշերային իմ ճամբով
ես միայնակ ու տրտում:
Միայն կարօտս էր հեքեաթում հոգեկով
երազանքներ անպատում:
Ու լուսընկայ ուղիներում անանուն—
կարօտակէզ, սիրակէզ,
անբառ սիրով ու կարօտով մի անհուն—
քեզ սպասում էի ես:

VI

Ու լուռ էր այնպէս: Հեռու հեռեւում
մի հազարամեայ վանք էր երեւում:
Փայլում էր ոսկին հնամեայ խաչի—

եւ ես կանգ առայ նրա առաջին:
Ճամբան՝ ոլորուն՝ դեռ իջնում էր վար,
դէպի դաշտերի գիրկը, ուր չկար
մարդկային աղմուկ ու երգ ու շառաչ,—
երազ էր կարծես՝ անապատ դառած:
Ու լուռ էր այնպէս: Վայրկեանն էր հոսում.
Ու հին լռութեան լաբիրինթոսում
սպասում էին դաշտ, հովիտ ու քար
կարծես թէ մէկը այցի պիտի գար:

VII

... Եւ մի օր ես այն հին վանքը մտայ:
Շուրջը կաղնիներ յաղթ բազմել էին:
Երգում էր անուշ զանգը հնամեայ
ու թախծում էին գորշ քարերը հին:
Եւ այն հին վանքի կամարների տակ,
ուր մի անհիմաց, անհիմանալի
գոյութեան ճախրում կայ լուռ ու պարփակ՝
ես ծունկ չոքեցի աղօթքներով լի:
Թէկուզ չվառուեց տօնական բոյրով
ջահը վերեւի, ջահը հազարաչ.
թէկուզ չբացուեց վարագոյրը մով
եւ ո՛չ մի ծնծղայ անուշ չղնգաց.
թէկուզ ոչ մի երգ չլսուեց վանքի
այն հազարամեայ կամարների մէջ—
բայց հոգիս զգաց մի հին բերկրանքի,
բախտաւորութեան ու սիրոյ վայրէջք:
Եւ սիրտս լցուեց անհուն մի խնդում:
Հասկացայ, որ կայ, կը գայ, կը լինի...
Ու ժպտում էր ինձ երկիրը տրտում,
երկիրը ցաւի, սուգի, արիւնի...

VIII

Վերադարձայ տուն...
Վայրկեանն, իմաստուն, եկել է ահա:
Գնացել են մեր հնձուորներն արդէն
ու հսկում եմ ես հին շեմքի վրայ:

Գնացել են մեր հնձուորներն արդէն:
Ես մենակ նստած սպասում եմ լուռ:
— Ճերմա՞կ սիրուհիս, ես գիտեմ, գիտեմ,
որ նրանք հիմա հնձում են տխուր...

Ցաւում է հոգիս ու խօսում է խոր.
վառւում է քո հին կարօտն իմ հոգում:
Բայց ինչո՞ւ է սիրտս այսպէս բախտաւոր
Եւ ինչո՞ւ է ցաւն այսպէս ամոքում...

Հնձում են հիմա հնձուորներն այնտեղ.
— Ճերմակ սիրուհի՛, կապուտաչեայ քո՛յր...
Արեւը հիմա այրում է այնտեղ
խե՛ղճ հնձուորների կրծքերը մաքուր...

Իսկ ես անսփոփ սպասում եմ դեռ
վերադարձների բերքառատ ժամին:—
Օ, հեռու իմ քոյր, երկիր իմ անտէր—
այնտեղ, երեւի, քրքջում է քամին...

IX

Օ, իմ հեռո՜ւ, կապուտաչեա՛յ սիրուհի,
երկիր իմ որբ, արնաքամ ու աւերակ...
Օրերում այս տառապանքի ու մահի
վառել է իմ սիրտը հեռու մի կրակ։
Օրը կը գայ։ Ու հեռաւոր դաշտերից
մեր հնձուորները, յոգնաբեկ, կը գան տուն։
Կը բոլորեն սեղանի շուրջը նորից
ու կը լինի հազա՜ր ծիծաղ ու խնդում։
Ու խնճոյքում, աներեւոյթ, դու կը գաս,
սիրտս կը զգայ քո թովչութիւնը մօտիկ.
Եւ չես լինի դու արնավառ մի երազ,
ու կը խնդան քո զաւակներն անօթի...
Կը տեսնեն քեզ յանկարծ լուսէ՜ ու պայծառ
ու կը լինես դու հարազատ ու անուշ։
Մութը կ'անցնի ու մառախուղն անծայր
յուշ կը դառնայ, հնամենի մի զրոյց...

X

Կապուտաչեա՛յ սիրուհիս, ամուսնանանք պիտի մենք
արեւի տակ՝ հայրենի հովիտներում կանաչուն։
Ու հնամեայ աշխարհում մենք բախտաւոր կը լինենք,
կապուտաչեա՜յ սիրուհիս, դրախտայի՛ն իմ թռչուն։
Հովիտներում հայրենի, հովիտներում սրբազան
կը լինի մի հարսանիք հազարնուագ ու խնդուն,
երգ ու ծիծաղ կը լինի ու աղջիկները կը գան
ու կը պարեն հնամեայ պարերը խենթ ու ճկուն։
Ու գինիներ կը լինեն անհափրփուր ու կարմիր,
որպես երազն արիւնիս, որպես հոգուս զոհը հիր։
Ու ծաղիկներ կը լինեն բազմօրեայ ու բազմերանգ՝
հարսանիքիս խնճոյքին փափայու են նրանք
առասպելներ արբուած ու զրոյցներ հնամեայ
նրանց մասին, որ չկան ու մոռացուել են հիմա։
Եկե՛ք, եկե՛ք, հարսանիքիս օրն այնքան երգ կը լինի,
այնքան խնդում ու ծիծաղ, այնքան ցնծանք արիւնի,—
եկե՛ք, եկե՛ք, սրբազան հովիտներում հայրենի
վաղը մի սուրբ խրախճանք, մի հարսանիք կը լինի։

Կարս, 1915 II

ԴԱՆԹԷԱԿԱՆ ԱՌԱՍՊԵԼ

(Յիշողութիւններ պատերազմի դաշտից)

ԵՐԿՐՈՐԴ ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹԻՒՆ

ՄԻՀՐԱՆ ՄԱՐԳԱՐԵԱՆ

ՍՏԵՓԱՆ ՂԱԶԱՐԵԱՆ

ԵՒ

ԱՇՈՏ ՄԻԼԻՈՆՋԵԱՆ

ՆԱՀԱՏԱԿ ԸՆԿԵՐՆԵՐԻՍ,

ՈՐ ԸՆԿԱՆ ՍՈՒԼԴՈՒԶԻ ԴԱՇՏՈՒՄ

1915 ԹՈՒԻ ԴԵԿՏԵՄԲԵՐ 25-ԻՆ:

ԴԱՆԹԷԱԿԱՆ ԱՌԱՍՊԵԼ

I

Մենք ճամբայ ընկանք առաւօտ ծէգին՝
կապոյտ երկնքի խորութեամբ արբած։
Թարմ, թեթեւ էր մեր ճամբորդի հոգին՝
ուրախ էինք մենք եւ մեր սիրտը — բաց։
Կանչում էր, կանչում ճամբան անմեկին՝
ոլորապտոյտ մեր առաջ փռուած։

Եւ վերջին անգամ նայեցինք մենք յետ,
ուր ոչինչ չկար մեզ համար դիւթիչ.
անցեալը կորել, ցնդել էր անհետ,
որպէս երազում արձակած մի ճիչ։
Ո՛չ մի տխրութիւն չէր ճախրում մեզ հետ՝
կախարդել էր մեզ առաւօտը ջինջ։

Պա՛ր էինք խաղում ու երգեր ասում,
զէնքերի փայլով հրճւում էինք մենք։
Կարծես մանկական կապոյտ երազում՝
ամէն ինչ այնպէս ժպտում էր աննենգ։
Ո՛չ հրաժեշտի անորոշ յուզում,
ոչ էլ մեռնելու կասկածանք կար նենգ։

Անտահման դաշտն էր փռուած մեր առաջ։
Ոսկի հասկերով ողջունում էր մեզ
աշխարհի հեռուն՝ բա՜ց, լայնատարա՜ծ,
արեւի շնչով լուացուած կարծես։
Իսկ ճամբան, անծայր իրանը փռած,
թաւալւում էր մի հսկայ օձի պէս։

Թեթեւ քայլերով ու սրտով թեթեւ
Քայլում էինք մենք կայտառ ու ջահել:
Մեր հոգին ունէր թռիչքներ ու թեւ՝
Ո՞վ էր մեզ արդեօք այդպէս հմայել...
Նայում էին մեզ լեռները պարթեւ՝
Կոչո՛ւմն է նրանց — յաւիտեան նայել:

Ուշ իրիկուն էր, երբ մի գիւղ մտանք:
Վրաններն արդէն զարկըւած էին,
երբ նոյնպէս ուրախ, անհոգ, անվտանգ
բոլորեց իսկոյն մեր շուրջպարը հին.
զնգացին նորից հազա՛ր երգ ու վանկ
եւ վերջին անգամ պղպջաց գինին:

Լուսնեակը արդէն բարձրացել էր վեր
եւ չորս դին փռել արծաթէ մշուշ,
երբ յոգնած մտանք վրանները մեր,
խոտերի վրայ պառկեցինք անուժ.
— Է՜, բարի գիշեր, անգին ընկերներ,—
ու խոր քուն մտանք, քնեցինք անուշ:

II

Եւ ուրախ էինք այսպէս — երեք օր:
Բայց յետոյ յանկարծ բացուեց մեր առաջ
մի աւեր ուղի, ուր անհուն ու խոր
մի տառապանքի խորշակ կար վառած:
Եւ կամաց-կամաց դարձաւ վիրաւոր
մեր հոգին ջահել ու բազմաերազ:

Երկի՛նքն էլ կարծես փոխուել էր արդէն:
Անձրեւներ էին մեր գլխին տեղում:
Աւերուած ուղին փռուած էր մեր դէմ՝
իր ծայրը թաղած մէգ-մառախուղում:
Եւ երկնքի պէս մեր հոգին էլ թէն
անձրեւների տակ մրսում էր, դողում:

Ճամբի մօտ ընկած տեսանք մի դիակ:
Կանգնեցինք, մի պահ նայեցինք իրար:
Փտել էր արդէն անձրեւների տակ.
Ի՞նչ ցեղից էր նա — այդ ո՞վ կ'իմանար:
Իր ապրած կեանքից ամէն յիշատակ
սրբել էր, տարել անձրեւը վարար:

Երկա՜ր կանգնեցինք: Մի զինուոր-ընկեր
դիակն հրելով, խնդաց խելագար:
Բայց չէ՞ որ նա՛ էլ կրել է զէնքեր,
եղել է մեզ պէս կեանքի սիրահար:
Ես մտածեցի՝ գնում ենք մենք է՛լ
այսպիսի դիակ դառնալու համար:

Եւ անցայ առաջ: Լեռներից անդին
երեւաց յանկարծ արեգակը հուր:
Եւ ես մոռացայ այն այլանդակ դին,
շնչեցի հոգի թարմութիւնը խոր,
եւ նորի՛ց իմ բաց ու լցուած սրտին
աշխարհը թուաց այնքան թա՜րմ ու նո՜ր;

Արեւի ոսկի մատները իջան
ու զուրգուրեցին հեռուները բաց:
Ցաւիտեան վազող ու միշտ ժրաջան՝
խոտերի միջից առուակը խնդաց:
Եւ թեթե՜ւ նետած սլաքի նման
դէմից մի թռչուն անցաւ սրընթաց:

Ախ, այդ դաշտերի հեռուն ոսկեզոյն,
այդ երկինքների կապո՜յտը պայծառ…
Ամէն ինչ կարծես ասում էր հոգուն,
որ այս աշխարհում, քմահաճ ու չար՝
պէտք ՚չէ՛, որ մարդը հեկեկայ անքուն—
աշխարհում մի օր ապրելու համար:

Եւ ես հարց տուի յանկարծ ինքս ինձ,
թէ ո՞ւր ենք գնում այսպէս եռանդով:
Չէ՞ որ աշխարհում կայ խոր մի կսկիծ,
ամէնքի համար կայ մի վիշտ անթով—
էլ ի՞նչ ենք ուզում վերցնել կեանքից
անհաքեկիչի խելագար խանդով:

Ինչո՞ւ է երազն այս աշխարհաւեր
կախուել մեր գլխին այսպէս կուրօրէն:
Ինչո՞ւ են փռում այսքան ցաւ, աւեր,
հողմերը այս չար ե՞րբ պիտի լռեն:
Եւ ո՞վ է յարում այսպիսի դաւեր—
կեանքը դարձնում նզովեալ գեհեն:

Եւ մի՞թէ մարդիկ այստեղ չեն նայել
երբեք հեռուներն այս լա՜յն աշխարհի,
ուր արեւը բի՜ւր հրաշք է վառել,
որ մարդու հոգին խանդավառ, բարի՝
զգուի մի անմար հիացքով ջահել—
ամեն մի խոսի, ամեն մի քարի...

Ախ, ո՛չ... Սատանա՛ն քրքջացել է այս
ոսկի դաշտերի քնքշութեանը խոր,
փռել է կարմիր խորշակ ու երաշտ,
վառել է ոսկի հասկերը բոլոր։—
Սրտի կսկիծով ես անցայ առաջ
ու շուրջս նորից նայեցի մոլոր։—

Եւ ահա — կրկին մի քանի դիակ։
Եւ այստեղ ահա — վարսեր կանացի։
Իսկ այստեղ, արնոտ վերմակների տակ—
չորցած փշրանքներ արնաներկ հացի։
Ո՞վ է հեռացել այստեղից — մենակ,
քարացած սրտով, լուռ, առանց լացի։

Իսկ այստեղ ահա մի ոսկրացած ձեռք։
Մարմինը չկայ։ Ընկած է անձայն։
Հեռեւում գտանք սրունքները մերկ,
իսկ մի քիչ հեռուն—ատամներ ցիրցան։
Իսկ այնտեղ, ժայռի կատարին այն լերկ,
մոռացել էին մի հին հրացան։

. . . .

. . . .

Սարսափած սրտով մենք առաջ անցանք։
Եւ մեր հայեացքից արիւն էր կաթում։
Լուսնոտի նման բութ ու շուարած՝
այլեւս ոչինչ չէինք նկատում։
Մի անհուն կսկիծ ուսերիս առած՝
լուռ քայլում էինք արնաբոյր տօթում։

Իրիկնամուտին մենք մի գիւղ մտանք։
Անունն էր միայն, իսկ ինքը չկար։
Այլանդակ գուղձեր՝ դեպի ապարանք։
Մնացինք՝ գիշերն հանգչելու համար։
Եւ գիշերն ամբողջ պատմեցին նրանք
գրոյցներ արնոտ ու խայտանկար...

III

Եւ նորից՝ կանուխ, առաւօտ ծէգին,
մենք ճամբայ ընկանք անխոնջ ու յամառ։
Այս անգամ արդէն լեռնոտ էր ուղին,
բայց տրտունջ չկար մեր հոգու համար։
Նախատում էինք տրտնջացողին,
դէպի նա դառնում անողոք ու չար։

Ես չեմ մոռանայ մեր վերելքը սէգ
դէպի լեռների գագաթներն անտես։
Այնքան գեղեցիկ չի՛ եղել երբեք
տոկացող կամքի ծառացումը վէս։
Թւում էր՝ թռիչք ու թեւեր ունենք,
հսկաներ կային մեր կրծքում անտես։

Սառած ճամբէքով գնում էինք մենք՝
աշխարհի բեռը ուսերիս առած:
Իսկ ձիւնոտ ճամբան խաբող էր ու նենգ՝
սայթաքում էինք, բայց անցնում առաջ:
Վագրերի նման ճկուն էինք մենք՝
աչքերս ձիւնոտ գագաթին յառած:

Վերելքը ծանր էր եւ ուղին — աւեր:
Եւ այնտեղ չկար ո՛չ մարդ, ո՛չ թռչուն:
Եւ շառա՜ն-շառա՜ն բարձրանում էր վեր
մեր բեռնաւորուած ընկերների չուն:
Իսկ ձիւնն անընդհատ յարում էր դաւեր՝
ոտքերիս կպած մեզ վա՛ր էր կանչում:

Կէսօր էր արդէն, երբ հսկայ լերան
ձիւնապատ ու ցուրտ գագաթը հասանք:
Կանգնեցինք ճերմակ գագաթի վրայ,
ուր ո՛չ արարած, ո՛չ բոյս կար, ո՛չ կեանք:
Եւ կրծքերը մեր ահից թունդ առան՝
խորո՜ւնկ զգացինք, որ ապրում ենք, կա՜նք:

Հպարտ հայեացքով նայում էի ես
եւ խմում էի անսահման հեռուն:
Բարձրութեան վրայ խորո՜ւնկ է այնպէս
մարդկային հոգին անհունը սիրում:
Անհո՛ւն հրճուանքով զգում էի ես,
որ լա՛ւ է, որ կամ այս հի՜ն աշխարհում:

Եւ խորասուզուած կոյս հեռուների
անսահման ու խոր անհունութեան մէջ—
ես հոգուս խորքում լուռ ուխտում էի
լինել զբասիրտ, ու հպարտ, ու մեծ—
երբ հեռուից յանկարծ մի զինուոր-ընկեր
դողդոջիւն ձայնով ինձ իր մօտ կանչեց։

Մօտեցայ... եւ քա՛ր կտրած մնացի։—
Ձիւների վրայ ընկած էր մի կին,
որ առանց խօսքի ու առանց լացի
մեռնում էր՝ անմիտ մի ժպիտ դէմքին։
Չոր մատների մէջ փշրանքը հացի
սեղմել էր ամուր, որպէս գանձ անգին։

Աչքերը թարթեց նա վերջին անգամ
եւ զոհ ժպտալով՝ ժպտադէմ հանգաւ։
Սարսափելի էր այս ամենն այնքան,
որ մեր շրթերից ո՛չ մի բառ չընկաւ։
Բայց ճչում էր մեր սրտերում կարկամ
մի անհուն կսկիծ ու հսկայ մի ցաւ։

Մենք լուռ փորեցինք սառցի կուրծքը ծեր
եւ անայելու թաղեցինք նրան։
Դողդոջիւն, սառած, չոր ձեռքերը մեր
նոյն ձիւնն անհամբոյր դարսեցին վրան։
Եւ ճամբայ ընկանք որպէս մեռելներ,
թաղելով այնտեղ եւ մեր խիղճն ունայն։

Ու քայլում էինք, յոգնած ու մռայլ,
այդ ճամբաների հետքերով աւեր:
Եւ մեր թափօրի ընթացքն յամրաքայլ
չար, մահաշշուկ բարձրանում էր վեր:
Եւ մեր համր հոգին ծանր էր, որպէս քար,
Եւ չէինք կարող այլեւս ցաւել:

Մենք չէինք կարող խղճալ ոչ-ոքի.
կսկիծն էր նստել մեր հոգիներում:
Զգում էինք, որ մի մութ թշնամի
նենգ, դարան մտած, պահուել է հեռուն:
Զգում էինք, որ չար ոսոխ կայ մի,
որ վէրք է տալիս ու մահ է բերում:

Եւ սուրբ էր թւում ճամբան ահաւոր,
այդ ճամբան խելառ, քմահաճ բախտի:
Եւ քայլում էինք մենք հանդիսաւոր,
որպէս մի անհուն, սրբազան ուխտի:
Եւ վերջին անգամ երդւում էինք, որ
ոչ-ո՛ք իր ուխտը երբե՛ք չխախտի:

Եւ՝ ծանրաբեռնուած քարաւաններով՝
դառնում էր մէկը ճամբաներից ետ:
Ի՞նչ էր հաւաքել, ինչո՞ւ, ո՞ւմ գնով—
մութ էր մեզ համար, անմիտ, անհեթեթ:
Բարեկամ էր նա, բայց մե՛ր արիւնով
բարեկամ բարձած մի գիշեր մեզ հետ...

Եւ թշնամի էր մեզ ամէն մի քար
Եւ ամէն մի իր յարում էր դաւեր:
Եւ անցնում էինք մենք հանդիսաքայլ
այն ճամբաների հետքերով աւեր,
ուր ո՛չ մի էակ այլեւս չկար,
ուր մարդ չէ՛ր կարող խղճալ ու ցաւել...

IV

Եւ ահա մի օր մենք մտանք մի գիւղ,
որ գտնւում էր ծովակի ափին:
Աւերուած էր նա: Այստեղ ու այնտեղ
մի քանի տներ դեռ մխում էին:
Իսկ ծովի կապոյտ ջրերը հնչեղ
դեռ երգում էին իրենց երգը հին:

Կարկաչուն, հնչուն մանուկների պէս,
դէմքերին ժպիտ ու փրփուր փռած՝
ալիքները, անհոգ ու ժպտուն այնպէս,
վէտվէտում էին ու թռչում առաջ:
Անուշ ճիչերով պատմում էին մեզ
հազա՛ր մանկական զրոյց ու երազ:

Իսկ աւեր դարձած գիւղակն ալեւոր,
ծեր, խորհրդաւոր, որպէս մեռած հայր,
ննջում էր անվերջ իր սեւ նինջը խոր,
մեռելատանի իր նինջը մռայլ:
Եւ չէ՛ր հասկանում այդ ժիր, բախտաւոր,
չար ալիքների զրոյցները չար:

Իսկ այգիների շուրջպարը կանաչ
ձգւում էր անձայր ու անձայր հեռու:
Բնութիւնը, գիրգ ստինքները բաց,
ցոփ կնոջ նման հեշտանոս, հլու—
պատրաստ էր ամէ՛ն անցորդի առաջ
իր աշնանային բերքը փռելու:

Երկու ընկերով ներս մտանք այգին
եւ տեսանք մեր դէմ — խաղողի մի ծով:
Անձնատուր եղած բախտի քմայքին՝
սնուել էր անմահ արեւի բոցով:
Հովերը նրան օրօրել էին
կարկաչուն ծովի հեռո՜ւ զնգոցով:

Մոռացած մի պահ յոգնութիւնը մեր
վիրաւոր սրտի, փոշոտ ոտքերի—
մոռացած ամէն քանդում ու աւեր,
բնութեան անճառ հմայքին գերի՝
չորացած, ծարաւ շրթունքները մեր
վայելում էին բերքը տունկերի—

Երբ տունկերի մէջ... տեսանք մի դիակ:
Խեղդամահ արուած, ընկած էր մի ծեր:
Ընկած էր արնոտ խաղողների տակ՝
նրանց ստուերին ընկեր էր դարձել...
Ու չռուել էին աչքերն այլանդակ,
իրենց մէջ պահած անանուն հարցեր:

Ընկերս դողաց ու ընկաւ գետին:
Ջո՜ւր, շշնջացին շրթերը նրա:
Տարտամ մօտեցայ այգու ջրհորին,
ամբողջ մարմինով կախուեցի վրայ՝
ուզեցի նայել յատակի ջրին—
ոչինչ չերեւաց: Պարան կար: Առայ:

Ու կախ տուեցի անտակ հորի մէջ:
Լսեցի հեռու ճղփոցը ջրի:
Ու վեր քաշեցի ձիգ պարանը ես:
Տակառը մի տեղ զարնուեց քարի:
Էլի մի վայրկեան… Եւ յանկարծ ասես
դէմս ոգիներ ելան շուրջպարի:—

Չռուած աչքերով նայում էի ես
ամանում լցուած ջինջ, յստակ ջրին,
որի մէջ մարմնի կիսանեխ մասեր
հանդարտ, անաղմուկ օրօրւում էին:
Ճիչը իմ սրտում զսպելով հազիւ՝
ջրհորի մօտից հեռացայ լռին:

Հարբածի երեր, տարտամ քայլերով,
որպէս հալածուած երկու ուրուներ—
մենք դուրս վազեցինք յուզուած ու խռով:
Եւ սարսափահար հայեացքները մեր
էլ չէին տեսնում ո՛չ այգի, ո՛չ ծով,
ուր սատանա՜ն էր իր բոյնը քամել…

V

Եւ ահա մի օր, տաժանքոտ ճամբից
յոգնած ու դադրած, հանգիստի համար—
մենք մտանք Մեռած Քաղաքի շեմքից
Մեռած Քաղաքի փողոցները մառ:
Սարսափն էր սահում մեր մռայլ դեմքից
ու տենդում էր մեր սիրտը դիւահար:

Մեռած Քաղաքում ո՛չ-մի մարդ չկար:
Եւ ամայացած շէնքերը աւեր,
մութ, մահատեսիլ կոյրերի նման
փլած աչքերով նայում էին վեր:
Եւ չէին կարող նրանց հանդիման
գետի՛ն չնայել հայեացքները մեր:

Չգիտեմ ինչո՞ւ մենք մտանք մի տուն.
Անարեւ, անքիթ աչքերի նման
Նայում էին մեզ կասկածով անքուն
պատուհանների խոռոչները լայն:
Շեմքի մօտ ընկած էր զարկած կատուն.
այն ո՞վ էր արդեօք սպանել նրան:

Ներս մտանք: Տեսանք՝ կոտրած թախտի մօտ
ընկած էր մի կին՝ արնաշաղ ու մերկ:
Խոռոչի նման բացուած ահահոտ՝
Քրքջում էր կարծես բերանն արնաներկ:
Իսկ կոնքերն ու չոր ծծերն արիւնոտ
պատմում էին մեզ պղծումներ անելք:

Ցնդեցին գանգիս ճիգերը յետին:
Ուղեղս կարծես արդեն իմը չէր:
Ու պար բռնեցին երկինք ու գետին,
Եւ մէկն ինձ ասաց, որ պէտք է փախչել...
Սակայն ո՞ւր գնալ, որ քեզ չգտնեն
այդ կոնքերը մերկ, այդ ծծերը ծեր...

Եւ մենք այդ գիշեր մնացինք այդտեղ՝
Մեռած Քաղաքի աւեր շէնքերում:
Ամբոխուել էին տեսիլներն ահեղ.
խելերի նման ցատկում ու պարում,
ու դառնում էին մեռելներ մի տեղ՝
սատանայական տենդոտ շուրջպարում:

Մեռած Քաղաքի շէնքերից մէկում,
աչքերս, անլոյս խաւարին յառած,
պառկել էի ես — ահաւոր, անքուն:
Ու դէմս, կարմիր կրակներ վառած
ցատկոտում էին, բառաչում, տնկում
մեռելներ զուարթ ու բազմատարազ:

Գոյնզգոյն շորեր, մարմիններ մեռած,
սրունքներ կապոյտ, ստինքներ դեղին,
յետոյքներ ուռած ու արնակալած—
խեղկատակ, արագ ցատկոտում էին,—
իմ սարսափահար աչքերի առաջ,
անքափանց մթում գերեզմանային...

Երգ էին ասում, ոռնում էին խուլ,
հեծկլտում էին, ծիծաղում, շաչում,—
խինդի էր նման ոռնոցը տխուր,
լացի էր նման խինդը կարկաչուն—
բայց մահուան նման սառն ու ահաւոր
կրծում էր հոգիս ամէն մի հնչիւն:

Ու դժժում էր իմ ուղեղում բորբոք
երգը այդ շփոթ, սատանայական,
դառնում էր հեռու կարօտի մորմոք,
Եւ թւում էր ինձ, որ արդէն չկամ,
այլ ինչ-որ հեռու երազում մի շոգ
տարւում է հոգիս անզօր ու անկամ:

Թռչում էի ես, որպէս մի ուրու,—
Նրանց պէս ուրախ խաղում, ցատկոտում:
Եւ յանկարծ նրանց աղմուկը հեռու
երգ դարձաւ անփոյթ՝ մանկական խնդում:
Եւ ես հասկացայ, որ հեռո՜ւ-հեռուն
ծո՛վն է շառաչում գիշերի մթում:

Մանուկներ ուրախ, խլրտուն ու վառ,
արեւի նման կարմրավառ լուսին,
մեռելներ զուարթ ու խայտանկար—
պար էին խաղում, երգում միասին,
թռչկոտում էին սեքեւեք ու չար
Եւ երգում էին Աստղայ մասին...

Խե՜նթ երգում էին, որ Աստղիկը կայ,
ապրում է այնտեղ — ջրերի խորքում.
թող բուքը ռռնա՛յ աշխարհի վրայ
իրեն ինչ՝ նա կայ—անմահ, անհերքում,—
եւ մի՛շտ գեղեցիկ ու կոյս կը մնայ
իր աստուածային, անհուն եզերքում:

Եւ մեռելների շուրջպարն էր թռչում
լուսնահար, խելառ, տխուր, արնաներկ,
հնչում էր նրանց երգը կարկաչուն,
սատանայական տագնապի մի երգ—
ու ցատկում էին խաւարի միջում
նրանց արնավառ սրունքները մերկ...

Ու ձուլած իրար սէր, ցնորք ու մահ,
լուսնահար ծովի երգով օրօրուն—
ուղեղիս բորբոք կտաւի վրայ
թանձրացան նրանք ու անցան հեռու—
եւ խաւարն իջաւ աչքերիս վրայ
ու ողջը կորա՜ւ աներազ նիրհում...

VI

Մեռած Քաղաքից մենք ճամբայ ընկանք
Ճի՛շդ դէպի կռիւ — դէպի ռազմավայր:
Գնում էինք մենք՝ կայտառ ու ուրախ՝
կռուելու, կռիւով մեռնելու համար:
Հեռուն թշնամին փախչում էր արագ
եւ կռւում էինք մենք՝ յարուած ու վառ:

Թնդանօթները թնդում էին թունդ
եւ սրտատրոփ տեսնում էինք մենք,
թէ ինչպէս այնտեղ, լեռներում կապոյտ
աւեր է փռում նա, հարուած ու վէրք,
ու դառնում են շէն գիւղեր—մոխրակոյտ.
—Օրհնութի՞ւն քեզ, Մահ, օրհնութի՛ւն քեզ, Զէնք։

Եւ գնում էինք առաջ ու առաջ՝
ձիւնապատ լերան ահաւոր կողով։
Դժուար էր ուղին։ Բայց աչքերն յառած
փախչող թշնամուն՝ անհուն մի կորով
մղում էր մեզ միշտ առաջ ու առաջ
եւ սրտերս այրում քանդումի հրով։

Երբ մենք, մի վայրկեան հանգստի համար
կանգնեցինք լերան ճերմակ գագաթին—
նայեցի հեռուն։ — Վարը, հողմավար,
ծովն էր աղմկում գանգատով մթին։
Զարնում էին ջրերը իրար,
ու խուլ, ու տխուր աղմկում էին։

Արճիճի նման գորշ, անփայլ ու մութ
փռուել էր իմ դէմ ծովը հողմակոծ։
Գորշացել էին ջրերը կապոյտ
ու գորշ էր թւում աշխարհը ամբողջ։
Եւ ինչ որ մի խոր ու տխուր խորհուրդ
համակեց յանկարծ էութիւնս ողջ։

Եւ ծեր, ծովի պէս, ծանրացաւ հոգիս։
Ու կատակ թուաց արած գործը մեր։
Բայց յուռ բարձրացայ, քայլեցի նորից։
Թնդանօթները թնդում էին դեռ։
Լցուել էր հոգիս անբառ մի կսկիծ՝
թւում էի ինձ մենա՜կ ու անտէր։

Յանկարծ կանգ առայ ես ձորամիջին։
Այլանդակ մի դի փռուած էր իմ դէմ.
Նրա մօտ ընկած վիրաւոր մի ձի
ջղաձգօրէն մեռնում էր արդէն։
Հէյ, մի քիչ առաջ, հյու իր սանձին՝
սա՛ էլ էր փախչում այս վայրից գեհեն։

Ո՞ւր էիր փախչում, փախկո՜տ անասուն...
Քեզ քո տէրն այստեղ ծեծելո՞վ բերեց։
Բայց նա չգիտէ՞ր, որ այս երազում
միայն Մա՛հն է տէր՝ անողոք ու մեծ։
Էլ ինչո՞ւ էր նա աւերել ուզում,
մեր երկիրը հին ինչո՞ւ աւերեց...

Տէ՛ս, այլանդակուած այժմ ընկած է նա։
Սեւացել է, տէ՛ս, արճիճի նման։
Անթաղ, անշիրիմ այստեղ կը մնայ,
ոչ ոք չի՛ փորի նրան գերեզման,—
ոչ ոք չի՛ տխրի, որ նա զոհ եղաւ
մի արնածարաւ, անիմաստ ցասման։

Չգիտեմ ինչու, կամքիս հակառակ,
թքեցի նրա արնոտ երեսին,—
ու առաջ անցայ քայլերով արագ,
հոգուս բեռ արած խեղճութիւնը իմ:
Իսկ մերոնք, անմար եռանդով վայրագ,
կռւում էին դեռ ու քանդում էին:

Հուր ու ծխի մէջ օրը վերջացաւ:—
Եւ մենք կանգ առանք լերան փէշի մօտ:
Հուր ու ծխի մէջ թշնամին անցաւ՝
ուսին շալկած պարտութիւն, ամօթ:
Եւ ամէն անկում, ամէն վէրք ու ցաւ
ծածկեց գիշերի վարագոյրը մութ:

Եւ մենք յետ դարձանք դաշտերից մարտի՝
հանգստանալու հեռաւոր գիւղում:
Հեռեւում՝ մի մեծ այրուած արտի
ցողուններն էին ծուլօրէն մխում:
Ու քայլում էինք՝ յոգնած, անօթի,
աշնան գիշերի մէգ-մառախուղում:

Երկու ընկերով քայլում էինք լուռ՝
յոգնած զինուորի եռանդով անշէջ:
Մեռելի նման ահաւոր, տխուր,
ծովն էր տարածուել մշուշոտ ու գէջ:
Գնում էինք լուռ, չգիտեմ, թէ ո՞ւր՝
միշտ նո՛յն ծովափով—անվե՜րջ ու անվե՜րջ:

Երբ ուրուագծուեց հեռւում մի լեռ—
ասացին, որ գիւղն այնտեղ կը լինի։
Բայց ծալւում էին սրունքները մեր.
ընկերս ուզեց, որ ընկնի, քնի—
բաց երկնքի տակ, գիւղ չհասա՛ծ դեռ,
հենց ճամբի վրայ՝ ինչ կ՚ուզէ — լինի։

Ու մնաց այնտեղ։ Ես անցայ առաջ։
Նրան երեւի ձիով կը բերեն։
Վերելքը ծանր էր, ծանր էր՝ ի՞նչ արած...
Պէտք է իմ բոլոր ուժերը լարեմ,
հասնեմ—նոր քնեմ յոգնած, բեզարած,
որ երազները հոգիս օրօրեն։

Բարձրանում էի։ Վայրենի քամին
ծեծում էր կուրծքս հսկայի ուժով։
Ու մթնում էին հայեացքները իմ,
լցւում էր հոգիս թանձր մշուշով։
Բայց ճիգ թափելով մի գերմարդկային՝
ես քայլում էի լուռ, ուշի-ուշով։

Մենակ, անընկեր։ Հսկայ բուի պէս
աւազէ մատներն աչքերիս յառած՝
ոռնում էր քամին։ Ընկնում էի ես,
նորից բարձրանում ու անցնում առաջ։
Երբեք չէր եղել մարմինս — այնքան հեզ,
եւ հոգիս — այնքան կամքի ուժ առած։

Ու վատնում էի ճիգերս յետին։
Գագաթը մոտ է — կը հասնեմ հիմա։
Բայց յանկարծ քամին շպրտեց գետին,
դէպի անդունդը՝ ուղի՛ղ դէպի մահ։
Բայց ո՛չ... Մեռնողի բնազդով մթին
գրկեցի քարերն ու ոտքի ելայ։

Քայլեցի նորից։ Եւ յանկարծ իմ դէմ
փռուեց լոյսերի մի ոսկի մշուշ։
Ա՜, հասել էի ես գիւղը արդէն։
Հասել էի ես։ Կէս գիշեր էր ուշ։
Եւ ցուրտ խրճիթի խոտերի մէջ թէն
քնեցի անո՜ւշ, քնեցի անո՜ւշ...

VII

... Ես չեմ մոռանայ այն գիւղը երբէք
Եւ այն խելագար վայրկեանը քինոտ,
երբ վերջին անգամ դողաց յուսաբեկ
իմ բանաստեղծի ձեռքը վարանոտ—
Եւ իմ յուսաւո՜ր, վերամբարձ ու սէգ
ու արեգ հոգին դարձաւ արիւնոտ։

Չէ՛, չեմ մոռանայ տնակն այն աւեր
Եւ այն մանկական աղաղակը խոր...
Միթէ իմ հոգին չգիտէ՞ր ցաւել,
միթէ իմ հոգին, կոյր ու վիրաւոր,
սկզբի օրից կեղծե՞լ էր, դաւե՞լ—
Եւ յոկ ա՛յն պահուն յայտնուել էր նոր...

Մի գազան էի դարձել այն պահուն:
Մթնած աչքերով տեսնում էի ես
երկու մանկական գլուխներ սիրուն
եւ ծեր դէմքը մօր, որ գունա՜տ այնպէս,
խնդրում էր՝ որ սուրբ Աստծու սիրուն՝
լինել հոգեգութ ու աստուածատես:

Ու այն եմ յիշում, որ սուրը ձեռիս,
Մեռած Քաղաքի տեսիլն հոգուս մէջ՝
ես վրայ պրծայ... Եւ մի հարուածից
ընկած էր արդէն իր զաւակը մեծ:
Երկրորդ զաւակն է՛լ երկրորդ հարուածից
ահաբեկուած մօր ոտքի մօտ փռուեց:

Եւ, սատանայի քրքիջով յամառ,
քաշեցի ճերմակ մազերը ես մօր.
— Վերցրո՛ւ, պառա՛ւ, վերցրո՛ւ, յիմա՛ր,—
ես քրքջում եմ, տե՛ս, անգութ, անամօթ.
հէ՜յ, դո՛ւ էլ քրքջա, խնդա՛ խելագար,
խնդա՛, ծիծաղի՛ր, ու պարիր դիւոտ...

— Թքի՛ր քո մեռած բալէքի վրայ
եւ մոխի՜ր ցանիր վարսերին քո՝ ծեր,
եւ անէծք կարդա անունին Նրա,
որ այս մեղքերին պատճառ է դարձել...
Քրքջա՛, ծիծաղի՛ր, միամի՜տ Եւա,—
չէ՞ որ դո՛ւ ես մեղքն ուսերիս բարձել...

Ու դուրս վազեցի խելագարի պես:
Ու պարում էի ես, որպես գինով:
Ուրախութիւնից ճչում էի ես...
Ա՜, հարբե՜լ էի մանկան արիւնով...
Ահա՛ թէ ինչո՞ւ են մորթում միշտ մեզ՝
հաճո՜յք են գնում մեր կեանքի գնով...

Մե՛նք էլ կը գնենք, մենք էլ կը գնե՛նք...
Արիւնն անո՜ւշ է, արիւնն հեշտագին...
Այլեւս մենք էլ անխիղճ ենք ու նենգ,
ամէ՛ն քնքշութիւն հեգնե՜ց մեր հոգին...
Վամպիրների պես մե՛նք էլ կը խմենք
ձեր արիւնն անուշ եւ ձեր կեանքն անգին...

Եւ թռչկոտում ու պարում էի ես,
մի՛շտ աչքիս առաջ դէմքն այն կանացի
եւ մանուկների գլուխները հեզ...
Եւ յանկարծ նորից խրճիթ գնացի...
Ընկայ ծո՜վ դարձած արիւնների մէջ
եւ երկա՜ր, երկա՜ր, մանկան պես լացի...

Գրկեցի արնոտ ոտքերը ծեր մօր
եւ համբուրեցի չոր ձեռքերը իր:
Ճչում էր հոգիս՝ անդա՛րձ մեղաւոր,
եւ աշխարհը ողջ թւում էր կարմիր:
Հասկացայ յանկարծ կսկիծով մի խոր,
որ նո՛յնն է հսկայ տառապանքը մեր...

Եւ լալիս էի ու Ներում ուզում...
Ներում... Աստուած իմ, ցնդե՜լ էի ես։
Աստուած իմ, Աստուած, այս սեւ երազում
մարդ ի՞նչպէս ապրի, որ մնայ անեղծ։
Չէ՞ որ մենք միայն ապրել ենք ուզում,
մենք բոլո՜րս՝ որբ, անըսփոփ ու խեղճ...

Ի՞նչպէս մոռանամ այն գիւղը ես, հէք,
Եւ այն խելագար վայրկեանը քինոտ,
երբ վերջին անգամ դողաց յուսաբեկ
իմ բանաստեղծի ձեռքը վարանոտ—
եւ իմ վերամբարձ, յուսաւոր ու սէգ
ու արե՜գ հոգին դարձաւ արիւնոտ...

Չէ՛, չե՛մ մոռանայ տնակն այն աւեր
եւ այն մանկական աղաղակը խոր։
Մի՞թէ իմ հոգին չգիտէր ցաւել,
մի՞թէ իմ հոգու թեւը յուսաւոր
չէ՞ր ձգտում թռչել դէպի վե՜ր ու վե՜ր,
ու սիրել մարդուն, աշխարհը բոլոր,
եւ նոյնիսկ անշունչ քարերը սիրել...

Աստուա՜ծ իմ, Աստուա՜ծ.- այլանդակ ու չար՝
էլ ինչո՞վ լցնեմ ես իմ սիրտը սին,
էլ ի՞նչպէս տեսնեմ արեւը պայծառ
եւ ի՞նչպէս նայեմ աստղերի լոյսին։
Ասա՛, ի՞նչ անեմ, որ պարզ ու արդար
հոգիս գրնգայ ու սիրտս խօսի...

. . . .

VIII

...Կռիւն սկսուեց — անողոք ու գոռ:
Մենք դաշտում էինք: Ձիւնոտ լեռներից
յարձակւում էին նրանք — բիւրաւոր,
մերթ յետ նահանջում մեր խիստ գրոհից,
մերթ առաջ անցնում վոհմակներով նոր—
ու փախչում էին, ու գալիս նորից:

Եւ ընկնում էին նրանք շարէշար,
մռնչում էին գազանների պէս:
Բայց խիտ, անհատնում շարքերով վարար
շարժըւում էին նրանք դէպի մեզ:
Ամէն ինչ յանկարծ խառնուեց իրար—
եւ սուինամարտն ահա սկսուեց:

Մենք գրկում էինք ու չանգռում իրար,
սուինի զարկով գլորում գետին:
Վագրերի նման խորամանկ ու չար,
ապրելու հսկայ ծարաւով յետին՝
մեռցնում էինք — ապրելու համար,—
եւ կռւում էինք, եւ կռւում էին:

Եւ չէինք յիշում այլեւս ոչինչ,
եւ չգիտէինք ի՞նչ էինք անում:
Եւ շատերն էին ընկնում մեզանից
եւ ոտքերի տակ մեր անշնչանում:
Չէ՛ինք տարբերւում ո՛չ մի գազանից,
չէին տարբերւում եւ ո՛չ մի բանում:

Կոխտում էինք ընկերների դին,
ընկերների դին դիրք էինք անում:
Ու վատնում էինք ճիգերը յետին
անհասկանալի տագնապով անհուն:
Եւ չգիտէինք, եւ չգիտէին,
թէ յորձանքը սեւ մեզ ո՞ւր է տանում:

Իրիկունն իջաւ: Անհուն խաւարի
խաւար ծալքերում կորաւ ամէն բան:
Եւ իջաւ մռայլ երազը Չարի
այն խայտանամուկ դաշտերում անբան:
— Է՜, մնաք բարի, ընկերնե՛ր արի,
դուք պատուով անցաք ձեր կեանքի ճամբան:

Իսկ մենք — նենգօրէն նահանջեցինք յետ՝
ձիւնաշիշերի մրրիկների տակ:
Եւ իմաստ չունէր ճամբան անհեթեթ,
որ անցնում էինք՝ անկումին գիտակ:
Երբեք չէ՛ր եղել հոգիս — այնքան խենթ,
եւ գանգս — այնքան զառանցոտ ու տաք:

Հոգուս մէջ կարծես հնոցներ կային,
եւ աչքերիս մէջ—խարոյկներ լափլէզ:
Բայց մարմինս՝ յաւէ՜րժ, յաւէ՜րժ մարդկային՝
ապրել էր ուզում: Մահապարտի պէս
հայեացքներս յառած ահաւոր Մահին՝
միւսների հետ փախչում էի ես:

Եւ խաւարի մէջ կարմիր ու կարմիր
գնդակներ էին թռչում ու շաչում։
Եւ ընկնում էին ընկերները մեր
սատանայական խուճապի միջում։
Եւ ընկնում էին անգի՜ն ընկերներ,
եւ վերջին անգամ մեզ էին կանչում։

Եւ երբ արեւը բարձրացաւ երկինք
եւ մենք լոյսի տակ իրարու գտանք —
մեռելների պէս սփրթնած էինք,
չէինք հաւատում, որ ապրում ենք, կանք։
Անխօս հայեացքով իրար թաղեցինք,
իրար հոգու մէջ գերեզման մտանք։

. . . .

Նրանք մնացին ձիւնոտ դաշտերում՝
քաղցած գայլերի վոհմակներին կեր։
Այնտեղ, ուր ընդմիշտ տանջանքն է լռում
եւ հոգին դառնում անհունին ընկեր։
Ուր իբր յիշատակ կեանքերից սիրուն —
մնում են միայն այլանդակ գանգեր։

Ու մութ է հիմա այնտեղ, ամայի,
քամին է միայն ոռնում ու կոծում,
տօնելով վայրագ հարսանիքը Մահի՝
Նենգաւոր ու խոր ձիւների ծոցում։
Եւ ո՞վ կը գնայ, եւ ո՞վ կը նայի
անդրշիրիմեան տօնող Աստծուն...

. . . . . .

Իսկ մենք ապրում ենք ու շնչում ենք դեռ
այս խայտանկար, աւերակ գիւղում,
ուր ամէն տան մէջ մահ է ու աւեր,
ուր ամէն վայրկեան արիւն է ցողում,
ուր ամէն վայրկեան լարում է դաւեր
քմահաճ բախտի ժրաջան մեղուն։

Եւ առօրեայ է հիմա մեզ համար
մարդկային անթաղ, այլանդակուած դին։
Ահաբեկիչի քրքիջով յամառ
մենք կեր ենք նետում անկուշտ անդունդին։
Եւ իմաստ չունի այլեւս յիմար
ճակատագրի որոշած Անդին։

Եւ գինին այստեղ ծորում է առատ,
եւ հարբում ենք մենք կարմիր խնճոյքում։
Այլեւս չկայ եւ ո՛չ մի արատ,
որ ծաղիկ չտայ մեր գինով այգում։
Պատրաստ է ընդմիշտ մեր զոհը պարարտ՝
մենք՝ զոհ, մենք՝ դահիճ՝ մեր արնոտ ձեռքում...

IX

... Երէկ առաւօտ բարձրացայ կանուխ
եւ լուռ կանգնեցի բլուրի վրայ։
Հեռուն՝ զնգալով իջնում էր մի ուղխ,
լսում էի ես կարկաչը նրա։
Կապոյտ երկնքում ո՛չ ամպ կար, ոչ ծուխ։
Եւ ես մոռացա՞յ տաժանքն առօրեայ...

Ա՜խ, գիւղակների շուրջպարը կանաչ՝
դաշտերի ոսկի՜ հեռաստաններում,
ուր մի անսահման թախիծ կայ փռած
եւ մի հոգեթով սխրութեան հեռու,
ուր յաւերժութեան ցնորքը անհաս
ճախրում է կարծես ոսկի՜ դաշտերում...

Ամէն ինչ այնպէս անդորր է ու կոյս,
որ չեմ հաւատում կարմիր երազին:
Միրաժի նման փարւում է հոգուս
անէ աշխարհի քնքշութիւնը հին:
Բայց չէ՞ որ այստեղ ապրել են անյոյս—
եւ չե՛ն էլ լսել քնքշութեան մասին...

Օ, խորհուրդների յաւերժական մա՛յր,
որ տառապանքի ու տարփանքի մէջ
յղանում ես միշտ կեանքեր անհամար—
հազար գոյներով՝ հազա՛ր ելեւէջ,—
որ յղանում ես աշխարհի համար
յաւիտենական կշռոյթների վէճ...

Օ, դու, բարբարո՞ս, խելագա՞ր, ցաւո՛տ,
երբեմն իմաստուն, երբեմն — գազան,
աշխարհներ այրող կախարդական խո՞տ,
աշխարհներ շինող բախտի գաւազա՞ն,—
դիւային ոգի՝ ճահիճների մօտ,
ոչնչի՞ մասին աղօթք սրբազան...

... Ու պէ՞տք է քայլե՜լ ու քայլե՜լ յամառ՝
ապրելու հսկայ տենչը բեռ արած,—
քայլել Աստծու ու Դեւի համար,
մարել — ու վառել աստղերը մարած,
որ — տիեզերքի զառանցանքը մառ
չցնդի՞ երբեք ու մնայ — երազ...

1915-1916
Տաճկաստան-Պարսկաստան
Հայկական VII Կամաւոր. բանակ

ՎԱՀԱԳՆ, - ԱՏԻԼԼԱ

ՎԱՀԱԳՆ

Փրկութեանդ արեւ՝ Վահագնին տեսար...
Յ. ՅՈՎՀԱՆՆԻՍԵԱՆ

Հրդեհի աստուած, հրդեհ ու կրակ,
օ, Վահագն արի: — Տեսնում եմ ահա,
որ ծիծաղում ու քրքջում են նրանք
արնաքամ ընկած դիակիդ վրայ:
Թէ մի՞ֆ էիր դու... Եկան, երգեցին
մի հին իրիկուն գուսանները ծեր,
որ հզօ՜ր ես դու, հրոտ, հրածի՛ն,
որ դու կը բերես փրկութիւնը մեր:
Եւ հաւատացինք, հարբած ու գինով,
որ դու կաս՝ հզօր, մարմնացում Ուժի —
իսկ նրանք եկան՝ արիւնով, հրով
մեր երկիրը հին դարձրին փոշի...
Եւ երբ քարշ տուին դիակդ արնաքամ
որ նետեն քաղցած վոհմակներին կեր —
մեր կեանքի հիմերն անդունդը ընկան
եւ արնոտ միգում ճարճատում են դեռ...

1916

ԱՏԻԼԼԱ

1

Դարերի խորքից արթնացած նորից՝
անցնո՞ւմ եմ ահա երկրի դաշտերում.
Նայում եմ դեպի հրդեհուող հեռուն՝
դարերի խորքից բարձրացած նորից:

Ինձ թաղել էին ոսկի դագաղում
իմ հոները մի հեռաւոր գիշեր:
Եւ իմ շիրիմը ոչ-ոք չգիտէր
եւ աճիւնիս հետ ոչ-ոք չէ՛ր խաղում:

Մոռացե՞լ էին արքայ Ատիլլին:
Եւ հեգնում էին երազը նրա...
Եւ կարծում էին, որ մեռել է նա...
Իսկ ես—բարձրացել, անցնում եմ կրկին:

Եւ հրդեհների բոցերը դեղին
խանձում են ահա աստղերը նորից.
— Էլ չէ՛ք մոռանայ, չէ՛ք հեգնի էլ ինձ՝
հոների արքայ հզօ՞ր Ատիլլին:

Ես կրկին ահա քանդում եմ, վառում.
քաղաքներ, գիւղեր փլչում են իմ դէմ.
Եւ այս անգամ ես՝ գո՜ռ, անյաղթ արդէն՝
մի կարմիր գիշեր կը մտնեմ Հռոմ...

Եւ իմ երկաթէ բռունցքովը ես
ձեր տաճարները անդարձ կը քանդեմ.
Նորի՜ց կը սողան արքաները իմ դէմ՝
մանր, ճահճային ճիճուների պէս...

Նրանք — մանր, թոյլ ու ողորմելի,
որ, կոյր, խնդացին նստած կրկէսում՝
երբ Թէոդոսը տեսաւ երազում,
որ կոտրուե՜լ է նետը Ատիլլի:

Նրանք, որ մի օր իմ անակընկալ
մահով կուրացած, որպէս երազում,
մի ինչ-որ հանգի՜ստ էին երազում
յոգնած մարդկութեան եւ իրենց համար:

Եւ չըգիտէին, որ ես չե՛մ մեռել,
որ ես չե՛մ մեռնի, որ եղել եմ, կամ՝
նորի՛ց կը քնեմ, նորի՜ց կ'արթնանամ.—
ես — հազարանուն՝ Մահ, Աւերք ու Նեռ...

2

Տեսնում են նորից իմ աչքերը նեղ,
որ հին նժոյգիս սմբակների տակ
ցնդում են, որպէս տարտամ յիշատակ,
ձեր երազային շէնքերը բիւրեղ...

Հէ՜յ, արեւմուտքից մինչեւ արեւելք
պիտի հրդեհեմ ու քանդե՜մ հիմա՝
ես—արքա՜յ, աստուա՜ծ, տե՛նդ, դժո՛խք ու մա՜հ,
ես—ճշմարտութեան խարազանը մերկ։

Եւ թո՛ղ աշխարհի տէրերն իմանան,
եւ խոր ըմբռնեն մի վերջին անգամ,
որ եղել եմ ես, կը լինեմ ու կամ,
ես—անհերքելի ու յաւերժական...

Եւ թո՛ղ մարդկային ցեղերն առանձին
յաւիտեա՛ն յիշեն աղօթքում, երգում,
որ խոտ չի՛ բուսնի այլեւս այն երկրում,
որով անցել է Ատիլլի հին ձին...

Թող յիշեն, որ իմ հին կամքը բռնի,
քանդումի, հրի իմ երազը հին,—
երբե՛ք չի՛ ցնդի, երբեք չի՛ մեռնի,
ոչ-ոք չի՛ յաղթի արքայ Ատիլլին...

3

Իսկ երբ մի գիշեր կրկին յագենամ,
երբ յոգնի խաղից մարմինս արի—
նորի՞ց կը քնեմ մի քանի տարի,
ոսկի դագաղիս գիրկը կը գնամ։

Եւ ինձ իմ մռայլ հսկաները խենթ,
առանց աղօթքի եւ առանց խօսքի,—
նորի՛ց կը թաղեն դագաղում ոսկի
եւ թաղողները կը թաղուեն ինձ հետ—

որ իմ մարմինը ո՛չ-ոք չգտնի,
որպէսզի ոչ-ոք երբէք չիմանայ,
թէ ո՞ւր է թաղուած հին Ասիլլը — նա,
որ հաւասարեց ձեր փառքը գետնի...

Որպէսզի կրկին, երբ երկրի հրից
երկնի աստղերը զանգատուեն քարին—
իր հին երազին մի՛շտ հաւատարիմ
արքայ Ասի՞լլը բարձրանայ նորից...

1916 Մոսկուա

ԱԶԳԱՅԻՆ ԵՐԱԶ

(Պոէմ երգիծական եւ ողբերգական)

Բուրդը դրին
ու զզեցին...

Աբ. Խնկոյեան

ԱԶԳԱՅԻՆ ԵՐԱԶ

1

Ցերեկի վազքից, հոգսերից յոգնած՝
տուն վերադարձայ գիշերի կիսին:
Իսկոյն քնեցի: Եւ մէկ էլ, յանկարծ,
մի երազ տեսայ հայ ազգի մասին:
Ես չեմ հաւատում ո՛չ մի երազի:
Բայց արթնանալիս վախեցայ, ախ.
վատ բան է ասում իմ երազը այս՝
ինչ էլ որ լինի — տեսիլ թէ երազ —
ինչ էլ որ լինի — պատմեմ աշխարհին,
թող որը անցնի — ու հետը բարին:

2

Գիշերը գնաց, բայց երկա՜ր, երկա՜ր
իմ սրտի վրայ ծանր, որպէս քար,
մի թախիծ մնաց երազից էն մութ—
մի ճնշող թախիծ, ծանր մի խորհուրդ:
Ու մաշում է ինձ թախիծը հիմա.
մութ, խորհրդաւոր, ստոր, որպէս մահ
գիշեր ու ցերեկ նուում է կարծես—
եւ խելքս արդէն կորցրել եմ ես:
Շրջում եմ մենակ օրերիս միգում,
մխում է ցաւը իմ յոգնած հոգում
եւ չեն ամոքում էլ յոյսերը սի՛ն...
— Բայց ես մոռացայ երազիս մասին:

3

Քնել էի խոր։ Աչքերիս առաջ
փռուել էր մի մութ, անթափանց մշուշ։
Կուրծքս բարձրանում ու իջնում էր ցած՝
զգում էի, որ քնել եմ անուշ։
Քնել էի խոր։ Եւ ահա՜ յանկարծ
թուաց ինձ, որ ես բարձրանում եմ վեր։
Սիրտս մի մթին տագնապով զնգաց
ու սուր կարօտով սկսեց ցաւել։
Նախ թւում էր ինձ, որ թռչում եմ ես,
բայց տեսայ յետոյ, որ վերը, օդում,
կախուել է հոգիս, որպէս աչք հրկէզ
ու վարը իշխող խաւարն է դիտում։
Ու սո՜ւր հաճոյքից ճչում էի ես,
բայց խորթ էր ձայնս՝ մի կարկառ հնչիւն։—
Զգում էի լոկ, որ երկնի միջում
կախուած է հոգիս, որպէս աչք հրկէզ։—

4

Ու մութ էր շուրջս, մի մթին գիշեր։
Աշխարհը հեռուն քնել էր լռին։
Երկնքից կախուած նայում էի ես
վարը տարածուած երկրի խաւարին։
Սկզբում ոչինչ դեռ չէր երեւում.
խաւար էր միայն, մառախուղ ու մութ։
Բայց յետոյ յանկարծ հեռու-հեռեւում
կարմիր բռընկեց մի կրակ աղօտ։
«Հիւանդ կայ» ասի մտքիս մէջ ինձ ես.
«Հիւանդի համար կրակ վառեցին։»

Ու միտք անելով ինքս ինձ էսպէս
Նայում էի ես այդ կարմիր կայծին,
Երբ նրա կողքին, հապշտապ, արագ,
տագնապով վառուեց մի ուրիշ կրակ:
Յետոյ մօտէմօտ, իրար ետեւի՛ց
ուրիշ կրակներ վառուեցին նորից—
ու ծուխ բարձրացաւ, ու հրդեհ, ու բոց.
հսկայ լեզուներ վառուեցին միգում—
եւ մէկը ասաց իմ քնած հոգուն,
որ վառւում է ողջ երկիրը հայոց...

5

Ու, ծուխ շնչելով արնագոյն մուժում,
Նայում էի ես վառուող հրդեհին
եւ տեսնում էի՝ վարը, մշուշում
վառւում է ահա մեր երկիրը հին:
Եզերքից-եզերք հրդեհը դեղին
գրկել էր հայոց աշխարհը ու նա
անկամ յանձնուած կարմիր հրդեհին
վառւում էր հսկայ քուրայի վրայ:
Արեւի հսկայ մի շողքի նման
զարկել էր բոցը Արարատ սարին,
որ վառւում էր տօթ, պարում այլյան,
ողջակէզ դարձած խաւար աշխարհին:
Ու լուռ էր այնպէս. ձայն, շշուկ չկար.
կանգնել էր կարծես ժամանակը քար,
որ հրդեհը այդ յաւիտեան տեւի...
Կրակահանդէս, տօն էր երեւի

տօթ, արնակրակ հրդեհը այդ վառ–
աշխարհի համար — մարդկութեան համար…

6

Նայում էի ես սրտով հրատապ
ու թարթում էին աչքերս մխից—
Երբ տեսայ յանկարծ, որ մէկը, շտապ,
փախչում է ահա հրդեհի տեղից:
Հրդեհի կարմիր լոյսով ողողուած՝
կարմիր էր թւում թուխ դէմքը նրա:
Վազում էր, գլուխն ու ճակատը բաց,
Եւ աչքերը իր — կրակի քուրայ–
բոցկլտում էին քինոտ ու դաժան.
Եւ շրթունքներով թուխ ու ալեւոր
մռմռում էր նա, երդւում էր նա, որ
չի՛ դրժի երբեք ուխտը սրբազան:
Ո՞ւր էր նա փախչում եւ ինչո՞ւ համար,
ինչո՞ւ էր վազում ու երդում անում:—
Քարոտ էր ուղին, հրդեհ ու խաւար,
բայց վազում էր նա, չէր հանգստանում:
Երբեմն միայն թաշկինակը իր
մօտեցնում էր շրթերին կարմիր
ու շրթին սեղմած ձիւն-թաշկինակում
խեղճը հազալով արիւն էր թքում:
Եւ նորից, պարզած զոյգ ձեռքերը վեր,
հերոսի նման անփոյթ, անձնուէր
վազում էր առաջ ու երգ էր երգում
վրէժաժպիտ ու մահազուշակ—
ու ծածանում էր նրա աջ ձեռքում
թաշկինակը իր, որպէս դրօշակ…

7

Երբ հուրը մնաց սարի յետեւում—
կանգ առաւ մի պահ այդ մարդը յանկարծ,
երկչոտ աչքերով նա զննեց հեռուն—
բայց չէր երեւում կրակի մի կայծ:
Խորունկ շունչ քաշեց ու նստեց քարին:
Մի-երկու վայրկեան սպասեց լռին.—
գիշեր էր շուրջը, խաղաղ ու հանդարտ:
Եւ ահա, որպէս փորձըւած մի մարդ,
մատները դրեց շրթունքների մէջ
եւ երկու անգամ բարձր, զի՜լ սուլեց:
Եւ ահա մէկ մէկ, իրար ետեւից,
դուրս եկան նրա ընկերները քաջ,
մօտեցան նրան, բռնեցին թեւի՛ց
ու յուզուած՝ կեցան ընկերոջ առաջ:
— Ի՞նչ արիր, Ահօ՛, — հարցրին նրան:—
Բայց Ահօն չունէր լեզու ու բերան,
սրտի տրոփից չէր կարող խօսել:
Խնդրեց մի վայրկեան, մի քիչ սպասել,
շրթերը ծամեց, բարձրաձայն հազաց—
ու յուզուած ձայնով նա այսպէս ասաց.
«Հորիզոններում տիեզերական,
ուր աստղ ու լուսին բոցկլտում են վառ,
աշխարհում այս մութ, նենգ ու խօլական—
ո՛չ մի ազգ չկայ հայի պէս թշուառ...»
— Լաւ, ճառ մի՛ խօսիր, մենք այդ չենք ուզում.
գիտենք, որ ճառեր դու լաւ ես խօսում.
դու մեզ այն ասա՝ ի՛նչ արիր, Ահօ՛,—
ճառերը յետոյ, խօսքերը յետոյ:
Դու, որ քաջ ես միշտ, շիտակ, անսասան—

կատարի՞ր արդեօք պարտքդ սրբազան։
— Իհարկէ, տղերք... ի՞նչ խօսք այդ մասին.—
ձեռքը դնելով ընկերոջ ուսին
նորից սկսեց Անօն քաղցրաձայն.
(այդ մարդը ունէր այնպիսի մի ձայն,
որ երբ խօսէր մի մութ փողոցում—
կ'ասէիր՝ այնտեղ սրինգ են ածում...)
«— Վառւում են այնտեղ երեխայ ու կին...»
Բայց ընկերները խզեցին կրկին
խօսքերը նրա։ — «Ի՛նչ արի՛ր, ասա,
պատմիր սկզբից եղածը գործի։—»
Ու պատմեց Անօն. — «Հենց որ տեղ հասայ
առաջին գիւղում հրդեհը զգի։
Խաւար էր, տղերք... ի՞նչ իմանայի...
Դուրս եկաւ սակայն, որ... գիւղ է հայի...
Բայց ես դեռ ոչինչ, դեռ ոչինչ, տղերք.
այն էր՝ հաւաքուել մտնում էինք մենք՝
ջուր էինք լցնում կրակի վրայ—
տեսնենք հարեւան տեղերից ահա
օգնութեան եկաւ գիւղը դրացի.
լաւ է, կը մարենք, մտքումս ասացի—
մէկ էլ էն տեսայ, որ կրակը թէժ,
որպէս մի վիշապ, ագահ մի հրէշ,
հնոցի նման բռնկուեց միգում...
Ու գիւղը մնաց կրակի գրկում։
Եւ մենք հասկացանք, որ մեր դրացին
քարիւղ է լցնում մեր փոքրիկ կայծին...
Ու կայծը ահա մի հրդեհ դառաւ—
այսպէս մեզ խաբեց դաւաճանն անիրաւ ..
Ու քամի ելաւ, մռնչաց ահեղ—
կրակը գրեց, տարաւ ուրիշ տեղ,

այդ տեղից վառուեց գիւղը հարեւան
ու ծուխ բարձրացաւ, ու հրդեհ, ու բոց,—
Նայեցի՛ մէկ էլ — հրդեհի նման
վառւում է, տեսնեմ, աշխարհը հայոց...
Կրա՞կ է այնտեղ, ու հրդեհ, ու մահ—
հայոց աշխարհում հրդեհ է հիմա:»
Ու լռեց Անօն: Ու բարձր հազաց:
Զայրոյթը մի պահ խեղդեց բոլորին:
Եւ ահա նրանց Վետերանը հին
վեր թռաւ տեղից ու խռպոտ ասաց.
— «Վայրկեանը խփեց,.. օ, այո՛, այո՛...
Կռիւ ու վրէժ, — չսպասենք իզուր:
Մենք մնանք այստեղ — դու գնա, Անօ՛,
հայոց աշխարհի ահազանգը տուր:»

8

Ու նորից Անօն ընկաւ ճանապարհ:
Գիշեր էր շուրջը, ահռելի խաւար,
բայց վազում էր նա ու չէր սայթաքում.
այնպէս էր գնում խաւարի գրկում,
որ տանն էր ասես, զորքերի վրայ—
սովոր էր մթին հայեացքը նրա:
Մի անգամ միայն խեղճը սայթաքեց—
բայց խռպոտ հազաց, արնազոյն թքեց
եւ իսկոյն նորից նա ոտքի թռաւ.
մի զարմանալի աշխուժ էր, իրաւ,
որ ունէր կեանքում այդ մարդը հիւանդ—
մի զարմանալի, հանճարե՞ղ եռանդ:

Ես մտածեցի՝ «Ազնի՞ւ ծերունի,
խեղճը թոքերի բորբոքում ունի,
բայց իր աշխուժով պատանի է դեռ—
գիտէ սրբազան պարտքը կատարել։
Քո այդ անձնուէր եռանդի համար
քեզ փառք ու պատիւ, յիշատակ անմար։
Ով չի օրհնում քեզ — սրիկայ է նա.
Եւ ո՞վ չի ների, երբ իմանայ,
որ դու մի չնչին սխալ ես արել—
նրանց գիւղի տեղ — մեր գիւղն ես վառել...
Օ, այո, Ահո՛, ազնի՛ւ ծերունի՛.
ով գործ է անում — նա սխալ ունի,—
անսխալ մարդիկ աշխարհում չկան—
Աստուած է միայն անսխալական...»

9

Մինչ վազում էր նա դաշտում ամայի,
ուր մութ էր ու մուժ, մշուշ էր մահի,
ճամբին մնացած ընկերներն հին
սարի տակ նստած սպասում էին։
Վառուող սրտերով, աչքերը կրակ,
խաւարի գրկում նստած — նրանք
մտորում էին աղէտի մասին.
Եւ ահա, քինոտ ժպիտն երեսին,
վեր թռաւ տեղից Վետերանը ծեր
եւ ազդու ձայնով սկսեց խօսել.—
«Ընկերներ, ասաց, եղբայրներ անգին,

վառու՞մ է հայոց աշխարհը կրկին...
Հասկանո՞ւմ էք դուք մտքով վերահաս,
թէ ի՞նչ են ասում կարճ խօսքերը այս...
Հայոց աշխարհում հրդեհ է կրկին...
Այսինքն այնտեղ երեխայ ու կին
վառւում են հիմա անխիղճ կրակում
ու կեանք են հայցում, ու կեանքի փրկում:
Ընկերներ, սակայն խօսքերը այս խուլ
որքան էլ հնչեն անյոյս ու տխուր,—
ընկերներ, այս սեւ խօսքերում անգամ
մի բան կայ՝ անչա՞փ մխիթարական.
— դուք տեսաք կարծեմ, որ մի քիչ առաջ,
դէպի հեռաւոր ուղիներն յառած
իր աչքերը սեւ, կրակոտ ու վառ—
մեր ընկեր Ահօն ընկաւ ճանապարհ:
Ես դեռ չեմ ուզում շեշտել, որ նրա
գոյութիւնը իսկ մեր երկրի վրայ
կը բաւէ արդէն, որ ցրէ իսկոյն
ամէն մի անմիտ յուսահատութիւն...
Եւ ո՞վ չգիտէ նրա փառքը մեծ.
Նա որ տեղ հասաւ ու զանգը տուեց,
զանգը մարտակոչ, աշխարհապատան—
կը յիշեն իսկոյն ուխտը սրբազան
ու եզերքներից, կողմերից հեռուի
դուրս կը գան նորից մի ահեղ կռուի,
եւ մենք, անվհատ, անվախ, անձնուէր—
կ՚երթանք փրկելու ժողովուրդը մեր...
Ու շունչ կը քաշէ մեր ցեղն արնաքամ
օ, այս է ահա մխիթարականն...
Օ, ստրուկ է նա, ով որ, սիրտը դող,
իւր կեանքի համար կռուել չի կարող:
Նա է այս կեանքում ապրելու արժան,

ով աստուածային ցասումով դաժան
գիտէ թշնամու արիւնը քամել.
ով գիտէ նրա արիւնը խմել
նա չի հալածուի գերութեան ներքոյ.
կռուով կը գտնես իրաւունքը քո...»
— Շատ ես աղմկում, ընկեր Վետերան,—
ձայն տուեց յանկարծ ընկերը նրան—
ու թռաւ, կանգնեց մի քարի վրայ.
Լեզէոն էր հին անունը նրա—
(որ թէ թարգմանել դուք կարողանաք՝
հայերէն լեզուով կը լինի «բանակ»:)
Դողում էր նրա մարմինը ամբողջ.
բարձր քրքջալով խօսքին ընկերոջ՝
խօսել էր ուզում, չէր կարողանում.
խեղդում էր նրան զայրոյթը անհուն:
Բայց զսպեց իրան, զայրացկոտ հազաց
ու հզօր ձայնով յաղթ, հաստատ ասաց.
—«Ես չեմ հաւատում ձեր սին խօսքերին.
չեմ կարող լինել խօսքերի գերին.
Հայո՞ց աշխարհում արիւն է հոսում—
Դուք կանգնել այստեղ ճառեր էք խօսում...
Ո՛չ, ես չեմ կարող: Ես ասում եմ, որ
ամենից առաջ գործ է հարկաւոր:
Դուք կանգնէք այստեղ դաշտում ամայի.
ես կ'երթամ ահա երկիրը մահի,
կը զոհեմ այնտեղ ես իմ կեանքը, ինձ,
գուցէ եւ մէկին փրկեմ կրակից...»
Եւ ճիշտ որ, իսկոյն, առանց նայելու,
Նա ճամբայ ընկաւ՝ իր խօսքին հլու:
Վետերանն ուզեց կանչել, համոզել,
բայց ընկերն արդէն կորել էր, չկար:
Եւ նա վերստին սկսեց խօսել.

—«Ես խենթ չեմ, ասաց, կոյր ու խելագար.
իմ սիրտն էլ, ասաց, այդպես է ուզում,
բայց կայ սառը միտք, քարէ համոզում,
որ շտապելով ոչինչ չես անի—
քամու բերածը քամին կը տանի...»
Եւ այդպես, յուզուած, զայրոյթը հոգում,
աչքերում կրակ, թոյն ու բորբոքում—
Նա դեռ շատ կ'անէ'ր վէճ ու ղալմաղալ,
բայց երկինքն յանկարծ սկսեց դողալ:
Դողում է'ր կարծես երկինքը ամբողջ...
Վետերանը ծեր քար կտրեց ասես.
շշնջաց միայն շրթերով դողդոջ,
— տղերք, Ահօի ահազանգն է էս...

10

Եւ ճիշտ որ. անհուն գիշերի գրկում
մռնչում էր խուլ, ողբաձայն երգում,
ու հոսում էր յորդ ձայնի մի հոսանք.
Ճչում էր կարծես վիթխարի մի զանգ:
Ու ղօղանջները գիշերի գրկում
մագլցում էին հորիզոնն ի վեր:
Ես մտածեցի՝ մինչ հիմա կեանքում
ո՞վ է այսպիսի ահազանգ տուել,
որ արթնացնի քուն մտած մարդուն...
Բայց հարցս թուաց սրբապղծութիւն՝
Օ, ո՛չ մի ժամկոչ չի զանգել այդպես,
թէկուզ հրդեհներ շատ է պատահել:

Չէ՞ որ ազգը մեր քնած է ասես—
մեր քնած ազգին այդպես է վայել...
Այս զանգը ազգիս թող խրատ լինի,
որ արթուն մնայ, որ էլ չքնի...
Մինչ ես, դողալով տերեւի մի պես,
միտք էի անում ինքս ինձ այսպես
ու նայում էի իմ մութ անկիւնից
ժողովուրդն ահա արթնացաւ քնից:
Ամենից առաջ մեծերն արթնացան:
Եւ ահա տեսայ, խմբերով գիր-գան,
բոլոր կողմերից եկան կրակուն
ու հաւաքուեցին զանգատան բակում:
Ամենից առաջ մի խենթ էր հասել
(անունը նրա չեմ ուզում ասել)—
զարթնել էր թէ չէ՝ գիշերի մթում
վազել էր իսկոյն դէպի զանգատուն:
Եւ ահա, անման հերոսին վայել
անմար եռանդով զանգում էր նա էլ:
Եւ ժողովրդի զարթնելու յուսով
զիլ զանգում էին նրանք երկուսով:
Ու նրանց հուժկու ձեռքերի տակին
դղրդում էին զանգերն ահագին,
դողում էր նաեւ զանգատունն ամբողջ—
ու ձայն էր կտրել հորիզոնը ողջ:

11

Վերջապէս նրանք երբ քիչ յոգնեցին
ժպտացին իրար — ու վար նայեցին:—
Ու սիրտը նրանց խինդաց զնգոցով,

երբ տեսան նրանք բազմութիւնը ծով,
որ վառն հաւաքուած իրենց էր նայում—
հերոսնե՞ր էին նրանք այդ պահուն...
Ծփում էր այնտեղ բազմութիւնը հոծ.
հաւաքուել էին մեծերը հայոց,
ու աչքերն յառած դէպի զանգատուն
աղմկում էին գիշերի մթում:
Աղմուկը սակայն երկար չտեւեց.
բարբառեց յանկարծ խենթը վերեւից—
ու տիրեց իսկոյն լռութիւնը քար,
կարծես ներքեւում ոչ մի մարդ չկար:
Աղբիւրի նման կարկաչուն ու յորդ,
մերթ մեղմ ու անուշ, մերթ անչափ խրոխտ,
մերթ ինչպէս վերից փոքրիկ սուրայ—
հոսում էին վար խօսքերը նրա...
Ու այս էր ասում այդ մարդը վերից.
«— Ընկերներ, Հայոց աշխարհում նորից
կրակ է ընկել ու մրրիկ ու մահ.
ընկերնե՛ր, յամառ խմբերով հիմա
մեզ պէտք է իսկոյն, անվախ, անվեհեր,
երթա՛նք փրկելու ժողովուրդը մեր:
Գիտեմ, ձեր սրտում, տիրում է յուզում.
դուք անշուշտ հիմա գտնել էք ուզում,
թէ ո՞վ է նորից աշխարհը վառել,—
կամ մինչեւ հիմա մենք ի՞նչ ենք արել
մեր ժողովուրդը փրկելու համար.
որպէսզի հարցը չմնայ խաւար
ու ոչ մի գաղտնիք մեր մէջ չմնայ—
ամէն ոք թող այս խօսքերս իմանայ:»
Եւ նա սկսեց պատմութիւնը հին.
ո՞վ չի իմացել, որ մեր թշնամին
խաբող է ու նենգ, ու վախկոտ, ու մութ.

Եւ ասում էր նա. «Ոչ մի ժողովուրդ
չի սիրում խարդախ թշնամուն մեր չար,
այնինչ ազգը մեր աստուածահանճար
զարմանք է լցնում սրտում բոլորի—
իր բախտով դաժան ու կռուով արի:
«— Այո, ընկերներ: Աշխարհը ամբողջ
ողբում է հիմա աղէտը հայոց,
չի կարողանում մեր վշտից քնի,
ուզում է մի կերպ, մի բանով օգնի,
ու իր հեռաւոր, լուսաւոր ափում
մեր վշտի համար արցունք է թափում:
— Հայրենակիցնե՛ր, թէ ամէն մի մարդ
թափելու լինի մի շիշ արտասուք—
մեր երկիրն էլի՛ կը խնդայ զուարթ
ու էլի չի լինի աւերում ու սուգ:
Հայրենակիցներ, հաշուել եմ, գիտեմ,
եւ երդւում եմ մեր հրդեհովը վառ,—
արտասուքն այդքան կը բաւէ արդէն
մի փոքրիկ հրդեհ մարելու համար:
Եւ յետոյ — երէկ, երբ խղճով հանգիստ
քնել էիք դեռ բոլորդ անխռով—
մեր անզուգական բարեկամներից
ջուր ենք պահանջել մենք հեռագրով:
Սակայն մինչեւ գայ օգնութիւնը այդ—
ով մի սուր առած, ով թէկուզ մի փայտ,
շարքերով անծայր, ստուար, բազմահոծ—
երթա՛նք փրկելու ժողովուրդն հայոց...»

12

Երբ ձայնը նրա խզուեց զնգոցով—
վարը հաւաքուած բազմութիւնը ծով

մռնչաց ինչպէս մի քաջ անվեհեր.
— Երթա՞նք փրկելու ժողովուրդը մեր:
Քիչ մնաց՝ վերից մռնչում ես էլ.
Իմ ամբողջ կեանքում ես չէի տեսել
մեր ճղճիմ կեանքի անթափանց մթում
այդպիսի անեղծ ոգեւորութիւն:
Եւ աչքս յառած յուզուած ամբոխին՝
ես կծում էի շրթունքներն իմ,—
նման էր ողջը երազի, քնի.
վախենում էի, որ երազ լինի...
Տեսնելով սակայն, որ չեմ արթնանում,
խո՞ր ակնածանքով, յարգանքով անհուն
ես մտածեցի. աշխարհում այս մութ
ինչե՞ր չի անում ժամկոչը հմուտ...
Անհասկանալի հրաշք ես դու, կեանք.
բաւական էր մի ազդու ահազանգ—
եւ փրկուեց ահա մեր ազգը մահից:
Եւ չէի ուզում հաւատալ ես ինձ,
բայց երբ որ մէկ էլ նայեցի ես վար—
չհաւատալու էլ հնարք չկար:
Զռած աչքերով տեսնում էի ես.
Ներքեւում ահա, հրձիգներ ասես,
ձեռքերին կարմիր լապտերներ առած
մեր խենթն ու Ահօն ընկել են առաջ—
հետքերից զգած բազմութիւնը հոծ
գնում են փրկեն ժողովուրդն հայոց...

13

Ու զարմանք կտրած, սրտիս խնդութիւն,
ես նայում էի — չէի հաւատում

բախտից կուրացած իմ թաց աչքերին.
Եւ արցունքները յորդ հոսում էին:
ճամբէքի վրայ նրանց սրբազան...
Երանի՜ նրանց, որ ձեզ չտեսան,—
բացականչեցին շրթերս դողդոջ.
— Քանի որ նրանք աշխարհում այս փուչ
չեն տխրի յետոյ, երբ դառնայ երազ
ոգեւորութեան սուրբ վայրկեանը այս...»
Ու գնում էին նրանք անձնուէր,—
ունէի՜ն կարծես քաջութեան թեւեր...
Նոյնիսկ գիշերի միգում անթափանց
ես տեսնում էի թեւերը նրանց,
որ տանում էին թափօրն անվեհեր—
աստուածաընծայ, սրբազա՜ն թեւեր:
Խաւար գիշերի գրկում ահաւոր
քայլում էր նրանց խումբը թեւաւոր,
գնում էր դէպի երկիրը հրի—
մի խումբ էր կարծես հրեշտակների...

14

Եւ ահա նրանց աչքերի առաջ
հեռուն, մշուշում բռնկուեց յանկարծ
վառ, արնանման կրակի մի դէզ.
մի հսկայական լեզու էր ասես—
ու մութ գիշերի ընդերքն էր լիզում
այդ հսկայական, այդ կարմիր լեզուն:
Ու աչքերն յառած լեզուին հրածին
նրանք քարացան — ու սուր զգացին

վառուող դիերի բոյրը ահաւոր...
Լսեցին նրանք կանչեր հեռաւոր,
ճիչեր սխրաձայն ու աղեկտուր,
որ կանչում էին ու տանջում իզուր...
Եւ ահա, հրէ այն լեզուի նման,
բռնկուեց նրանց սրտում անձնուէր
ազնիւ վրէժի ու ատելութեան
թոյնը սրբազան ու աշխարհաւեր:
Եւ այն է՝ նրանք ուզում էին որ
անցնեն անիծուած սահմանն ահաւոր
եւ նետեն իրենց հրդեհը անանց—
մշուշում յանկարծ դէմ ելան նրանց
խմբեր կիսամերկ ուրուականների,
որ փախչում էին ճանկերից հրի...
Ու փախչում էին նրանք քայլերեր.
— կիսամեռ մարդիկ, կիսավառ կիներ
ու ծերունիներ տեսիլանման.
հայոց աշխարհի ժողովուրդն էր այն,
որ ահաբեկուած սրից ու հրից
փախչում էր անդարձ հայոց աշխարհից...

15

Երբ նրանք այդ սեւ պատկերը տեսան—
հրաբուխ դարձաւ քէնը սրբազան
նրանց անվեհեր ու վեհ սրտերում.
Եւ ահա, այդ սուրբ զայրոյթով եռուն
ու մռնչիւնով աշխարհասասան

մի թռիչք արին — ու հրին հասան:
Տեղ հասան տեսան — շատ են ուշացել.
իրենցից առաջ շատերն են հասել
ու իրենց նետած կրակի մեջ վառ
աշխատում են մի եռանդով անմար.
կրակի միջից իրեր են հանում—
եռանդով անմար, աշխուժով անհուն:
Նայում էր Ահօն վառուող կրակին—
եւ ահա այնտեղ նա տեսաւ մէկին,
որ իրեն նետած կրակը անել
ուզում էր մի բան հրդեհից հանել:
Ճանաչեց նրան — ու շշմած մնաց...
Ու թուաց նրան, թէ ինքը քնած
երազ է տեսնում ընկերոջ մասին...
Բայց երբ որ տեսաւ ընկերոջ ուսին
բոցը, որ նրան ուզում էր լափի—
բղաւեց խզուած ձայնով տագնապի.
—Հէ՜յ-հէ՜յ, դո՛ւրս արի, Լեգէոն եղբայր:
Բայց չէր լսում նա: Նոյն ջանքով անմար
կրակի տակից քաշում էր մի բան—
ու նայում էին բոլորը նրան:
— Օ, սաղամանդրա առասպելական,
հայը իր փառքով քեզ է պարտական:—
Աղաղակեցի ես ձայնով յուզուած—
բայց նա նոյն պահուն ձեռքերը կիզուած
դուրս քաշեց հրից այլանդակ, դեղին
մի անմիս դիակ — ու մի անկողին:
Երբ դուրս եկաւ նա ու բեռը դրեց—
դէմ վազեց Ահօն, ամուր համբուրեց
ու անհուն սիրով փաթաթուեց նրան.
— օ, ցնցող սիրոյ ցնցող տեսարան...

Ահօն երեւի դեռ երկա՜ր-երկա՜ր
ընկերոջ կրծքին փաթաթուած մնար,
բայց ընկերը շատ չունէր ժամանակ՝
սէրն համարելով անտեղի հանաք՝
մեղմ հրեց նրան ու հոգնոտ, լռին
մօտեցաւ հրից ազատուած իրին:
—«Դէ, պատմի՛ր, պատմի՛ր, այս ի՞նչ ես անում.
մեղքս ի՞նչ պահեմ. ես չեմ հասկանում—
զցել ես դու քեզ այդ կրակն անել...
Բայց հրի միջից այդ ի՞նչ ես հանել...»
Ու տխուր ժպտաց Լեգէոնը ծեր.
—«Դիակ է, տղաց, մեռած աղջկայ.
դիակներ են լոկ այստեղ մնացել—
ուրիշ ժողովուրդ այս երկրում չկայ...»
—Բայց դու, Լեգէոն, դու ի՞նչ ես անում:
—Կրակի միջից ես բուրդ եմ հանում...
—Բայց ինչո՞ւ համար, Լեգէոն ընկեր...
—Ախ, Ահօ՛, Ահօ՛... Մեծ աղէտը մեր
պէ՞տք է վերջապէս մի կերպ մեղմանայ...
Դուք ի՞նչ գիտէք որ... Ես ներկայ եղայ
մեր ժողովրդի սոսկալի բախտին.
Ես ներկայ եղայ հայ ազգի գաղթին
եւ համոզուեցի, հասկացայ ես, որ
ամենից առաջ բուրդ է հարկաւոր
մեր անտէրացած, որբ ժողովրդին.
միթէ՞ չգիտես, որ ձմրան ցրտին
նա դաշտում թափուած, անտէր պիտ մնայ
բաց դաշտի վրայ, ձիւների վրայ
ու պէտք է մեռնի անտուն ու անտեղ—
ո՞վ կը տայ նրան անկողին այնտեղ...
Է, ես խօսելու չունեմ ժամանակ.

գործ է հարկաւոր եւ ո՛չ թէ հանաք:
Եւ դու էլ, Անօ, սառ բոլորին,
որ իմ յետեւից յանձնուեն հրին՝
բուրդ-բամբակ հանեն կրակի տակից—
իսկ երբ հանեցինք բուրդը կրակից՝
կ'երթանք, կը զտենք ժողովուրդը մեր
եւ բուրդ կը տանենք մենք նրան նուէր:
Եւ ժողովուրդը մեր որբ, արնաքամ,
բուրդը գնելով մեր կեանքի գնով—
հանգիստ կը քնի առաջին անգամ
մի եղեմական, մի անո՜ւշ քնով...»
Երբ Անօն այս մեծ խօսքերը յետ
ընկերոջ առաջ խոնարհուել ուզեց—
ուզեց համբուրել ոտքերի փոշին.
զարմացաւ նրա հանճարի ուժին:
Հէնց այն էր՝ իսկոյն ուզում էր փորձի,
բայց ընկերն ասաց. — ուրեմն — գործի,
շո՛ւտ գործի անցէք. գիտէք, որ հիմա
ձմեռ է այնտեղ, ու քամի, ու մահ,—
իսկ որբերը մեր պառկած են հողին—
մերկ... գետնի վրայ...առա՛նց անկողին:»
Ու նետուեց նորից նա կրակը թէժ,
որպէս զոհ կամիր, որպէս ողջակէզ...

16

Ու հետեւելով սուրբ օրինակին,
բոլորը իրենց տուին կրակին—
սոսուար խմբերով կրակը ընկան...

— Ախ, գործում նրանց եռանդ կար այնքան,
որ ես, ընկնուած նրանց եռանդից,
հայհոյում էի, ասում էի ինձ,
որ չեմ աշխատում, չեմ գործում ես է՛լ,
որ գիտեմ միայն երգել ու խօսել.
(ախ, չէր մոռացել իմ խենթ սիրտը դեռ,
որ երգիչ եմ ես... երկնքի թիթեռ...)
Աստուած իմ, Աստուած, ի՜նչ եռանդ էր այդ:
Ես չէի տեսել այդպիսի եռանդ.
չէի է՛լ լսել աշխարհում այս սին
այդպիսի հսկայ եռանդի մասին...
Չէր անցել գուցէ եւ մի ակնթարթ
(որին են ասում իսկական եռանդ) —
կրակի մէ՛ջ էլ բուրդ չէր մնացել.
Ե՛ւ հանել էին, եւ յարմար բարձել
ձիերի վրայ բուրդը արնակեզ.
այն արնոտ բրդի մի քարուան էր մեծ,
որ ճամբայ ընկաւ երգով յաղթական
դէպի հեռաւոր վայրը գաղթական,
ուր թափուել էր վար խուռը, բազմահոծ,
հրդեհից փախած ժողովուրդն հայոց:

17

Օ, Իսահակեան եղբայր Աւետիք, —
քանի կան կեանքում Թորգոմեան որդիք —
Աբուլ Ալաներ չեն պակսիլ կեանքից...
Սիրելի եղբայր, հաւատա՛ դու ինձ,
որ երբ ես տեսայ երազիս միջում,

թէ ինչպէս քա՜ղցր է, քա՜ղցր է ղօղանջում
բրդի քարուանը Լեգէոն մեծի—
Աբուլ Ալայիդ քարուանն յիշեցի...
Մի՞թէ այս բանում մեղաւո՞ր եմ ես—
Աւօ ջան, հոգի՛ս, խնդրում եմ... ներես...
Մի՞թէ չգիտես, որ մարդ երազում
երբեմն յիմար բաներ է ասում:—
Ես էլ, երբ որ այդ քարուանը տեսայ—
«Աբուլ Ալայի քարաւանն է սա»
չգիտեմ ինչու ասացի յանկարծ...
Ախ, չէր մնացել խելքի մի առկայծ
այդ նուիրական, այդ սուրբ վայրկեանին,
երբ աչքիս առաջ օրօրւում էին
ձիերը՝ բարձած արիւնոտ բրդով
եւ Լեգէոնը երբ սուրբ եռանդով
նրա առաջից քայլում էր հանդարտ...
Նոյնիսկ ես տեսայ, որ լուսէ մի վարդ
վառւում էր նրա բիւրեղ ճակատին
ու լոյս էր տալիս աշխարհի մութին...
Ես այդ վայրկեանին շա՜տ էի հպարտ,
որ մեր ազգն ունի այդպիսի մի մարդ:
Ու սիրտս նրան օրհնէք էր ասում
իմ տարօրինակ, իմ խենթ երազում—
երբ տեսայ, որ այդ քարաւանը մեծ
հին Արարատեան դաշտի մէջ կանգնեց:
Եւ ես լսեցի, որ դաշտում այդ մութ
զառանցում է մի մեռնող ժողովուրդ...

. . . .

18

Ձիւն, բուք էր դաշտում: Գիշեր ու քամի:
Ոռնում էր քամին, փնչում էր ու մի
մահուան երգ դարձած,ձուլուած խաւարին,
գնում էր դիպչում հին Մասիս սարին:
Ախ, ինչե՜ր ասես այդ երգում չկար.
— մեռնող պառաւի կանչեր խելագար,
ձիւնը ճանկռտող հիւանդի հառաչ,
քաղցից անասուն դարձածի բառաչ,
մանկան մղկտանք, որ նւում է խուլ—
մորթում են կարծես նոր ծնուած մի ուլ...
Ու լալիս էին, ու քրքջում էին.
Քրքջում էր քամին, երգում էր քամին,
Նւում էր քամին յուսահատ ու խուլ—
ու այս էր ասում այդ երգը տխուր.—

«Մա՜հ է այստեղ. հազա՜ր-հազա՜ր
հեռանում են ու մարում—
այս անիծուած, անհաւասար,
արիւնահեղ աշխարհում:
Բուք է այնտեղ, ձմեռ ու մուժ,
մահուան սարսուռ ու քամի—
տէր է այստեղ մահը խուժդուժ՝
բարեկամ ու թշնամի:
Համրում են ժամերն անդարձ—
ու աշխարհից ցուրտ ու մութ
հեռանում անվերադարձ
մի արնաքամ ժողովուրդ...»

Երգում էր քամին, հեծկլտում էր խուլ—
Նւում էր կարծես մորթուող մի ուլ...

. . . .

19

Երբ լսում էի այս խուլ երգը ես—
մի վայրկեան միայն մոռացայ ասես
բրդի քարուանը Լեգէոն մեծի,—
բայց երբ որ յանկարծ նրան յիշեցի
սրտիցս կարծես հեռացաւ մի ամպ
եւ սիրտս լցուեց անհուն բերկրութեամբ:
Դաշտը մի վայրկեան լուսացաւ կարծես—
ու սիրտս նորից դադարել ուզեց.
տեսայ, որ դաշտում, անտուն, անկրակ,
ձիւների վրայ պառկած են նրանք,
ձիւների վրայ, եւ ո՛չ թէ հողին,
ձիւների վրայ — առանց անկողին...
Ու սրտիս զարկով նորից յիշեցի
բրդի քարուանը Լեգէոն մեծի—
ու սիրտս նորից շունչ առաւ հանդարտ.
—ախ, նրանց համար փրկութիւն էր այդ...
Եւ ճիշտ որ՝ տեսայ՝ վեհանձն, անձնուէր,
ահա անձնուրաց հերոսները մեր,
վեհ գործով տարուած, մտազբաղ, լռին,
բուրդ են բաժանում գաղթականներին...
Երկնքից իջած մի հրաշք էր այդ.
մի վայրկեան չանցած, կամ մի ակնթարթ,
ես տեսայ յանկարծ, որ բոլորն արդէն
պատրաստւում են, որ տեղերը հարթեն
եւ մոռանալով ձմեռ ու մշուշ—
անկողին մտնեն ու քնեն անուշ...
Ու սիրտս ճախրեց, որպէս մի թիթեռ.
վայր ընկաւ կարծես սրտիցս մի բեռ.
աշխարհը կարծես լոյս դարձաւ ու փայլ.

— Օրհնէ՞ք քեզ յաւերժ, Լեգենդ եղբայր...
Այդ անրջական վայրկեանին ես, ախ,
որբերի քնին շա՛տ էի ուրախ...
Շա՜տ էի ուրախ նրանց հանգստին.
ուրախ էի, որ նրանք վերստին
գոնէ մի գիշեր քնելու են կուշտ՝
անո՜ւշ մոռացած զրկանք ու կորուստ...
Երբ յաջորդ պահուն բախտից խելագար
ես բաց աչքերով նայում էի վար—
դրախտավայել ժպիտը շրթին
ժողովուրդը իմ քնել էր արդէն...
Ու չկար արդէն ձիւն, ձմեռ ու մուժ.
ժպիտը շրթին քնել էր անուշ,
քնել էր հանգիստ ժողովուրդը խեղճ
եւ իր երկնային երազում անվերջ
տեսնում էր գուցէ նա աշխարհը հին,
երբ երկրի վրայ հոգսեր չկային,
երբ մարդը ունէր ժպիտներ ու թեւ
ու երգը շրթին ապրում էր թեթեւ...
Նայում էի ես իմ ժողովրդին—
ու դրախտային ժպիտը շրթին
այնքան քաղցր ու խոր խռնփում էր նա,
որ ես վախեցայ... որ էլ չարթնանայ...
Բայց վախս միայն մի վայրկեան տեւեց.
անխուսափելի մի միտք սիրտս արեւեց.
— Օ, թո՜ղ չարթնանայ, ասացի ես ինձ.
գիշեր է դուրսը ու մահու թախիծ,
գիշեր է դուրսը ու ձմեռ է ցուրտ—
քնի՜ր, օ, քնի՜ր, իմ խեղճ ժողովուրդ...
ժպտում էի ես այդ ակնթարթին—
ու հանգստացած իմ ժողովրդին

Նայում էի ես երկնի դրախտից
ու լալիս էի անսահման բախտից...
Ու լոյս էր ծուրջս, հրաշք էր կարծես.
Հրճուանքից այնպէս դողում էի ես,
որ սիրտս կանգնեց ուրախութիւնից—
եւ ես, քրտնաթոր, արթնացայ քնից...
Արթնացայ տեսայ՝ անկողնում եմ — ես...
Ու սառ ջուր լցրին իմ գլխին ասես:
Ուզեցի ճչամ ու կանչեմ մէկին,
ուզեցի սեղմեմ աչքերս կրկին,
գուցէ պատահի, որ զարթնումը այս
մի վայրկեան է սուտ, մի տխուր երազ...
Ու սիրտս ասաց, որ երկրում իմ ցուրտ,
ուր բուք է, քամի ու գիշեր է մութ—
բոլորը հիմա պառկել են հողին՝
մերկ... գետնի վրայ... առանց... անկողին..
Ու տիրեց սրտիս անյոյս մի յուզում,
կեանքին հաւատալ ես չէի ուզում:
Ինչե՞ր չէի տայ ես այն վայրկեանին,
թէ երազ դառնար արթնացումը իմ...
Եւ ահա յանկարծ վայրկեանին այդ մութ
վառուեց իմ սրտում մի կրակ աղոտ.
մի միտք սկսեց իմ սիրտը յուզել
եւ սկսեցի ես ինձ համոզել.

«Մի՞թէ չգիտես, ասացի ես ինձ,—
որ չի տարբերւում կեանքը երազից:
Միրաժ է կեանքը, երազ ու տեսիլ—
քո այդ երազում դու կեանքն ես տեսել:
Կեանքը աշխարհում մի երազ է հէնց,
օ, ցնդած պոէտ Եղիշէ Չարենց...»

1917 XII—1918 II
Էրզրում—Թիֆլիս

ՀԱՏՈՒԱԾ

... Օրերը այստեղ են բերել։
Եւ ես
այստեղից
անցնում եմ՝ տարտամ ու երեր։

Նորից
քայլերս դարձրել են տարտամ։
Նորի՞ց ծանրացել է
սրտիս մէջ թախիծը
անկամ։

Գնում եմ,
գնում եմ—
նորից.
գիտեմ, որ անցնում է տարին,
գիտեմ, որ
նորից ու նորից
ոտքերս առել են քարի՛...

Ու շուրջս խաւար է։
Ու շուրջս մշուշ է
ու մահ։

Գիշեր է — ու վարը
հիմա
խարխուլ, խուլ ծփում է
խոնավ
խորխորատը
ննի.
թափւում է, թափւում է
արեան պէս կարմիր մի
գինի...

Հէյ ո՞ւր եմ հիմա ես—
էս ո՞ւր եմ—
ես ո՞ւր եմ
հասել.
եւ ո՞ւր է,
երկի՛ր ի՛մ,
քո հուրը—
փրփուրը
լուսէ։

Էն ո՞վ է սրտին քո
դրել իր
կապարը—
էն ո՞վ է թքել քո
հրին.

հե՜յ ո՞վ է կոխել կուռ,
անդուլ այս խաւարը՝
մահէ շիրմաքարը
լռին։

Եւ ո՞վ է
տուել քեզ
այս խեղճ յոգնութիւնը,
այս խեղճ յոգնութիւնը
հիմա—
երբ քո յոգնութիւնը
քարի՛ յոգնութիւն է—
քարի՜ յոգնութիւն է
ու մահ։

Իսկ‿է՞ն, որ թռել ես,
հոգով
փրփրել ես,
սրտում քո կրել ես
հուրե՜ր ու հուրե՜ր.
հազա՜ր դար քո կամքը
կոփել ու կռել ես—
սրել ես քո կամքը
հրէ...

Իսկ է՞ն, որ սրտիս մեջ
հազա՜ր դար կրել եմ
քո քաղցր գալիքը լուսե.—
... օրերը եկե՜լ են,
օրերը հասե՜լ են,—
ու հուրը դարձել է քո — սեւ...

Եւ ի՞նչը,
էլ ինչը
պիտի փոթորկի քո
հին սիրտը — իմ սիրտը հիմա.
էլ ո՞ւմ եմ նետո՛ւմ ես
անզոր իմ այս ճիչը,
երկիր իմ, մորմոք իմ ու մահ...

Մենք, լուռ, շուարե՜լ ենք,
յոյսերս
մարել ենք—
յոյսերս են ո՞ւմ ենք տուել...
Եւ ո՞վ մեզ,
էլ ո՞վ մեզ,
էն ո՞վ պիտի տայ—
երկի՛ր իմ, թռիչք ու թեւեր...

1918

ՍՈ՛ՄԱ

(Նոր վեպեան պոէմ)

ԵՐԿՐՈՐԴ ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹԻՒՆ

Սո՛մա, դու վերջի՜ն ազատութիւն

ՌԻԳ-ՎԵԴԱ

ՍՈ՛ՄԱ

1

Որպէս քուրմը Գանգեսի,
կարօտակեզ, սիրակեզ—
կեանքս տուե՞լ եմ լոյսիդ
եւ երգում եմ քեզ:
Քե՞զ եմ երգում այս կարմիր
աշխարհում հիմա,—
քե՞զ եմ երգում, քա՛ղցր քոյր,
խելագա՞ր Սոմա՛:

2

Դարեր շարունակ, անվերջ, անդադրում,
ու սիրտս — գարուն,
կեանքս երգ շինած՝ քե՞զ էի փնտռում
այս չար աշխարհում:

Ու չէի գտնում, Սո՛մա, ո՛չ մի տեղ
քո դէմքը հրէ,—
բայց ես գիտէի, որ մեռնում է նա,
ով որ քեզ սիրէ:

Ու սիրտս տուած մահի անուրջին,—
մա՞հ էի տենչում,—
բայց տեսայ յանկարծ քո դէմքը վերջին
այս աղջամուղջում:

Քո դէմքը տեսայ, որպէս սրբազան
մի զոհաբերում.
քո դէմքը տեսայ աշխարհասասան
այս հրդեհներում:

Եւ քեզնով հարբած՝ կանչեցի՜ նրանց
հրդեհի պարին,—
Եւ կեանքս տուի, պարզ ու սրտաբաց,
վառուող աշխարհին...

3

Սո՛մա, ես գիտեմ՝ մի աղջիկ ես դու,
երկնային մի քոյր,
որ տալիս է մեր սուրբ ծաղիկներին
թոյն, թախիծ ու բոյր:

Երկնքից իջած քո ցօ՛ղն է սնրում
բոյսերը բոլոր·
քո՛յր, ապրում ես դու մեր սուրբ բոյսերում
քաղցր ու ահաւոր:

Մենք այդ բոյսերից խմիչք ենք շինում,
գինի հրակէզ,
եւ այդ սրբազան խմիչքով հարբած—
ցանկանում ենք քեզ:

Վառւում ես, Սո՛մա, մեր երակներում
դու, որպէս գինի,—
եւ քեզնով հարբած ուզում ենք մենք էլ,
որ այս աշխարհում քո կամքը լինի...

4

Սո՛մա, օ, Սո՛մա, սրբազան խմիչք,
սրբազան դու սէր,
ոգեւորութեան դու քա՜ղցր գինի,
երկունքի գիշե՜ր:

Արշալոյսների սրբազան արգանդ,
ոգու Կաթն Ծիր.
արեւից առաջ դո՛ւ երկնից անցար,
ոսկի փռեցիր։

Օ, սրբազան հա՜րս դու ազատութեան,
դու—ազատութի՜ւն,
դու—վերջին ցնորք վերջի՜ն քաղցրութեան,
դու—ոգու խնդում։

Դո՛ւ, որ սրտերում փրփրում ես վառ,
հոսում ես արագ,
ու փրփուր-փրփուր եփուելով սրտում
վառւում ես յանկարծ, դառնում ես կրակ։—

Սո՛մա, օ, Սո՛մա, օրհնուի՜ թող այն
վայրկեանը կարմիր աշխարհում այս չար,
երբ մարդու սրտում առաջին անգամ
հրի փոխուեցիր ու Ա՛գնի դարձար...

Ու հրդե՛հ դարձար, ու կրակ, ու հուր,
սրտից ծփալով — անցար աշխարհին,
եւ կեանքը այս չար, այս կեանքը տխուր
յանձնեցիր հրին։

Ծփում ես հիմա մարդկանց սրտերում
ու ողջ աշխարհում հրդեհ ես վառել.
Քո՛յր, դո՜ւ ես միայն թխպոտ օրերում
մեզ մխիթարել...

Վառե՜լ ենք ահա աշխարհը նորից,
ուխտի ենք ելել խենթ ու խելագար.
օրհնուի՛ թող քո անունը նորից,
որ հուր դարձրեց մեր սրտերը քար։

Հուրդ մեր սրտում թող սուրբ փրփրի.
խմե՜լ ենք արդեն, ելել ենք պարի,
խառնել ենք իրար հիմա կեանք ու մահ.
բռընկուի՛ր կրկին ու կրկին անգամ,
վառուի՛ր մեր սրտում, ծփա՛ արնաքամ,
խելագա՜ր Ռո՛մա...

5

Քո՛յր, քո գինին մեր սրտերում
    մխացել է դա՜ր ու դարե՜ր.
քո՛յր, քո գինին մեր սրտերում
    քանի՜ ոսկի ջահ է վառել...
Քանի՜ ոսկի ջահ է վառել
    երկրի մուժում,
քանի՜ ոսկի ջահ է վառել
    կեանքի փոշում։
Դա՜ր ու դարեր մեր սրտերում
    վառուել է վառ,
բայց հրդեհուել չի կամեցել
    աշխարհը քար։

Ո՞վ չի տեսել. երբ իջնում է թանձր գիշեր—
շիրիմներից դուրս են թռչում ոսկի լոյսեր։
Փոշիացող ոսկորներից լո՛յս է ծորում.
գինի՛դ է այն, որ չի վառուել մարդու սրտում։
Գինի՛դ է այն, որ զուր յուզուել, բայց չի՛ վառել,
գինի՛դ է այն, որ մարդն իր հետ վա՛ր է տարել։

Ու գիշերի թանձր մթում—
    հրէ մի սուր—
դուրս է թռչում գերեզմանից՝
    վառւում է զուր...

Սո՛մա, գինիդ, որով հարբել,
խենթ ենք հիմա—
դա՜ր ու դարեր տուել է մեզ
երկունք ու մահ.
մա՛հ է տուել ու գերեզման,
հող ու անհուն—
որ դուրս թռչի, ազատ վառուի—
գերեզմանում...
Ու չեր վառւում դա՜ր ու դարեր
աշխարհը քար.
հիմա—վառուեց... խե՜նթ ենք մենք էլ
ու խելագար:—

Պա՜ր ենք բռնել խելագար,
հրդեհում ենք ու վառում—
այն ամենը, ի՛նչ որ կար
հազարամեայ աշխարհում:
Ու արիւնը մեր՝ խառնըւած հրին՝
վառւում է ագահ,—
ու լոյս է տալիս վառուող աշխարհին
դէմքդ հեռակայ:

6

Ու դառնում է մեր շուրջպարը արագ,
Եւ մեր շուրջպարում — հրդեհի պարում
հեքեա՛թ է կեանքը, ու մա՛րդը — կրակ:

Հրթի՜ռ-հրթի՜ռ վեր են թռչում
կեանքերը մեր կարեվէր,
ու վառւում է աղջամուղջում
ողջակիզուող սիրտը մեր:

Ամբոխները գրահապատ
ծափ են զարկում ու պարում,
ջա՛ն է դարձել ամեն մի մարդ
կրակապատ աշխարհում:

Ու պար բռնած ու խելագար
է՜րգ ենք ասում կրակին—
ու վառւում է աշխարհը քար
մրրիկներում կրակի:

Կիւրակի է կեանքն հիմա—
ջահազարդուա՜ծ, կրակուն—
ու պարում են կեանք ու մահ
Սո՛մա, քո սուրբ կրակում...

7

Հե՜յ, հեռաւոր ընկերներ ու եղբայրներ,—
դուք չէ՞ք լսում. ձե՛զ ենք կանչում,—
զուարթ ու սէգ,
եկէ՛ք, մտէ՛ք շուրջպարը մեր—
եկէ՜ք, եկէ՜ք:

Օ, կո՜յր է նա, ով չի տեսնում
երկինքն հասած կրակը թէժ.
եկէ՛ք, եկէ՛ք, ով սիրտ ունի
ողջակիզուող ու հրակէզ:
Ով որ եկաւ — պէտք է իր հետ
ողջակիզուող մի սիրտ բերի—
եկէ՛ք, հսկայ պարը մտէք
աշխարհային հրդեհների:

Ու ծաւալուի՛ թող
աշխարհովը մէկ
հրդեհը մաքրող,
քօղը հրաշէկ։

Կեանքը հնամեայ,
որ մխում է զուր—
թող մոխի՛ր դառնայ
ու անցնի իզուր։

Հո՛ւրը թող մնայ,
հրդեհը հոգու,
որ հրաշք դառնայ
Սո՛մա, խօսքը քո։

8

Ու գալիս են անվե՜րջ, անվե՜րջ
ամբոխները ահագին,
որ կեանքը հին ու սնամէջ
ողջակիզեն կրակին։

Ու հուրն ընկած, անդարձ, անել,
այրւում է կեանքը քար—
ու հրդեհում պար են բռնել
ամբոխները խելագար։

Ու արիւնը մեր, խառնըւած հրին,
վառւում է հրում՝ զո՛հ է սրբազան—
ու ժպտում է քո դէմքը աշխարհին
այս հրդեհներում աշխարհասասան...

9

... Թւում է հիմա կեանքը իմ հոգուն
մի ոսկի տեսիլ·
ինչ լա՜ւ է, Սօ՛մա, որ կեանքի հոգուն
հիմա՛ եմ հասել·
ինչ լա՜ւ է, Սօ՛մա, որ քո կրակում
վառւում եմ ես էլ...

Կը վառուեմ հիմա, որպէս զոհ կամքիդ
ու զոհաբերում,
Եւ եթէ մարի հրդեհը այս մեծ,
որ չունի մարում—
դու էլի՛ հազար հրդեհ կը վառես
այս չար աշխարհում...

Սօ՛մա, սէրը քո բոյն է ու գինի,
բայց քա՜ղցր է այնքան·
Սօ՛մա, կաս դու միշտ, բայց անցնում եմ ես
ու վաղը չկամ·
Սօ՛մա, աշխարհում թող կամքդ լինի
տիեզերական։—

Կեանքս կը մարի՝ հին, չնչին մի կայծ
քո ոսկի հրում—
բայց վառուի՜ պիտի սիրտս մոխրացած
քո բոլո՜ր գալիք արշալոյսներում...

1918 թ. Յունիս-Յուլիս
Կարմիր բանակ

ԱՄԲՈԽՆԵՐԸ ԽԵԼԱԳԱՐՈՒԱԾ

(Պոէմ)

ԵՐԿՐՈՐԴ ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹԻՒՆ

ԱՄԲՈԽՆԵՐԸ ԽԵԼԱԳԱՐՈՒԱԾ

1

Հեռո՜ւ, մօտիկ ընկերներին,— աշխարհներին, արեւներին,—
հրանման հոգիներին։—
Բոլո՜ր նրանց, ում որ հոգին վառւում է վառ,—
բոլո՜ր նրանց հոգիներին արեւավառ։—
Կեանքի՜, մահի՜ այս ամենի աղջամուղջում՝
ողջակիզուող հոգիներին — ողջո՜յն, ողջո՜յն։—

2

Իրիկուն էր, հրակարմիր մի իրիկուն։
Արեւը, բորբ, մայր էր մտնում արեւմուտքում։
Դաշտի վրայ փռուել էր մուժ արիւնամած՝
թոյն էր կարծես՝ բորբ արեւի սրտից քամած։
Արեւը, թէ՛ժ, մայր էր մտնում արեւմուտքում—
ու արիւն էր դաշտի վրայ, թո՛յն էր թքում։
Հորիզոնում վառել էր մի կարմիր քուրայ—
ու արնավառ փայլ էր փռում դաշտի վրայ։
Ու արտերը, ալեծածան, վառուել էին
արեգակի կարմիր փայլով իրիկնային։—
Դաշտը, անծայր ու անսահման, լայնատարած՝
հրակարմիր տարածուել էր նրանց առաջ։—
Ծով էր կարծես, որ սկիզբ ու սահման չունի—
ծով էր կարծես՝ մշուշի մէջ իրիկունի։—

3

Արեւի տակ իրիկնային, իրիկնային հրով վառուած՝
այդ հին դաշտում կռւում էին ամբոխները խելագարուած:
Քաղաքներից ու գիւղերից, ստէպներից հեռու ու մօտ՝
եկել էին նրանք նորից՝ յուսավառուած ու կրակոտ:
Ով քաղաքից էր հեռացել — նա թողել էր մշուշը ծեր,—
մշուշը, որ կեանքի վրայ մխաշաղախ ա՛մպ էր դարձել:
Ով եկել էր գիւղից հեռու — նա թողել էր հողը խոնաւ,
որի վրայ կեանքը հլու ո՛չ մի ոսկի հասկ չծնաւ:
Ով եկել էր ստէպներից, նա թողել էր անծայրածիր
լայնութիւնը հորիզոնի, որ իր համար բա՛նտ էր դարձել:
Ով քաղաքից էր հեռաւոր, ուր մառախուղ էր անորոշ—
նա բերել էր թոքախտաւոր սիրտը, որպէս կարմիր դրօշ:—
Ո՛վ եկել էր, թողած հեռուն անծայրածիր մութը գիւղի՝
բերել էր իր մկաններում բեղմնաւորուած ուժը հողի:
Ով եկել էր ստէպներից, ուր այրում էր որպէս գերի—
բերել էր իր լուրթ աչքերում լայնութիւնը ստէպների...
Ըմբոստացած, խելագարուած, չտանելով հին կեանքը էլ՝
անծիր դաշտում այդ հաւաքուած նրանք կռուի էին ելել:

4

Մայր էր մտնում իրիկնային արեւը՝ թէժ լոյսով վառուած:—
Ու երգելով կռւում էին ամբոխները խելագարուած:—
Դա՛շտն էր դէմքը՝ փռուած էր նա՝ շառագունուած ու արեւուն,—
ու հեռեւում, ճամբի վրայ, հսկայ քաղաքն էր երեւում:—
Ծո՛յլ նազանքով, իրիկնային արեւի տակ անփոյթ փռուած՝
պսպղում էր քաղաքը հին՝ հազարերանգ մի զանգրուած:
Հեռո՛ւ, հեռո՛ւ, անծայր ու լայն, տարածուել էր քաղաքը հին—
լողանում էր կարծես մարմանդ մշուշի մէջ իրիկնային:
Ցա՛պթ շէնքերը, բարձր ցցուած, կարծես կախուած կարմիր օդում՝
հետզհետէ մթնում էին, անգունանում ու աղօտում:

Հեռու հրով՝ միայն վառուած պատուհանները ապակի
փայլում էին արիւնամած վերջին հրին արեգակի.
արեւի դէմ փայլում էին հրաքոսոր՝
բռընկուել էր նրանց սրտում տագնապը սուր...
Ու երկնահուպ գմբէթների ոսկի խաչերը հրագոյն
հետզհետէ մարում էին իրիկնային լուրթ երկնքում:
Եւ երկնքի սիրտը մխուած բեւեռների պէս արնաքամ՝
փայլում էին արիւնամած ծխնելոյզներն հսկայական:
Ծուխ չէր ելնում նրանց փողից՝ չէին փնչում երկինքն ի վեր.
չէր կարծրանում նրանց ծուխից իրիկնային երկինքը էլ:—
Լոկ մշուշը իրիկնային թանձրանում էր հետըզհետէ—
ու մշուշում կորչում էին ծխնելոյզները երկաթէ:—

5

Իսկ քաղաքից դէպի հարաւ՝ ահատեսիլ ու յաղթական՝
երեւում էր երկաթուղու կայարանը հսկայական:
Լսւում էր մերթ շոգեկառքի սուլոցը սուր հեռու մուժում—
մորթում էին կարծես այնտեղ խելագարուած մի անասուն...
Ճչում էր սուր, յուսակտուր, ու յուսահատ ձայնը նրա,
որպէս անդարձ մահի մի լուր տարածւում էր դաշտի վրայ:—
 Ցցուած էր նա, կայարանը, հսկայ ու յաղթ, նրանց առաջ:—
Ու հանգոյցից կայարանի, դաշտովը մէկ լայնատարած՝
դէպի հիւսիս, դէպի հարաւ, ու արեւմուտք, ու արեւելք—
ուղիները երկաթագիծ ձգուել էին ամէնուրեք:—
Երակների պէս երկաթէ քաղաքամօտ կայարանից
հեռո՜ւ, հեռո՜ւ ձգուել էին ուղիները երկաթագիծ:
Երակների պէս երկաթէ՝ ամուր գրկած կուրծքը հողի՝
սեղմըւելով հետըզհետէ՝ փախչում էին գաղտագողի...
Ու ցցուած էր ուղիների խաչակնքման սեղմ հանգոյցում—
կայարանը, որպէս մի հարց, որպէս հսկայ մի քարացում:
Ուղիների ճամբամիջում հանգոյց էր նա կարծես կապուած—
ու անգիջում կռւում էին ամբոխները խելագարուած:

Կարծես նետուած մի յաղթ ձեռքով՝ աշխարհային կամքին հլու՝
գնո՞ւմ էին կռուո՞վ, երգո՞վ, կայարանը գրաւելու։—

6

Կռւում էին։ Սուրում էր մի իրիկնային, մարմանդ քամի։
Դէմը՝ քաղաքն էր տարածուել՝ հազարամեայ մի թշնամի։
Սփինքսի պէս հսկայական, շէկ ծծերը դրած հողին՝
Նա կտրել էր արեւակամ ամբոխների կարմիր ուղին։—
Ու կայարանը՝ յաղթանդամ, իրիկնային կարմիր մուժում,
յաղթ նստել էր նրա առաջ, որպէս նրան հսկող մի շուն։—
Յաղթ նստել էր նրա առաջ ու տիրուհու կամքին գերի՝
երթն էր հսկում գետնատարած, երկաթագիծ ուղիների։—
Ու գծերի մօտ երկաթէ, դէպի հիւսիս, դէպի առաջ՝
ձգուել էին ալիքաձեւ խրամատներ գետնատարած։
Թշնամին էր պահուել նրանց ալիքաձեւ գետնափորում
ու մատներով արիւնամած դէմը փռուած դաշտն էր փորում։
Մտել էր ջերմ կուրծքը հողի՛, հողի սրտում դարան մտած՝
կրակում էր գաղտագողի, նենգ ձեռքերով արիւնոտած։
Կռւում էին՝ մօտենալով, մօտենալով հետզհետէ։
Պայթում էին զրնգալով հրանօթները երկաթէ։—
Ե՛րգ էր կարծես կռիւը այդ, որ զնգում էր մայրամուտում.
Նայես՝ թռա՞ւ մի հրանօթ ու թունդ պայթեց խրամատում...

7

Կռւում էին, ու կռուելով անցնում էին նրանք առաջ։
Ու դաշտերում իրիկնային մա՞հն էր քրքջում համատարած։
Երգում էր նա՝ երգը խառնած հրանօթի զրնգունին,—
անցնում էին նրանք առաջ ու կրակուած կռւում էին։
Ե՛րգ էր սիրտը ամէն մէկի, երգ էր հայեացքը կրակոտ.
վառւում էր սիրտը ամէնքի, որպէս կարմիր մի առաւօտ։
Ե՛րգ էր կարծես արեւը հին՝ իրիկնային յոյսով վառուած—
Եւ երգելով կռւում էին ամբոխները խելագարուած...

8

Եւ երգում էր մէկը՝ հզօր, հուժկու ձայնով անհեղագոչ,
գո՛վքն էր երգում կռուի եկած, արիացած իր ընկերոջ։—
Որպէս բազէ՝ երգը նրա սլանում էր հեռո՜ւ, հեռո՜ւ—
Եւ երգելով կռւում էր նա՝ յուսաժպիտ ու ահարկու։
Երգում էր նա։ Մայր էր մտնում արեւը հին՝ կարմիր քուրայ։
Եւ դաշտերում իրիկնային — զանգ էր կարծես ձայնը նրա։
Զա՜նգ էր կարծես, զանգում էր զիլ, որ ողջ աշխարհը իմանայ—
բորբ կարօտով անծայրածիր, կրակելով երգում էր նա։—

9

«... Ստէպներից, անտառներից, քաղաքներից հեռու ու մօտ—
մենք մեր սի՛րտն ենք բերել նորից՝ յուսավառուած ու կրակոտ։
Այնտեղ հիմա կռիւ է, մահ, ու աղջամուղջ է անորոշ,—
մենք մեր սի՛րտն ենք պարզել հիմա—մահի հանդէպ՝ կարմիր դրօշ։
Արիւնաքամ մա՛յր է մտնում հազարամեայ արեւը հին.
արիւնավառ ժպտում է մեզ այս աշխարհը իրիկնային...
Ու խնդասիրտ կռւում ենք մենք, ե՜րգ ենք ասում կռւում հիմի.
կուրծք է տուել աշխարհը ողջ՝ հազարամեայ մի թշնամի...
Բայց անվհատ կռւում ենք մենք, ու մահը, սէգ, ժպտում է մեզ —
շատերըս, ախ, պիտի զոհենք սրտերը մեր կարօտակէզ։—
Անողո՛ք է երթը այս սէգ, ինչպէս կարմիր կարօտը մեր—
կրակեցէ՛ք, կրակեցէ՛ք, խելագարուած իմ ընկերներ...»

10

...Մայր էր մտնում իրիկնային արեւը՝ թէժ լոյսով վառուած։
Ու անվհատ կռւում էին ամբոխները խելագարուած։
Աչքերի մէջ՝ կարմիր մի հուր, ու սրտերում—կարմիր կրակ՝
վերջին թափով մի ամրակուռ՝ անգայթ կռւում էին նրանք։
Խենթ երգելով, կրակելով նրանք անցնում էին առաջ—

ու թշնամին փախուստ տուեց՝ ահաբեկուած ու վտարուած:—
Մութ էր արդէն, մայր էր մտել արեգակի շողը վերջին,
երբ գրոհով մի անվեհեր կայարանը գրաւեցին...

11

Մութ է հիմա: Գիշերը, խոր, իջել է վար:
Մութ է հիմա, թանձր խաւար:
Երկաթուղու կայարանում, ուր ո՛չ մի լոյս չկայ վառուած,
խռնուել են հազարանուն ամբոխները խելագարուած:—
Գիշերի մէջ չեն երեւում յաղթ կամարները երկաթէ՝
լոյս չեն վառել կայարանում, որ թշնամին չնկատէ:
Սպասում են՝ աչքերն յառած խաւարամած հեռուներին՝
մութը իջաւ համատարած, մինչ կայարանը վերցրին:
Սպասում են, որ մինչեւ լոյս գոնէ մի քիչ հանգստանան —
ու առաւօտ դուրս գան նորից եւ քաղաքի վրայ գնան:
Աչքե՛րն յառած թանձր մութին, սրտատրոփ, անապաքէն՝
սպասում են առաւօտին, որ կռիւը շարունակեն:
Մի քիչ առաջ, արիւնաքամ, երբ դեռ դաշտում կռւում էին —
մօ՜տ էր թւում քաղաքն այնքան երկաթուղու կայարանին...
Եկան իրենք, կռուով, երգով գրաւեցին կայանը մեծ —
իսկ թշնամին փախուստ տուեց ու քաղաքում պատսպարուեց:
Սպասում են իրենք հիմա, որ մինչեւ լոյս հանգստանան —
ու առաւօտ դուրս գան նորից եւ քաղաքի վրայ գնան:

12

Ու մթի մէջ հազարամեայ, գիշերի մէջ խորը, անհուն՝
խռնուել են նրանք ահա երկաթուղու կայարանում:
Դաշտն է դէմը, խաւարակուռ ձգուած է նա:
Չկայ մի ձայն, չկայ քամի — մութ է հիմա:
Դաշտն է դէմը, անծիր, անծայր մի զանգուած խաւարամութ,
ուր նստել է անաչք, անլոյս, խորհրդաւոր կասկածը մութ:

Ճնթռկել է, որպէս մի շուն, ու խաւարն է հսկում հիմի,—
ճնթռկել է թանձր մուժում, որպէս անտես մի թշնամի:
Մութ նստել է կասկածը հին ու աչքերով խաւարամած
նայում է նա կայարանին, որ կանգնած է իրա դիմաց:
Շարժւում է մութը կարծես ու խաւարով իր աչքերի—
նայում է նա լուրթ աչքերին խելագարուած ամբոխների:—
Ու տագնապով անլըռելի, հայեացքներով անթարթ լարուած,
նայում են մութ հեռուներին ամբոխները խելագարուած:
Լուրթ աչքերով խորը, տխուր — մո՛ւթն են դիտում նրանք անհուն—
ու դժժում է աղմուկը խուլ գիշերային կայարանում...

13

Հոծ բանակով, հսկայական կայարանի դէմ խռնըւած՝
լուրթ աչքերով արեւակամ — դաշտն են դիտում խաւարամած:
Մո՛ւթ է դէմը, ու խաւարում, որ բացուել է, որպէս անդունդ՝
երեւում է հեռո՜ւ-հեռո՜ւն կարմիր լոյսով վառուող մի գունդ:
Աչքերի դէմ մթակալուած, հայեացքների դէմ ակընդէտ—
հեռու մթում լոյսն այդ վառուած գո՛ւնդ է թւում, կարմիր մի կէտ:
Գիշերի մէջ — կարմի՜ր, կարմի՜ր, տագնապային վառւում է նա՝
գիշերի մէջ վառել են, որ զօրքը պատրաստ, արթուն մնայ:
Անծայրածիր մթում հեռուի կարծես կարմիր գլուխ է շան—
վառել են այն, որպէս կռուի ու տագնապի ազդանշան:
— Քաղա՛քն է այն հազարամեայ, ուր տագնապ ու տենդ կայ հիմի:
Պահուել է նա, որպէս վախից խելագարուած մի թշնամի:
Ու կրակը այդ կարմրակէզ — ահանշան ու վիթխարի—
մի արնագոյն կէտ է կարծես ուղեղի մէջ խելագարի:
Բռընկուել է լոյսով յետին, հոգեվարքի տենդով վառուած—
ու նայում են կարմիր կէտին ամբոխները խելագարուած...

14

Գիշերի դէմ խաւարամած, աչքերն յառած կարմիր կէտին՝
ամբոխները խելագարուած սպասում են առաւօտին:

Ու վառւում է խաւարակուռ հոգիներում նրանց անգայթ
կէտը այդ մուգ, որպէս հեռու, հրաբոսոր մի ճառագայթ:
Սուր մխուել է նրանց սրտում, որպէս մի թէժ, կարմիր բեւեռ—
թո՛յն է լցնում ու բորբոքում ու երազներ աշխարհաւեր...
Աղմըկում է նրանց սրտում մորմոքը հին, հազարամեայ—
տենդ է սփռում ու խլրտում նրանց անգայթ սրտում հիմա:
Լուրթ աչքերում փայլում է վառ արիւնամած մի ցանկութիւն—
ու աչքերը միլիոնաւոր թո՛յն են թքում, արիւն ու թոյն:
Բարձրանում է նրանց սրտից տարիների մաղձը աղի—
ու վառւում է լուրթ աչքերում՝ արիւնայից ու կատաղի:
Ու աչքերը արիւնամած անթարթ յառած կարմիր կէտին՝
ամբոխները խելագարուած սպասում են առաւօտին:

15

...Գիշերի՛ դէմ—գիշերէ մութ խաւարամած նրանց հոգին,
որ կարօտով մի կրակոտ սպասում է առաւօտին:
Խաւար է մեծ սիրտը նոցա, բայց խաւարում անծայրածիր—
երկինքնե՞ր կան կապուտաչեայ, հորիզոննե՞ր՝ անծա՞յր, անծի՞ր:
Ու աչքերում նրանց կապոյտ, ուր իջել է գիշերը մութ—
հազա՞ր բողբոջ կայ կրակոտ, ու արշալոյս, ու առաւօտ:
Նրանց ձգուած մկաններում ո՛ւժն է նստել խոնաւ հողի,—
Եթէ ուզեն՝ արեւներին նոր տե՛մպ կը տան ու նոր ուղի...
Եթէ ուզեն՝ արեգակնե՞ր կը շպրտեն երկինքն ի վեր.
Եթէ ուզեն՝ վա՛ր կը բերեն երկինքներից արեգակներ...
Եթէ ուզեն՝ կամքով արի ու աշխարհի հրով վառուած—
ինչե՞ր միայն չեն կատարի ամբոխները խելագարուած...

16

Ու հոսում է գիշերը մութ, մօտենում է առաւօտին:
Հոսում է պաղ ու անօգուտ սպասումի ժամը յետին:
Դաշտից ահա սուրում է զով, մարմանդ քամին առաւօտի—
ու վառւում է վերջին լոյսով կրակը այն կարմիր կէտի:

Նօսրանում է խաւարն ահա, գունատւում է հետզհետէ—
ճեղքում է մութն արեւելքում հսկայական, հրէ մի թեւ:
Ու սուրում է հեռուներից առաւօտուայ կիսամթում—
մարմա՜նդ, մարմա՜նդ, բուրումնալից, զարնանային մի **թարմութիւն**:
Շարժւում է խաւարը թէն ու հեռեւում խաւարամած
երեւում է քաղաքն արդէն՝ մութ, անորոշ մի զանգուած:
Յաղթ շէնքերի պատերը յաղթ որոշւում են հետզհետէ,
երեւում են ահա հպարտ ծխնելոյզները երկաթէ...
Ու բորբ սրտում ամբոխների թո՛ւնդ է առնում կարօտը վառ,
երկինքներում լուրթ աչքերի վառւում է տենդը հոգեվար...
Բո՛րբ աչքերով նայում են մեծ, խաւարակուռ զանգուածին—
ու վառւում է սիրտը նրանց, որպէս հրդեհ արեգնածին...
— Պիտի երթան առա՜ջ հիմա, պիտի առնեն քաղաքը մեծ,
պիտի թափե՛ն նրա վրայ հազարամեայ մաղձը իրենց:
Քանդե՜ն պիտի ու աւերեն, տեղը փոշի՜ պիտի փռեն—
հազարամեայ քաղաքը այդ քանդե՜ն պիտի ու աւերեն:—
Այրե՜ն պիտի, խելագարուած պիտի պարե՜ն հրդեհներում,
ու կարմրավառ կրակ ու կայծ պիտի փռեն երկրի հեռուն:—
Ու մնացած մոխիրը ձիգ պիտի այրե՜ն նրանք նորից,
որ կեանքը հին, որպէս փիւնիկ, չբարձրանա՜յ մոխիրներից...
Քամո՜ւն տալով մոխիրը այն, որ տանի ու յէտ չբերի—
դէպի հեռո՜ւն պիտի երթան դեռ չծնուած արեւների...

17

...Լուսաբացին, երբ կարմրածուփ հորիզոնում հրաշուշան
կարմիր վառուեց արեւը բորբ, որպէս կռուի ազդանշան,—
երբ բռնկուեց արեւելքում արեւը՝ նոր լոյսով վառուած—
դո՜ւրս նետուեցին կայարանից ամբոխները խելագարուած...
Դէմը դաշտն էր անծայրածիր, ուր մշուշ էր արեւագոյն,
ու մշուշում շոգիացող, առաւօտի մարմանդ միգում,
կրկէսի պէս մի վիթխարի, խայտաբղէտ, խայտանկար,—
եզերքի մօտ ճանապարհի երեւում էր քաղաքը քար...

Աչքերն յառած հեռո՜ւ-հեռուն կարմիր վառուող արեգակին՝
արեւավառ հեռուներում նրանք կուլում էին կրկին.
հոծ խմբերով հազարանուն, արեգակի հրով վառուած՝
դէպի Արե՜ւն էին գնում ամբոխները խելագարուած...
. . . .
. . . .

Յունիս, 1918

ԲՈԼՈՐԻՆ, ԲՈԼՈՐԻՆ, ԲՈԼՈՐԻՆ

(Երեք ռադիոպուէմ)

ԵՐԿՐՈՐԴ ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹԻՒՆ

ՆԱԻՐԻ ԵՐԿՐԻՑ

Եկել — երկարէ երգ եմ ձեզ ասում
ես — կարմիր պոէտ — Եղիշէ Չարենց։
Ե՛ս եմ՝ նաիրցի մի հսկայ պոէտ —
եկել եմ ահա դարերի հեռու
ու հին մշուշից —
մշուշի միջից անթիւ դարերի.
եկել եմ ահա ու կանգնել եմ, սեգ,
եւ երգ եմ ասում հիմա բոլորիդ —
երկարէ մի երգ։

Ոսկերս, ամուր, հողի մէջ մխած,
գլուխս աստղերում,
անսասան, հաստատ կանգնած հողմային
օրերի հրում —
իմ յաւերժական, պայծառ աչքերով
նայում եմ հեռուն։

Դեմս — հողմակոծ աշխարհն է անծայր,
հեռո՜ւ ու հեռո՜ւ, —
շաչում է, զնգում, ահեղ ու պայծառ —
բոսո՜ր հողմերում։
Գլխիս վրայով
թռչում են, շաչում օրերը արագ,
հողմերի նման յաւիտենութեան
ծեծում են կուրծքս վիթխարի թափով, —
ծեծում են կուրծքս, շաչում ու իրենց

երկար թևերով թռչում են հեռու—
ու հեռուներում ոռնում են անտես,
վոհմակների պես քաղցած գայլերի,
որ գազազել ու շշմել են ասես
հողմերում հրի:

Ու կանգնել եմ ես՝
ոտքերս ամուր հողի մեջ մխած
ու գլուխս տո՞թ խառնարաններում
անցած ու գալիք անթի՞ւ օրերի:—

Ու կանգնել եմ ես
լեռների վրայ իմ աւեր երկրի,
կանգնել եմ հաստատ ու երգ եմ ասում
խնդասիրտ, արի,
և նետում եմ իմ երգը հողմաձայն
ժողովուրդներին բոլո՞ր կողմերի—
բոլո՞ր կողմերում տառապող մարդուն:
Եւ ասում եմ ես.
— Եկե՞լ եմ ահա.
եկե՞լ, հասել եմ դարերի մուժից,
անբոց մշուշից հեռու դարերի—
և բերել եմ ձեզ, կարմիր ձեր երթին,
սի՛րտը Նաիրի...
Բերե՛լ եմ կարմիր սիրտը Նաի՛րի
ձեր կարմիր հրին — կարմիր ողջակեզ.
Եւ ասում եմ ես
ժողովուրդներին բոլո՞ր կողմերի,
բոլո՞ր կողմերում տառապող մարդուն.
— Լսե՞ք, հե՞յ, լսե՞ք,—
բոլոր կողմերում տառապող մարդիկ,

բանուորներ արի — բոլոր կողմերի,
եւ գիւղացիներ, գինուորներ բոլոր
ռազմադաշտերից տուն դարձող արդէն.—
լսէ՛ք, հէ՜յ, լսէ՛ք.
դուք, որ յաղթական
ելե՜լ էք արդէն ու կռուով ըմբոստ,
շաչող, շառաչող օրերի միջով
գնում էք դէպի Կարմիր Ապագան—
լսէ՜ք, հէ՜յ, լսէ՜ք, իմ ողջոյնը սէգ
ու եղբայրական...

Նաիրի երկրից — իմ ողջոյնը ձեզ.
ձեր կարմիր հրին — Նաիրի կարմիր
սիրտը — ողջակէզ։

Ո՞վ գիտէ արդեօք՝
բերե՞լ է մէկը այսօր աշխարհում
խառնելու ձեր մեծ ու հզօր երգին
մի երգ — աւելի՛ ըմբոստ ու արի,
քան իմ երգը մեծ — երգը Նաիրի...

Ո՞վ գիտէ արդեօք՝
բերե՞լ է մէկը այսօր աշխարհում
խառնելու հզօր, բոսոր ձեր սրտին
մի սիրտ — աւելի՛ ըմբոստ ու արի,
քան իմ սիրտը թէժ — սիրտը Նաիրի։

Եւ ո՞վ, ո՞վ կ'ասի՝
նետե՞լ է արդեօք մէկը աշխարհում
այսօրուայ կարմի՛ր, կարմիր ձեր երթին
ողջոյն — աւելի՛ առնական, արի,

քան ողջոյնը քո, երկիր արնաքամ,
կարմի՛ր Նաիրի...

. . . .

Ծաղկի պես կարմիր, հրասիրտ, զուարթ,
բացուել է այսօր սիրտս նաիրեան
աշխարհի սրտում—
քեժ, կարմիր սրտում վառուող աշխարհի:
Իմ հազա՜ր անգամ ու հազա՜ր սրով
արնոտած, խոցուած սիրտը նաիրեան
բացուել է այսօր աշխարհի սրտում.
յուզում է հոգիս անհուն մի խնդում,
խնդում մի հրէ—
եւ երգում եմ ես, անհե՜ղ ու պայծառ,
քո էն երգը մեծ, տիեզերական,
երկի՛ր Նաիրի...
Երգում եմ հիմա քո երգը էն մեծ,
որ սրտիս տուեց տառապանքը քո,
քո աշխատունակ, յաղթ ժողովրդի
տառապանքը մեծ:

Ե՛ս — է՛ս եմ նորից.—
դարերից եկած անհո՜ւն մի պոետ—
Եղիշէ Չարենց—
Նաիրի երկի՛ր, քո երգիչը վառ,
օրհներգուն պայծառ
ու զաւակը մեծ...

Ե՛ս — է՛ս եմ նորից.—
ոսկի երակը հնամեայ ցեղիս,
իմ ջլաբազուկ, յաղթ ժողովրդի
օղակը վերջին,

տուել եմ սիրտս գալիք օրերի
երկաթէ երգին,
կապել եմ կեանքս Գալիքի հետ վառ—
եւ կրում եմ իմ մեծ, հսկայ սրտում—
մի երկաթակուռ, նո՛ր, հզօ՛ր աշխարհ։

Ու կանգնել եմ ես, հզօր ու հաստատ,
լեռների վրայ քո յաւերժածին—
կանգնել եմ, պայծառ, ու շուրջս հիմա
Գալիքի կարմիր թեւերն են շաչում—
եւ կարծրանում ու պնդւում է հոգիս
նրանց շառաչում։

Ու հպա՛րտ եմ ես, հպա՛րտ է ու խենթ
քո կարմիր հրով լցուած իմ հոգին.
հպարտ եմ, որ ես — անհուն մի պոէտ,
ձայնով խնդագին—
խառնում եմ այս նո՛ր, հզօր ե՛րգը քո—
բոլորի՛ երգին...

ԴԷՊԻ ԱՊԱԳԱՆ…

Լցուած է անհուն՝ իմ հոգին հիմա
շփոթ երգերով ու աղմուկներով.
լցուած է սիրտը իմ՝ ելեկտրական
բորբ հոսանքներով:

Ռադիոյ-կայան է իմ հոգին հիմա
ամբո՛ղջ աշխարհի ու մարդկանց հանդէպ.
ու բա՜րձր է, բա՜րձր է կայանն իմ հոգու—
Մասիսի նման բարձր է ու հաստատ—
հզօ՛ր, ահարկո՛ւ:

Օրերում այս վառ, հողմավար, շփոթ—
հեռու ու մօտիկ միլիոն սրտերի
Ե՛րգն է վիճակուել ինձ երգել այսօր.
իմ բազմամիլիոն, բիւր ընկերների
խինդը այսօրուայ ու թռիչքը մեծ—
գալիք օրերին նետե՛լն է երգիս
վիճակուել այսօր:

Ահա՛ թէ ինչու է երգս յաղթական,
ահա՛ թէ ինչու է իմ ձայնն այսօր
յաւերժի նման յամա՜ռ ու հաստատ:

Ահա՛ թէ ինչու
վիթխարահսկայ, որպէս էյֆելեան
աշտարակը մեծ,

անցած ու գալիք դարերի շեմքին
հզօր, բարձրաբերձ՝
կանգնե՜լ եմ ամբողջ հասակովս մեկ
եւ երգում եմ ես։
Եւ հոգիս հիմա — ռադիոյ-կայան—
իր հրակարմիր ե՛րգն է ուղարկում
հեռո՜ւ ու հեռո՜ւ,—
բոլո՜ր սրտերին, որ ապրում են, կան
բոլո՛ր կողմերում։

Երգում է հոգիս, հրեղէն հնչում։
Գիտեմ՝ այսօրուայ իմ երգի առաջ—
իմ հոգու կարմիր կայծերի հանդէպ—
ռադիոյ-կայան է ամէ՛ն մի հոգի,
ո՛ւր էլ նա լինի.
ամէ՛ն մի հոգի, որ ապրում է, կայ
եւ կրում է իր թեւերի վրայ
նո՛յն խորհուրդը մեծ, խորհուրդը հսկայ
օրերի այս վառ,—
այս վա՛ռ օրերի խորհուրդը պայծառ։
Ամէ՛ն մի հոգի,
որ իր երկաթէ թեւերով այսօր
զնգում է, շաչում—
եւ փնտռում է նո՜ր հանգիստ ու օրօր
միլիո՛ն թեւերի ըմբոստ շառաչում...

Գիտէ՞ք, որ հիմա
այստեղ — Նաիրի իմ երկրում աւեր
ու հեռու-հեռուն—
Կարմիր Մոսկովում,
Տիբէթում դեղին,

Սան-Ֆրանցիսկոյում, Լոնդոնում հսկա՛յ
ու Սինգափուրո՛ւմ—
բոլո՛ր վայրերում, բոլո՛ր կողմերում
աշխարհը մի նո՜ր երգով է յղի...

Հե՜յ, հեռո՜ւ — մոտիկ
հանքահորերում,
գործարաններում,
լայն ստեպներում ու անտառներում—
բոլո՛ր վայրերում, բոլո՛ր կողմերում—
երկաթի՛, բրոնզի՛, հողի՛ ու հանքի
երգով օրօրուած իմ բի՜ւր եղբայրներ,—
ո՞վ ունի այսօր կամքը մեր հրէ,
ուժը մեր բոսոր
ու վառ բախտը մեր
տիեզերական...

Ո՞վ ունի այսօր...

Մե՛նք ենք, որ նո՜ր ենք, հազա՜ր ենք ու բիւր:

Երկաթէ հսկայ մի դիսկի նման
բի՜ւր եղբայրների կամքը մեր արի,
տիեզերական—
նետե՛լ ենք արդեն թափով վիթխարի
դէպի հողմերը գալիք օրերի,
դէպի — Ապագա՛ն...

1920 V.

ԲՐՈՆԶԷ ԹԵՒԵՐԸ ԿԱՐՄԻՐ ԳԱԼԻՔԻ

Ճաչում է աշխարհը, զնգում է հիմա:
Ճաչում ու զնգում են աշխարհի վրայ
բրոնզէ թեւերը Կարմիր Գալիքի:

Որպէս երկաթէ մի մրրկահաւ՝
թռչում է կարմիր մեր կամքը հիմա
աշխարհի հեռուն —
ու ճաչում է յաղթ, երկաթ թեւերով.
հեռու ու մօտիկ ռազմադաշտերում:

Փողփողում է վառ արեւի առաջ
մեր կամքը հիմա, որպէս վիթխարի
մի կարմիր դրօշ,
որի արնագոյն, կարմրավառ փայլից
հնաւանդ, զազիր քաղաքները քար,
ցուլերի նման վիթխարահսկայ,
վախից խելագար,
կանգնում են յետին ոտքերի վրայ,
փռում են հողը ոտքերի տակի
ու, սարսափահար,
իրենց վայրենի վա՛խն են մռնչում
աշխարհովը մէկ,—
վա՛խը վայրենի, որ հնչում է մեր
քոսոր սրտերում, որպէս յաղթութեան
ու փառքի մի երգ:

Օ՜, բառաչը այդ խելագար վախի,
օ՜, սարսափահար ճիչը հոգեվար
ու տագնապը սուր՝
հին, հազարամեայ, քա՛ր քաղաքների
տագնապը զազիր...

Օ՜, սարսափը այդ յուսահատական,
մեռնող ցուլերի բառա՛չը վերջին
կրկէսների մէջ հսկավիթխարի,—
օ՜, սարսափը այդ նրանց յուսահատ,
որ մեր սրտերում, կրծքերում երկաթ
փոխում է կարմիր, խնդացող հրի...

Ճչում են հիմա
թերթերը բոլոր մայթերի վրայ,
յաղթ կայանները ռադիո-գրի,
գոց, գրահապատ գնացքներն շտապ
ու շչակները գործարանների,
սաւառնակների թեւերը շաչող,
աղմուկը մաշուող աւտոշիների,
թնդանօթների ամբոխները ծոյլ,
որ հիմա արնոտ ռազմադաշտերից,
գործադուլ արած բանուորների պէս
տուն են շտապում քայլերով տարտամ—,
Ֆանտաստիքական, ահե՛ղ առօրեան
ճչում է հիմա
նրանց անամոք, նրանց հոգեվար
տագնապի նման յուսահատական,
ճչում է խռպոտ իր ձայնով վերջին—
եւ հասնում է այդ ճիչը յուսահատ
Լոնդոնից—Փարիզ—Ցեյլոն—Հնդուչին...

Ձգուել են ցանցեր,—
երկաթէ անտես ցանցեր ու ցանցեր
աշխարհում անծիր,—
ոտքից սիրտ հիմա, քաղաքից քաղաք—
վառ, կարմիր ցանցեր...

Մեր կա՛մքն է այդպէս հզօր շղթայել
աշխարհը համակ,—
մեր կամքը՝ թռչող, որպէս փոթորիկ,
ու տոկուն, յամառ, որպէս ժամանակ։—

Ե՛ս եմ — եղբայրս — ընկերս — օ՜, ո՛չ.
կա՛մքը իմ, կա՛մքը քո — ու էլի՜, էլի՜
կամքեր նոյնազօր — հազար ու հազար։
Ու էլի, էլի,
ու էլի՛, էլի՛,—
զգո՞ւմ ես՝ հոգիս, հոգիդ ու նրա—
հեռու, անծանօթ ընկերոջ հոգին—
նո՛յն արեգնական խորհրդով է լի։
Ու էլի՛, էլի՛,
ու էլի՛ էլի՛,—
ամէ՛ն տեղ հիմա, բոլո՛ր կողմերում՝
Մոսկովից — Փարիզ, Լոնդոնից — Հռոմ...

Մինչեւ — Հնդուչին...

Թնդանօթների բառաչը վերջին,
տանկերը արնոտ ռազմադաշտերում՝
կէտերի նման երկաթազրահ...
Գնդացիրների ծարաւը ագահ,
գործարանների շչակները լուռ...

Օրերը՝ երկար ու պղինձ հագած
սուսանդանակների նման ռմբաձիգ—
օրերը, որ թեժ ռումբեր են նետում
եւ թռչում են—
ո՞ւր...

Անծի՜ր դաշտերում—բանակներ կարմիր:
Քաղաքներ մեռնող ու գիւղեր անմարդ:
Օրերի միգում — տագնապ ու գրգիռ:
Ոսկի ու բռունցք, արիւն ու երկաթ:
Ու տագնապը մութ, անկուշտ ու ագահ,
հրէշի նման դեղին, հազարաչ,—
ու բազմամրրիկ աշխարհի վրայ—
բրոնզէ կարմիր թեւերի շառաչ...
Ու երգը իմ նո՛ր պիտի աւետի
վաղը աշխարհին առաջին անգամ
թռիչքի՛ մասին անկուշտ կարօտի
մեր յաւերժական...

Եւ նրանք, որ դեռ աշխարհում չկան,
որ դեռ նո՛ր պիտի ապրեն աշխարհում,
դեռ նոր պիտի գան,—
կարո՞ղ են՝ թող մեր թռիչքն այսօրուայ
անձկօրէն չըզգան...
Նրա՛նք, որ պիտի ապրեն աշխարհում
կարմիր Ապագան...

Նրանք, որ դեռ նո՜ր, դեռ նո՜ր պիտի գան...

1920, V. Երեւան

ԵՐԳ ԺՈՂՈՎՐԴԻ ՄԱՍԻՆ

(Ագիտ-պոէմ ժողովրդի համար)

ԵՐԳ ԺՈՂՈՎՐԴԻ ՄԱՍԻՆ

1

Երկիրը մե՜ծ էր ու լա՜յն։ — Տափաստաններ ընդարձակ,
անծայրածիր հովիտներ ու ստեպներ հեռանիստ։
Հորիզոնից — հորիզոն ձիւնէ դաշտեր սպիտակ,
լա՜յն երկինքի տակ փռուած գիւղեր անդորր ու հանգիստ։
Մե՜ծ էր երկիրն՝ հիւսիսի վերի ծովից մինչ հարաւ,
ու արեւի մի ծագից մինչ միւս ծագն արեւի։
Նստել էր էդ ընդարձակ երկրի մէջ ցարն անիրաւ
ու իշխում էր սանձարձակ, որպէս թաթար թշնամի։
Խեղճ էր ապրում ժողովուրդն հազարբարիք երկրի էդ՝
ճորտ էր, գերի, հողազուրկ՝ աշխատում էր, աշխատում,
բայց մնում էր անօթի ու ապրում էր անհեթեթ,
անիմաստ կեանք մի դժուար, որպէս լծկան անասուն։
Նստել էին էդ անբախտ ժողովրդի՛ շլինքին
զոռ իշխաններ զանազան, հողատէրեր ամեհի.
Քշում էին տեղից — տեղ զուրկ, անկրակ մուժիկին
ու լռում էր մուժիկն էլ՝ աչքը ահի ու մահի։
Էդ ընդարձակ աշխարհում, ուր հողը շատ էր այնքան,
որ երկրի կէսը յաճախ մերկ ու խոպան էր մնում—
հողազուրկ էր գիւղացին ու տառապում էր կարկամ,
ուրիշի հողն էր վարում առաւօտից — իրիկուն։
Լուռ տառապում էր էդ խեղճ ժողովուրդը հողազուրկ,
հացի տեղ քար էր ուտում ու մեռնում էր անօթի,
վշտից օղի էր խմում կաբակներում բազմաղմուկ
ու քնում էր օրն ամբողջ, որ չարթնանայ ու չուտի։
Ու հաւատում էր մէկ էլ, աղօթում էր Աստծուն

ժողովուրդը էդ թշուառ, — հաւատում էր, որ վերից
յոյս կը բացուի մի օր էլ — հող կը տրուի գիւղացուն,
եւ ժողովուրդը ազատ ու լի՝ կ'ապրի էդ օրից։
Բայց ոչ աղօթքն էր փրկում ժողովուրդին էդ թշուառ,
ոչ էլ օղին դառնահամ կաբակներում աղմկուն.
Երկիրը ծով էր արեան ու կարիքը — անսպառ,
սովն էր երկրում թափառում՝ արիւնըռուշտ ու անքուն։
Հազա՜ր տարի էդ երկրում արեւն ելաւ արիւնոտ
ու մայր մտաւ արիւնոտ, որպէս թրով զարկած աչք.
Երկիրը ծո՜վ էր արեան, երբ երկրում—մահուան քօթ,
ու չէր վառւում օրերում յոյս — փրկարար մի հրաշք։
Վա՛ղո՜ւց էր, շա՜տ էր առաջ, որ յայտնուեց մի մուժիկ,
շուրջը խմբեց բիւրաւոր ըռանչպարներ անօթի,
անտուն մարդիկ հաւաքեց, գործից ընկած ու բոպիկ
ու խմբերով նրանց խեղճ ուզեց երկիրն ազատի։
Ձայն տուեց. «Է՜յ, ընչազուրկ, անհող մարդի՛կ, եկէ՛ք դէ՛ս,
հաւաքուեցէք բիւրաւոր հոսանքն ի վար էս գետի.
հազա՜ր—հազա՜ր հաւաքուէք, պիտի տանեմ այսօր ես
մինչեւ քաղաքը ցարի ձեր էս բանակն անօթի։
Պիտի Մոսկո՜վ տանեմ ձեզ... Ու քէֆ պիտի անէք դուք,
էնտեղ օղի պիս խմէք՝ ինչքան կ'ուզէք, ինչքան կա՛յ,
պիտի նստէք մեծամեծ պալատներում մեծաշուք
ու ձայնը է՛ն զրկուածի պիտի գահի՜ց զրնգայ...»
Էսպէս կանչեց։ — Ու եկան հազարաւո՜ր, բիւրաւո՜ր,
եկան, բոլո՛րը եկան, ով որ չունէր խա՛տա-տուն,
եկան, բոլո՛րը եկան, հաւաքուեցին նորից-նոր,
ու բանակը ծաւալուեց ովկիանի պէս ծփուն։
Ինչպէս անտառ խշշար, ինչպէս ծովը շառաչէր,
ինչպէս մրրիկը շաչէր—բանակից էդ բազմամարդ
ամբողջ երկիրը զնգաց ու դղրդաց ծէրից-ծէր՝
երբ զնգաց բանակի՝ հազարաձայն ու զուարթ։
Ու անտառի նման սեւ բանակը էդ շարժուեց,
յորձանք տուեց ու ծփաց հոսանքն ի վեր էն գետի,

ու հեղեղի պես սրբեց շէն կայուածներ մեծամեծ
ու հողերի վրայ տէր նստեց մուժիկն անօթի:
Էդ քանի օրը մի քիչ զուլալ էր աչքն արեւի՝
կարծես դեղդիր էր քաշել արնոտ աչքին իրայ էն.
արեւավառ ծփացին տափաստանները հեռեւի,—
գուրկ մուժիկները ելան, որ ստէպները վարեն:
Էսպես եղաւ: Եւ յանկարծ, ինչպես հեղեղը յորդի,
ահեղ սուրաց վերից-վար արնախում զօրքը ցարի.
եկան, կռիւ եղաւ մեծ. կռուեց բանակն անօթի,
որ յոյսը գուրկ մուժիկի անվերադարձ չմարի:
Երկա՜ր-երկա՜ր կռուեցին — ու յետ առան նորից էն
քաղաքները գրաւած ու հողերը խեղճերի,
իշխանների կիսաւեր պալատները հոյաշէն—
ու բիւր, հազար անօթի տարան հետները գերի:
Ու բռնեցին սեւաչեայ առաջնորդին նրանց մեծ,
վանդակ դրին, որպես մութ սարից բռնած մի գազան,
դէմքին ներկեր քսեցին, արնոտեցին ու էդպես
Մոսկով տարան—ցարանիստ քաղաքը էն սրբազան:
Էնտեղ տարան: Ողջ երկիրն արդէն գիտէր ծէրից-ծէր
առաջնորդի մասին էդ անտունների բանակի,
գիտէր, որ ռուս աշխարհի, ժողովրդի էդ անտէր
պաշտպանն է նա ու մեռնի՛ պիտի մահով կրկնակի:
Գիտէր,— ու սուգ էր անում: Մինչ ղօղանջը զանգերի
արքայանիստ Մոսկովում ահասարսուռ զրնգաց
ու ամբոխը հաւաքեց եւ հսկային էն բերին,
դահիճն եկաւ—ու քաջի գլուխն ընկաւ ուսից ցած:
Իսկ նրանց, որ նրա հետ գերի էին վերցրել—
յօշոտեցին դահիճներն անգղների նման գէշ,
պատառ-պատառ արեցին ու փորեցին աչքերն էլ
ու փռեցին դաշտերում հազա՜ր դիակ, նեխած լէշ:
Էսպես արին: Ու էսպես թաղեցին բախտը խեղճի,
ու ծիծաղը միօրուայ նրա քթից բերին ես:

Նորից արեւը ելաւ, ինչպէս ձեռքից դահիճի՝
աչքը — թարախ ու արիւն ու շողերը — մէկ-մէկ նետ:
Բայց ժողովուրդը երկա՜ր իր երգերի մէջ երգեց
քաջի մասին էն խիզախ՝ ժողովրդին մխիթար,—
հազա՜ր երգեր յօրինեց էն հսկայի մասին մեծ,
որ ճորտացած մուժիկին ազատութիւն պիտի տար:

2

Ու տարիներ սահեցին դանդաղ, իրար ետեւից...
Եւ արեւը բարձրանում ու իջնում էր արիւնոտ:
Պատերազմներ էին միշտ ու նախճիրներ էն թեւից՝
սովն էր իշխում սանձարձակ ու աշխատում էր տենդոտ:
Էնտեղ թաթարն էր զարկում: Թուրքն էր էնտեղ: Էնտեղ լեհ
զօրքն էր մտնում ընդարձակ, շէն կալուածներն արքայի:
Տենդ ու երաշտ էր երկրում, հիւանդութիւն ամէն տեղ
ու թռչում էր գեղից-գեղ սեւ ուրուականը մահի:
Ձեռքին կոտրած գերանդի, անցնում էր մահն անկշտում,
սաւառնում էր ձիւնաբուք մրրիկներում սպիտակ.
Հունձք էր անում ժրաջան, հազարներով գլխատում
ու մեռնում էր կեանքն, ինչպէս ջրով լցուած մի փեթակ:
Էս ժամանակ էր ահա, որ հիւսիսի դաշտերում
երկաթակամ ու յամառ մի նոր մուժիկ երեւաց,
շուրջը մարդիկ հաւաքեց ու վրէժով աններում
կռուի ելաւ ահաւոր ու արշաւեց սրընթաց:
Նորից անտուն, անօթի հողազուրկները եկան,
հաւաքուեցին գիւղերից, քաղաքներից հեռաւոր,
հոծ բանակներ կազմեցին ու համայնքներ գիւղական
ու խմբերով իրենց բիւր կռուի ելան նորից-նոր:
Ասին՝ երկրի վրայ թող ո՛չ մի իշխան չմնայ,
մա՛հ գիշատիչ ու գազան իշխաններին հողատէր.

այլեւս ռուս աշխարհում հողատէր է միայն նա,
ով փոցխ ունի իր ձեռքին եւ կարող է աշխատել։
Ասին՝ էսպէ՛ս կը լինի։ Եւ երբ իշխան չմնայ—
բոլորը գոհ կը լինեն ու կ՚աշխատեն ժրաջան,
ու ժողովուրդը ամբողջ օր ու արեւ կ՚իմանայ
ու քարե՛րը անգամ մեծ խնդութիւնից կը ճչան։
Ու քշեցին այրուձի՛ն։ Առան գիւղեր, քաղաքներ,
ձիւնէ ուղին բռնեցին արքայանիստ Մոսկուի,
բայց զօրքն իջաւ ցարական՝ խեղճի ցաւին անտարբեր
ու բանակները նրանց տուեց քամուն ու հովին։
Երկա՜ր-երկա՜ր կռուեցին մարտիկները գիւղացի,
բայց զօրերը ցարական ո՛չ մի մարտիկ չթողին.
առաջնորդին բռնեցին, իսկ նրա քաջ այրուձին
ահից եղաւ ցիրուցան ու յանձնուեց յաղթողին։
Ու սրանց էլ անվեհեր առաջնորդին սեւաչեայ
վանդակ դրին ու տարան մայրաքաղաքն արքայի.
ճամքին հազա՜ր սրիկայ թքեց դէմքին ու նրա
արեւառ դէմքն արնոտեց, որ վանդակից չնայի։
Ու բերեցին սրան էլ, ինչպէս էն հին հսկային,
հազարամեայ Մոսկուի հրապարակն ահաւոր,—
նորից ահեղ դղրդաց զանգերի խումբն ահագին
ու դահիճը ելաւ վեր՝ ոտից-գլուխ հագած նոր։
Ու դուրս եկաւ վանդակից առաջնորդը սեւաչեայ,
կանգնեց՝ ըմբոստ ու արի, աչքը յառած ամբոխին,
աչքերը հուր շանթեցին, ուզեց կանչի ու ճչայ,
«Ելէ՜ք», ասի — բայց նրան կապկպեցին չթողին։
Ուզեց կանչի, համոզի ժողովրդին իր էն ռուս,
ելի՜ր, ասի, բարձրացի՛ր իշխանների դէմ զազան,
ճզմի՛ր ահեղ հարուածով իշխաններին էդ զոռոզ
ու պաշտպանիր, ինչպէս մարդ, իրաւունքդ սրբազան։
Բայց ի՞նչ ասէր... Դահիճի հարուածներից ահաւոր
խեղդած մանկան նման մի—ձայնը խզուեց ու դողաց.

ձեռքերը յետ կապեցին, ծունկի բերին նորից-նոր,
գլուխը վար թեքեցին ու դանակը շողշողաց...
Ու ժողովուրդը նորից մնաց թշուառ ու անտէր,
նորից արեւը եղաւ՝ արիւն հագած ու մոխիր—
ու տարիներ սահեցին անմխիթար, անտարբեր,
ու չձգտեց ո՛չ-ոք էլ կեանքի ընթացքը փոխել:
Նորից երկրում ծերից-ծեր անյուսութիւնը իջաւ
ու մորեխի պէս նստեց հոգիների վրայ խեղճ,
Սովը նորից տարածուեց ու արշաւեց սրընթաց
ու տարիներ անցան մութ ու աղէտներ եղան մեծ:
Եւ չէր մուժիկն հաւատում էլ ո՛չ մի նոր հսկայի.
մեծ էր ոսոխն աւելի, քան ուժերը մի-երկու
ըմբոստ, խիզախ քաջերի, որ օրերում ամայի
ելնում էին ու վառում փոքրիկներ ահարկու:
Ու ժողովուրդը լռեց: Կրեց վիճակն իր դժուար,
որպէս վերից սահմանած անմխիթար կեանքի բեռ:
Դարեր անցան ու դարեր: Մի՛շտ նոյն երկինքը մռայլ,
Նո՛յն իշխաններն ամենի ու արքաներն անտարբեր...

. . . .

3

...Էսպէս երկար տարիներ ժողովուրդը տառապեց
եւ օրերը նրան նոր առաւօտներ չբացին—
մինչ բացուեցին ամէնուր գործարաններ մեծամեծ
ու խուլ, խաւար գիւղերից քաղաք եկաւ գիւղացին:
Եկան, լցրին քաղաքներն հազարանուն խմբերով,
խուլ գիւղերից անօթի բազմութիւններ եկան մեծ,
հաւաքուեցին երկաթէ աշխատանքի տներում
ու վաճառքի հանեցին յաղթ մկաններն իրենց:
Նրանք ոչինչ չունէին ու էլ ոչինչ չունեցան,
Նո՛յն անօթին մնացին քաղաքների մշուշում,

բայց սրտերը վառուեցին ու մկաններն ամրացան—
չէին նման էլ նրանք էն անիմաստ գիւղացուն:
Քաղաքների անողոք աշխատանքի հնոցում
շչակները ճչացին աշխարհների մասին նոր,
ու երկաթէ երկնահուպ ծխնելոյզի փնչոցում
բոլորն յանկարծ լսեցին մի աղաղակ ահաւոր:
Մեքենաները նրանց ըմբոստ երգեր երգեցին
եւ աշխատանքը հոգու մի նոր թռիչք ստեղծեց.
ջղուտ բանուոր էր արդէն ստէպների գիւղացին
եւ ընկերներ ունէր բիւր ու երազներ ունէր մեծ:
Էսպէս եղաւ: Եւ ահա քաղաքներում ամրակուռ
մի առաւօտ երգեցին ծխնելոյզները բոլոր—
բանուորների մասին մերկ, տառապանքի մասին լուռ
ու բովանդակ աշխարհի մե՜ծ պայքարի մասին նոր:
Ասին՝ համայն աշխարհում երկու բանակ միայն կայ՝
մէկը—խարդախ տէրերի, հարուստների անկշտում,
որ լիանում են առատ, վայելում են անխնայ,
նստում են շէն տներում եւ երբեք չեն աշխատում:
Նրանք, որ տաք են հագնում ու միշտ մաքուր ու միշտ նոր,
գլխի տեղ վի՛հ ունեն մի ու անկշտում մի բերան,
որ հարբում են ու փխսում, որ կերակուր ուտեն նոր,
եւ ափսոսում են միայն, որ աշխարհը չկերան:
Նրանք, որ տէրն են հիմա քաղաքների, գիւղերի,
պալատների, բերդերի, բարիքների բոլոր մեծ—
նրանք, որ հա՛ցն են ուտում կիսաքաղցած բանուորի,
զո՜ւրկ թողնելով միշտ նրան, որ էդ բարիքն ստեղծեց:
Սակայն բանակը միւս, միւս բանակը էն մե՛ծ—
աշխատաւոր բիւրերի բանա՛կն է էն անսասան,
նրանց, որ բիւր դարերի աշխատանքն ստեղծեց,
որ աշխատանքն եղան մեծ, բայց բարիքներ չտեսան:
Նրանց, որ բի՜ւր են հիմա, անհաշիւ ու անհամար,
որ մկաններ ունեն կուռ ու երակներ վիթխարի—

ու հոգիներ ունեն մեծ՝ արևների նման վառ
և ստեղծում են բոլոր հրաշալիքներն աշխարհի:
Նրանք, որ հողն են փորում, ճեղքում են կուրծքը հողի,
ու վիթխարի գետերին հոսանքներ են տալիս նոր—
կուրծք են տալիս ծովերի յորձանքներին կատաղի,
զնացքներ են շարժում բիւր ու հանքեր են փորում խոր:
Նրանք, որ ուժն են կեանքի, կեանքի բազուկն ստեղծող,
որ շինել են, ինչ որ կայ, ինչ որ դեռ պէ՛տք է լինի.
ասին՝ ամբողջ աշխարհում ինչքան հանք կայ, ինչքան հող,
ինչքան բերք կայ ու բարիք—պէտք է նրա՛նցը լինի:
Էսպիսի վա՜ռ երազներ մեքենաները ասին,
ու երկաթի անողոք շշուկներով ահարկու
մեքենաները մի օր ահադղորդ ճչացին,
որ պիտ կռուի ելնեն մեծ էդ բանակները երկու:
Ու տարածուեց վիթխարի քաղաքներից հեռաւոր
ըմբոստ մի ճիչ հրեղէն, մի աղաղակ հրաշէկ—
քաղաքներից երկաթէ մի աղաղակ թռաւ նոր.
— Պրոլետարնե՛ր աշխարհի, հաւաքուեցէ՛ք, միացէ՜ք:
Ու միացան, ամրացան նրանց շարքերը փշուր,
ու սրտերին նրանց կուռ մեքենաները ասին,
որ պայքարի համար մեծ ու յաղթութեան համար նոր
պէտք է բոլո՛րը ելնեն ու պայքարեն — միասին:
Ու պայքարի ելան մեծ նրանք մի մութ իրիկուն,
երբ պատերազմ էր երկրի սահմաններում հեռակայ,
ելան բանուոր-գիւղացիք խենթութիւնով ահարկու
ու բանակներ հանեցին արիասիրտ ու հսկայ:
Քաղաքներում կարմրավառ դրօշակներ պարզեցին,
կուրծք տուեցին զօրքերին արիւնարբու արքայի,—
սակայն չօգնեց բանուորին ստէպների գիւղացին,
անշարժ մնաց, ահաբեկ՝ աչքը ահի ու մահի:
Ինչքա՜ն արիւն հոսեց վառ, ի՜նչ ընկերներ վիթխարի
կազակների թրերից տապալուեցին ու կորան,

եւ ի՜նչ ահեղ ցասումով բազմութիւններ բանուորի
արիւնոտած ձեռքերով վերադարձան գործարան…
Նրանք, տխուր, քաշուեցին, բայց պայքարի համար նոր
զնդաններում, բանտերում նրանց հոգին ամրացաւ,
ու տառապանքը անհուն նրանց հոգին կրեց լուռ,
մինչեւ աղէտ եղաւ մեծ ու ժողովուրդն արթնացաւ:

4

Աղէտ եղաւ: Պատերազմ: Ու ժողովուրդը անտէր
զաւակներին իր դաժան թշնամու դէմ ուղարկեց:
Չէր հասկանում, թէ ինչո՞ւ. ինքը ոչինչ չգիտէր:
Գնաց երկրորդ զաւակն էլ—ու տունն ամբողջ մնաց խեղճ:
Ու հազարներ գնացին, ու միլիոններ, ու բիւրեր,
դէպի դաշտերը հեռու ուղարկուեցին շարէշար.
պիտի այնտեղ նրանց տաք գնդացիրը համբուրէր,
պիտի գնդակը սուլէր ու թնդանօթը ճչար:
Այնտեղ խեղդող գազերի ամպերը տօթ ու դեղին
պիտի յանկարծ իջնէին բանակների վրայ էն,
պիտի արիւն թքէին ու արնահազ մեռնէին—
մա՛հն էր նրանց սպասում զգուանքներով հրեղէն:
Երեք տարի շարունակ սպասեցին տներում,
որ կռիւը վերջանայ — չվերջացաւ սակայն նա.
աչքերը ջուր կտրեցին՝ յառած արնոտ էն հեռուն,
մահն էր էնտեղ դեգերում ու գլխատում անխնայ:
Էսպէս եղաւ: Եւ ահա քաղաքներում բազմամարդ,
ուր երկաթէ բիւրաւոր գործարաններ կային մեծ,
մի առաւօտ երկնահուպ ծխնելոյզները երկաթ
կոչ նետեցին զինուորին՝ զինուորի դէմ չկռուե՛ս:
Գործարանի մշուշից բանուոր-մարդիկ գնացին
ու բանակները լցրին մեծ խօսքերով իրենց նոր,

ընկեր դարձան զինուորին, զինուորի աչքը բացին—
ու յուզուեցին, ծփացին ահա դաշտերն ահաւոր:
Չհամբերեց էլ զինուոր-զօրքը՝ ելաւ ցարի դէմ,
ամբողջ երկիրը ելաւ, որպէս զինուոր մի արթուն.
Ժողովուրդը հասկացել ու արթնացել էր արդէն—
ու զինուորը էն ծերից պատերազմից եկաւ տուն:
— Էլ չե՛մ կռուի, ասաց նա, թշնամու դէմ դրսեւի.
մենք ի՞նչ ունենք կիսելու, բաժանելու աշխարհում.
Նո՛յն արեւն է բոլորիս արեւել ու կ՚արեւի—
մեր ունեւո՛րն է միայն մեր թշնամին արնախում:
Կռի՜ւ տզրուկ ու վիշապ հարուստների դէմ բոլոր,
ո՛չ մի հարուստ չմնայ թող աշխարհի երեսին:—
Էսպէս ասին ու հսկայ բանակներով ահաւոր
ճակատներից տուն դարձան նրանք մի օր միասին:
Ու տուեցին կրակի օրէնքները հնամեայ,
հարուստների ստեղծած իրաւունքը արնատառ,
ասին՝ ամբողջ աշխարհում մի՛ իրաւունք միայն կայ՝
մարդու քրտինքը զուլալ ու աշխատանքը արդար:
Հողերն առան, ցանեցին աշխատունակ, ժրաջան,
գործարանները մի նոր հպարտութեամբ երգեցին,
մինչդեռ երկրի ծայրերից թշնամիներ բարձրացան,
որ յետ խլեն կարգը նոր ու հաստատեն կարգը հին:
Բայց էլ զինուոր էր հիմա բանուորն ու զուրկ գիւղացին,
բազմահազար հրացան ու թնդանօթ ունէր նա.
հաւաքուեցին բիւրաւոր ու բանակներ կազմեցին,
որ մարտնչեն մինչեւ վերջ, մինչեւ ոսոխ չմնայ:
Եկան, հաստատ, որպէս սար ու սարի՛ պէս անսասան,
կուրծք տուեցին բիւրաւոր ահեղազարկ հարուածի,
հազար կռիւ արեցին, բայց պարտութիւն չտեսան,
հազար կռի՛ւ արեցին ու բոլորին յաղթեցին:
Ու կռւում են հիմա էլ, որ էս չտան էլ երբէք
իրաւունքը բանուորի, որ անսասան է՝ արդէն.

բարձրացել են նրանց դէմ ունեւորներն ահաբեկ,
բայց կռւում են նրանք դեռ—ու կը յաղթե՛ն, կը յաղթե՛ն։
Չե՞ն տայ նրանք էլ իրենց ձեռքից զէնքերը իրենց,
չե՞ն տայ թշուառ մուժիկի հողը նորից աւարի.
ինքն իրեն տէ՛ր կը մնայ էդ ժողովուրդը էդպէս—
մինչեւ երկիրը սառի, մինչեւ արեւը մարի։
Չկայ կեանքում էնպէս ուժ, որ կարենայ պայքարել
աշխատաւոր բանւորի էլ կուտակուած ուժի դէմ։—
—Փա՜ռք բանակին նրանց կուռ, նրանց կամքին պողպատէ,
ժողովրդին, որ կեանքում իր բախտի տէրն է արդէն։

1920, Երեւան

ԽԱՂԱՂՈՒԹԵԱՆ ՌԱԴԻՈՅ

ԽԱՂԱՂՈՒԹԵԱՆ ՌԱԴԻՈՅ

Նորի՞ց զրնգում է հոգիս,
դղրդում է անսանձ ահով։
Զգում եմ՝ կուտակւում է նորից
փոթորիկը կեանքի ու մահու։

Նորից—
աշխարհի բոլոր կողմերում—
դէպի հիւսիս, արեւմուտք, արեւելք—
ահաձայն զրնգում է մի երգ
ու թռչում է — հեռու։

Նուագւում է նորից
բիւրաւոր ոստերի վրայ
մի անդարձ պարտութեա՛ն կսկիծ...
Բայց վառւում է — նո՛ր մի հուրայ։—
Բոցկլտում է միլիոն աչքերում,
ոստերում արեւտենչ ու վառ,
երկաթէ, բրոնզէ կրծքերում,
կրծքերում — կարմի՛ր մարմար։
Ոտքից-սիրտ թռչում է մի ճիչ
օրերում այս ահեղ ու խենթ—
հեծկլտում է հիւանդ մի քրքիջ,
զառանցում է մի տենդ։

Իսկ նրանց աշխարհում աւեր,
ինչպէս մի ուղեղում հիւանդ,
սնուցւում են արնոտ դաւեր,
արիւնի կարօտ ու խանդ։
Լոնդոնից, Փարիզից, Պեկինից
մինչեւ Պոլ, ու Բերլին, ու Լիոն—
զառանցում է Նիւ-Եորքը նորից
ու տենդում է դեղին Տոկիո՛ն...

Ու նրանց դաժան երազում
թնդանօթը ճչում է բութ,
գնդացիրը արիւն է հազում
ու տանկերը սեղմում են անգութ։
Ու կապոյտ ծովերի վրայ
զրահապատ նաւերը մեծ
նորի՜ց յօրանջում են հիմա
արիւնռուշտ ձանձրոյթից իրենց.
բացել են բերանները լէն
ու նրանց դեղին որկորից
մռնչում է մահն հրեղէն—
նորից...

Իսկ մե՞նք, որ ելել ենք կռուի,
մարտնչել ենք դարե՜ր ու դարե՜ր,
հարբել ենք երազով հեռուի՛,
երազել ենք — կարմիր արեւ։
Երազել ենք հզօր աշխատանք—
միլիոնի, բիւրի, բոլորի,—
խնդութի՜ւն աշխարհից-աշխարհ,
խենթութի՜ւն անմար հրի...

Մենք, որ բիւր երազներ ենք սնել
օրերի աքսորում, բանտում,
օրերում դժուար ու անել,—

մերկ, յոգնաբեկ, անտուն:
Մաշել ենք մկանները մեր,
ձեռքերով մեր պողպատ ու քար
փորփրել ենք միլիոն հանքեր—
դարերում անսահմա՜ն երկար...
Որ եղել ենք հին Աթէնքում,
կանգնեցրել ենք Մեմֆիսն ու Թեբէն,
դարերից անցել ենք անքուն
ու հարթել ենք կեանքի ճամբէն:—
Ու հազար դարերի տենդում
մեզ ծախել են նրանք ոսկով—
բայց հիմա եկել ենք — խնդուն
ու հասէ՜լ ենք հիմա — Մոսկով:
Ծփծփում են հիմա հողմավար
բանակները մեր բիւր,
շառաչում են վարար,
լեռնանում են, շաչում ամէնուր:
Զգում են մկան առ մկան,
ցանցում են աշխարհը հին,—
կեցէ՜լ ենք հզօր, յաղթական,
սպասում ենք — վերջի՜ն կռուին:

Ասում ենք. — ծառացէ՛ք հիմա,
եկէ՛ք, ինչքան կաք կեանքում,
սպասում ենք ձեզ — անահ,
սպասում ենք — անքուն:
Երազում ենք բանակները ձեր սեւ,
որ պիտի յորդեն նորից,
որ քանդեն մեր ուղին լուսէ,
լուսաւոր ուղին բոլորի:
Եկէ՛ք, ինչքան կաք: Եկէ՛ք:
Մեր կրծքերը պողպատ են ու քար:

Այս օրուան սպասել ենք մենք
դարերում — անսահմա՜ն երկար...
Եկէ՛ք, հեղեղէ՛ք, յորդէ՛ք,
ծփացէ՛ք վոհմակ առ վոհմակ,
հիւսիսից մինչեւ արեւելք
տարածէ՛ք աւերում ու մահ:
Ոսկեղէն արեւի ներքոյ
թող շողան ոսկի սուինններ,—
եկէ՛ք, դարերի խորքից
անընդհատ արշաւող հոներ:
Դուք, որ միշտ մեր քրտինքն էք կերել
ու հարբել քրտինքով մեր տօթ—
եկէ՛ք, թէ կ'ուզէք չլինել
մեր վերջին կռուից յետոյ...

Մենք ասում ենք.—կա՛նք կը լինե՛նք,
աշխարհում ինչքան կայ դեռ արեւ,
ինչքան կայ աշխատանք ու երգ,
մկաններ — պողպատէ, քարէ:
Եկէ՛ք Փարիզից, Լոնդոնից,
Նիւ-Եորքից, Բերլինից — եկէ՛ք.
սպասում ենք նորից, — նորից
մեր ճակատը հպա՜րտ է ու սէգ:
Սպասում ենք կռուին վերջին
եւ գիտենք — վերջին կռւում
ձեր հետքերը պիտի կորչին
մեր երթի յուսաւո՜ր հեռւում:—
Եւ ձեր խեղճ դիերի վրայ
մեր քրտինքը գուլալ, սրբազան—
կը վառէ խնդութեան մի քուրայ
կը կապէ պայծա՜ռ ծիածան...

1921, Երեւան-Մոսկով

ԱՄԵՆԱԳՈՒՄ

ՍԿԻԶԲ

Ես—
Հայաստանցի պոետ—
(երկիր, ուր մշուշ է ու մահ)—
բոլորի՞, բոլորի՞ համար
երգում եմ
նորից
հիմա։

Բայց ինչո՞ւ
միայն ես
երգեմ.—
միայն ես—եւ ո՛չ մի ուրիշ
Կարապետ,
Մարտիրոս,
Մարկոս—
նրանք, որ
հիւանդ,
յուսահատ
թափառում են փողոցից-փողոց...

Ինչո՞ւ
չպիտի
երգեն

են բոլոր
խմբերը
յոգնած,
որ ծծում են քրտինքը խոնավ
          օրերի,
          մշուշի,
          մուժի—
                    որ փախել են,
                    եկել են մի օր—
                    Թիֆլիսից,
                    Բաղդադից,
                    Մուշից:
Նրանք, որ
փոշոտ,
արևոտ,
օրերի խոնավ մշուշում,
          գալարվում են,
          ծեծվում,
          գրաստվում—
ու կորչում աշխարհի փոշում:

Որ հոսում են—
     քրտինքի նման—
     աշխարհի երեսն ի
               վայր—
               ու սրբում է,
               տանում է
               քամին—
     ու խառնում է նրանց— իրար:

Եւ դուք չգիտէ՞ք
միթէ,
որ ամէն մի գրաստ
Գաբոյ,
կամ ուրիշ մի
Թաթոս,
Մարգար,
կամ Եղոյ, կամ համայն
Սեթոյ—
իր խոնաւ թոքերում ունի
բի՜ւր Տէրեան,
ու Վէրլէն,
ու Պոյ...

Եւ մի՞թէ
դուք
չգիտէ՞ք,
որ ամէն մի անյայտ
Մարգար,
որ մէջքով թրիք է կրում—
հազա՜ր
պոէմներ
ունի—
իր խոնաւ, մքլած թոքերում:

Չգիտէ՞ք...
— Իմացէ՛ք հիմա:

(Ականջներդ — լայն — բացէ՛ք:)—

— Ուրիշ
հանճարներ
չկան
աշխարհում—
Նրանցից բացի...

Եւ
գիտե՞ք
ինչե՞ր են երգել...
(Չկարծէք, որ չնչին մի
«Կայէն»,
«Լիր-Արքայ»,
«Ֆաուստ» մի յիմար.—
—Նրանք
ժամանակ
չունեն
այդպիսի երգերի համար...)

Երգել են—
եւ երգը
Նրանց—
դարերի—
սարսափից
անահ
կանգնել է—
վիթխարի,
հաստատ—
Նրանց երգը—

ԱՇԽԱՐՀԸ —

ահա՛։

Աշխարհը—
— քաղաքները բոլոր,
ճամբաները,
փոշոտ խճուղին,—
վերջին
արտաքնոցը
քարէ—
ու բոլո՜ր բերքերը հողի...

— Ինչպիսի՜ բազմալար երգեր...
Ու հրա՜շք։
Հեքեա՜թ։
Հիացմունք։
— Ողջո՜յն, բիւրհանճար ընկեր,—
Կիրակո՜ս,
Բարսա՜մ,
Բարթո՜ւղ...
. . . . .

Այո։
Ինչո՞ւ միայն ես։
— Թող բոլո՛րը, բոլո՛րը երգեն։
— Բոլորին։
— Բոլորին։
— Բոլորին։
— Երգեն։

Եւ
ինչո՞ւ
միայն նա
          երգի.
               միայն նա.—
                    Յովակիմը,
                    Կարոն
                    Սողոմոնը,
                    Մարգարը,
                    կամ մի
                    Թիֆլիսցի,
                    Վանեցի
                    Պօղոս—
— Իսկ Իւա՞նը,
Իւսո՞ւֆը
Զունկ-Ֆո՞ւն—
          որ իրար
               ճանաչում են—
                    վաղուց...
Եւ մի՞թէ
դուք
չգիտէ՞ք,
     որ կարող է այսօր
     Տիբէթից
          մի
          խուն-Իւն
          ինքնիրեն
          թռչել—
               Ռա՜շտ,
Պետրոգրա՛դ
     Թիֆլի՜ս...

Կամ աշնան տերեւի նման
Կարող է
թռչել
Կարոն—
(կ'ուզէք՝ թող լինի Ցազոյ)—
Բիթլիսից—
Մարսել—
Երեւան—
Պեկին—
Գահիրէ—
Չիքագո՛յ։
(Օ, վաղո՜ւց է աշխարհը դարձել
մի փոքրի՜կ-փոքրի՜կ փողոց...
Վաղո՜ւց — դեղնաւուն Պեկինից
մինչեւ Մուշ իր ձեռքը պարզած—
մի
Չինկ-Ֆու
կարող է
ասել—
— բարի լո՜յս,
Կարապե՜տ,
Պօղո՜ս...
Էլ
ինչո՞ւ
միայն նա
երգէ...
Թող երգեն,
ինչքան մարդ
որ կայ։—
Թող
աշխարհը
ամբողջ
երգէ—
զրնգա՛,
զնգա՛,
զնգա՛...

Գվ. Ա

914, Յուլիս, Երեւան

. . . .

Երեւան:
Աստաֆեան փողոց:

Փողոցի մէջտեղով,
դանդաղ,
բեռի տակ ծանր կքած
անցնում է մի մուշա—
Պօղոս:

Նստել է, ծանր, մէջքին
բեռը: Հրում է նրան:
Նւում է ուղեղը մէջքի,
ասում է. գնա՛, գնա՛:

Տօթ է:
Ամառուայ կէսօր:
Արեւը — կարմիր ճաճրան:
Արեւը — դրել է հինա...

Անցնում է—
ծանր,
դանդաղ:
Բեռը հրում է—
— գնա՛:

Ամէն ինչ — գորշ, առօրեայ:
Ինչպէս միշտ — գորշ, փոշոտ փողոց:
Սառը ջուր:
Խաղող:
Գինի:—
Մարդիկ,
կառքեր,
մարդիկ:
Եւ ոչ-ոք չգիտէր, որ հիմա
Աստաֆեան
փողոցի
վրայ—
հրա՜շք պիտի լինի...

Եւ հրաշքն... այնպէս պա՜րզ եղաւ...
— Յանկարծ
մշակի
ճակատից—
(տօթ էր. բեռն ասում էր. — գնա՛)—
մի կաթիլ
քրտինք
ընկաւ—
փողոցի
փոշու
վրայ:
Ընկաւ — ու մնաց մի պահ:
Ու ցոլաց
Նրա մէջ
յանկարծ—
երկնքի անսահմա՜ն հեռուն
ու արեւը — հեռո՜ւ մի առկայծ...

                Ու յանկարծ
                այնտեղից—
                փոշուց—
                                ուր քրտինքը մնաց մի պահ—
                բիւրաւոր
                բանակներ
Եկան—
            վիթխարի,
            համարձակ,
            անահ...

Եկան—
            բիւրաւոր
            մարտիկներ,—
            զինուորներ
            երկաթէ
            բրոնզէ—
                        նրանք,
                        որ չկան,
                        մեռան—
                                    խեղճ,
                                    անիմաստ,
                                    անզէն...

Եկան,
սահեցին յանկարծ
փողոցի ամառուայ փոշում—
            բիւրաւոր
            բանակներ
            անահ—

                    զրահապատ
                    բանակներ
                    ուժի։

                    Շողացին
                    սուիններ,
                    սրեր, —
                    երգեցին—
                    կրծքեր հզօր.—
                                        դրօշներ
                                        ծփացին
                                        արնավառ—
                                        դրօշներ
                                        կարմիր,
                                        բոսոր...
Եւ
Նրանց—
բոլորի առաջից—
            մի դրօշ արնաքամ ուսին—
արշաւում էր Պօղոսը
                        հաստատ—
ելնում էր փողոցի փոշին...

Ելնում էր
փողոցի
փոշին—
            ծփծփում էր
            բանակը
            հոծ,—
— անցնո՜ւմ էր դարերի միջով
            մի հսկայ,
            բիւրանուն
            Պօղոս...

Գնում էր—
Աստածեան փողոցով...
Աչքերը—
յառել էր հեռուն.
վառւում էր արե՞ւ մի քոսոր
Պօղոսի
խոնաւ
աչքերում...

Ոչ-ոք,
ոչ-ոք չտեսաւ:—
Միայն մի վայրկեան էր — վառ:
Յետոյ—
անիւներ անցան.—
գորշ,
փոշոտ—
փողոցի ճանապարհ:
. . . .

Երեւան:
Աստածեան փողոց:
— Քնքաքախ: Աչքերին—
փոշի:

Խաղաղ — խաղող — քաղաք:

Ու զռռոցը. — «Ա՞-ի՞, ա՞-ի՞ ա՞-ի՞»—
իշու,
էշան,
էշի...

Ծոյլ,
դանդաղ,
мի քնած եզի
երջանիկ երազի նման—
տօթ,
արեւ,
ամառուայ փոշի—
Երեւա՜ն,
Երեւա՜ն,
Երեւա՜ն...
. . . .

Իսկ
իրա
խանութի առաջ
Նստած՝ խանութպան Համոն
գանգատւում էր.
— ինչո՞ւ չկայ—
մի անուշ, գարնան քամի:

Թւում էր Նրան,
Համոյին,
որ աշխարհը—
փոշոտ մի փողոց,—
ու ապրում են
ողջ
աշխարհում —
Համոն,
մի Կարոյ,
մի Պօղոս...

Երազ էր թւում
Համոյին—
փողոցի արեւոտ հեռուն.
թւում էր՝

արեւի վրայ
նստել է — ինքը Համոն:
Ոտքերը կախել է
վար,
ու մռռում է դանդաղ մի երգ...
Հաշւըւում է տօթ ուղեղում.
— տասնըմէկ, տասերկու,
տասերեք...

Հոսում է արեւի
գինին...
Իսկ
էսօր
առեւտուր
չկայ...
Շուտով
իրիկուն
կը լինի—
կը գնայ—
նորից
կը գայ...

Կ'ելնէ
արեւը
նորից—
կը վառուի
յիմար ու
շոգ,—
էդ
շոգին
էլ

ո՞վ կը լինի—
գինի, կամ կոնեակ ուզող...

Երազում էր Համոն կիսաքուն։
Օրօրւում էր
մեղկ
հոգում—
աշխարհը — շո՜գ մի
անկիւն.—
առաւօտ,
կէսօր,
իրիկուն...

Էլ
ո՞նց
հրաշքներ տեսներ
խանութպան Համոյի հոգին.
էլ
ինչո՞ւ
շարժուէր
տեղից...
Երբ եկան, ասին՝
« Պ ա տ ե ր ա զ մ »—
— չդողաց անգամ ծայրը... բեխի։

Չլսեց։
Չզգաց։
Չիմացաւ։
Թուաց թէ—
հարսանիք է մի...
Ու պիտի յորդէ... այնտեղ —

անհաճիւ...
կարմիր...
գինի...

Եւ
երբ
իրիկուն
եղաւ —
եւ եկաւ,
որ գնայ
վռազ —
մինչեւ տուն լսեց բոլորից.—
—Պատերա՞զմ։
— Պատերա՞զմ։
Պ Ա Տ Ե Ր Ա Զ Մ...

Գլ. Բ.

Լսեցի՞ք—
եղան—
— բանակներ հսկայ, երկաթազրահ:
Լսեցի՞ք—
եղան.

— աշխարհը բոլո՞ր դաշտերի վրայ:

Եղան,
գնացին—
Ուրալից—դէպի Կարպատները յուրք,
ու Կարպատներից—
մինչեւ Էրզրում,
ու Էրզրումից—
Տրիպոլի—
Հռոմ...

Բոլոր
կողմերից
հաւաքուած
եղան.—
— քուրք,
իտալացի,
հնդիկ,
վրացի,
ռուս,
շոտլանդցի—
հայ,
խունխուզ,

թաթա՜ր,
կիրգիզ,
չինացի,—
Նիւ-Եորքից եկան,
Տաիտի կղզուց,
հեռու Բաղդադից—
եկան,
ո՞ւր եկան,—
բոլորը—
բանուոր—
մուշա—
գիւղացի...
Եկան—
ո՞ւր եկան.—
Լոնդոնից—
Պեկին—
Ղարս—
Սարըկամիշ.—
փոշի
բարձրացաւ՝
արնինէ քամի...
. . . . . .

Ու ոռնում էին.
«վօ՛-վօ՛-վօ՛» — «վօ՛-վօ՛»
թնդանօթների կոկորդները չոր.
«— վօ՛-վօ՛-վօ՛—»
«վօ՛-վօ՛—»
գիշեր,
ցերեկ,
կէսօր:
. . .

Ու ռռնում էին՝
— դաշտերի,
ցանքսերի,
արտերի վրայ։ —
Ծնի՛-ննի՛-ննի՛ —
ռումբ.
— բո՛ւմ, բո՛ւմ, բո՛ւմ. —
— էլ ոչինչ —
կարմիր արնից բացի...
. . . . .

Ու ռռնում էին.
— ռումբն էր
հողմավար,
վարար
անձրեւում —
քաղաքներ
քանդում,
դաշտերը
ձեւում...
Ու յուսարձակներ հազարաչքանի —
լոյս էին
սփռում
դաշտերի միգում —
որ — արնին իր գործն անվրէպ անի։
. . . . . .

Իսկ քաղաքներում. —
Բեռլինում,
Փարիզում,
Նիւ-Եորքում հեռու —
արնաքամ
տենդով,

ահով վարակուած—
աշխատում էին գործարաններում:

Գործարաններում վիթխարահսկայ,
որոնց
երկաթէ
շչակները բիւր—
անասունների նման խելագար—
իրենց
երկաթէ
խորխն էին փնչում հորիզոնն ի վեր—
գործարաններում
աշխատում
էին—
անտուն
խեղճերի
բիւրաւոր խմբեր...
Խեղճ—
կռում էին
ու կոփում
ռումբեր—
թէկուզ գիտէին՝ ո՞ւր պիտի ճամբեն.—
խեղճ—
կռում էին
ու կոփում
ռումբեր—
որ միլիոն
միլիոն
թնդանօթների
անկուշտ, անյագուրդ ծարաւը ջամբեն:

Եւ ո՞վքեր էին
Նրանք.
— կիսամեռ
ռուս,
հրեայ,
թաթար,
գայլ,
իրլանդացի—
բոլորը—
բանուոր,
մուշա,
գիւղացի։
. . . .

Իսկ
իրենց
ոսկի կաբինետներում
նստած՝ գիտուններ—
խելքեր վիթխարի—
կովի պէս
դանդաղ
որոճում էին—
երազներ
մահի,
արիւնի,
հրի։
Նրանք—
ոսկեպատ կաբինետներում—
հանճարում էին—
հեղձուցիչ գազեր—
որպէսզի

Մահի ոսկերի առաջ—
մի ակնթարթում կանգնել կարենան
դիակի
բերդեր
ու բուրգեր
— մսէ:

. . . .

Եւ այսպես—
եկան,
եկան դէմ դէմի—
բանակներ բազում ու բազմամիլիոն.
եկան—
Բաղդադից—
Բեռլին,
Պերեմիշլ,
Բեռլինից—
Կալէ,
Դուվր,
Վերդեն,
Լիոն...

Աշխարհից—
աշխարհ—
ծովից—
ծով—
եկան.
—Նիւ-Եօրքից—
Պեկին—
Ուրալից—
Միլան...

Գլ. Գ.

Այսպես էր։—

Խառնուեց իրար
աշխարհը—
եզերքից-եզերք—
ու բոլոր
դաշտերի
վրայ—
կանգնեցին քաղաքներ մսէ։

Հնամեայ
արեւին
մօտիկ—
արեւի հարազատը միակ—
քայքայւում էր կարծես տօթից
աշխարհը—
նեխած մի դիակ...

Ու խելառ,
սարսափից երեր,
յաւերժի մուժում անուղի
տանում էր ժամանակը ծեր
դիակը իր նեխած տղի...
Տանում էր—
նեխած մի դիակ,—
փախցնում էր—
ամօթը իրա.
ու հոսում էր
արիւնը

տաք—
յաւերժի
ճամբէքի
վրայ...
Հեռու—
Սատուրնի վրայից—
կարելի էր տեսնել
զազիր—
արնահոտ վէրքերի նման—
լոյսերը Բերլինի,
Փարիզի...

Դեղին—
ամպերի նման—
աշխարհի նեխած երեսին—
կուտակուել էին արնահամ
ամպերը
հեղձուցիչ
գազի...
. . . . .

Այսպէս էր:

Եւ դուք
չիմացա՞ք.
չըտեսա՞ք ձեր մութ հոգում—
թէ ո՞նց
բանակներ մեռան—
հազա՜րը մի սեւ իրիկուն:
Որ
Նորից—
խաչուելու համար—
ինչպէս նա, որ գնաց
Հռոմ—

հազարները
　　　　　անխօս
　　　　　　　　գնացին—
　　　　　　　　　　　　Վերդեն
　　　　　　　　　　　　Պերեմիշլ,
　　　　　　　　　　　　Էրզրում...
. . . .

Երեւան:
Աստաֆեան փողոց:

Նստած է խանութպան Համոն:

　　　　　　　　Աշուն է:
　　　　　　　　Անձրեւ:
　　　　　　　　Մշուշ:—
Թաց, խոնաւ—անձրեւոտ ճամի:

Փողոցը—
　　　　լիքն է հիմա.
դարձել է—լեփ լեցուն մի բերան.
　　　　— թափուել են մարդիկ
　　　　　　　　　　　　խմբերով—
անձրեւոտ մայթերի վրայ:

Յորանջում է փողոցը—
　　　　　　　　　　բաց.
որոնում է—
　　　　　թէն, անտաշ.—
ծամւում են—
　　　　　մշուշում ընկած—
հազա՜ր ու հազա՜ր գաղթական:

Իսկ
այնտեղ—
կիսամերկ ընկած—
ժամերի
հիւրընկալ
բակում—
կիներր—
շների նման—
ցկնում են...
ամէն...
իրիկուն...
Ցկնում են—
ժամերից նայող
գթառատ
Աստծու
համար—
քոսոտ
Յիսուսներ
հայու—
Յիսուսներ—
հիւանդ,
յիմար...

Նայում է ժամերից
Աստուած.
ուրախ է. քիչ մնայ... երգի.
— հոսում է
թուքը
նրա
ճերմակ
դարաւոր
միրքին...

Դարաւոր աչքերի առաջ
ծնւում են Յիսուսները
                        հոծ.
— գիտէ, որ—
                Նիւ-Եորքից կը գան—
                կը բանան հազա՜ր որբանոց...

Յորդում է ժպիտը յուսէ.
      ամօթխած պառաւի նման
      ուզում է... բայց... քաշւում է ասել.
                  — իմ Որդին
                  անկողին
                  չունէր—
                          իսկ նրանք—
                          գիտե՞ք—
                                կ'ունենա՜ն...

. . . . .

Այսպէս էր:

Խանութի առաջ
                նստած՝ խանութպան Համոն
                մտածում էր՝ ինչո՞ւ չկայ
մի փոքրի՜կ-փոքրի՜կ քամի...

Մտածում էր՝
              «—Բաղդադ են հասել
              զօրքերը անսահման Ռուսի—
                    էլ
                    սրանք
                    ինչո՞ւ են փախել—
                                Բիթլիսից,
                                Բաղդադից,
                                Մուշից:

«—Ինչո՞ւ են մնացել թափուած,
թող գնան—
        Բիթլիս,
        Բասեն,—
ել
   ինչո՞ւ
        էրզրումն առաւ
անյաղթ Անդրանիկ փաշեն...

Եւ ես մեծ մտքերից յոգնած—
    գնաց տուն, որ...
            փաստոն խաղայ.—
Իսկ
    Նրա
        խանութի առաջ—
            մեռնում էր մի հիւանդ տղայ...

. . . . .

Այսպես էր:

Խանութպան Համոն—
    հաւատո՞ւմ էք՝
            այն էլ չտեսաւ,—
            որ Պօղոսը
            գնաց
            կամաւոր...
            Պօղոսը
            դարձաւ—
                «ջանբեզա՜ր»...
Բայց երբ առեւտուր
            չկար—
    որպեսզի ձանձրոյթից չքնի—
Համոն երկա՜ր-երկա՜ր
            երգում էր—«Մեր
                    Հայրենիք...»

Գլ. Դ.

Երեւան։
այսինքն—Նաիրի։

. . . .

Այսինքն՝
այստեղից սկսած՝
գնում է դարերի հեռուն՝
հնամեայ,
հին մի
երազ.—
երկիր մի՝ դարերի ուրու։

Աշխարհի ճամբէքի մէջտեղում,
— ուր գալիս են
խառնւում իրար—
արեւմուտքն ու արեւելքը հին,—
կանգնել է դարերի ուրու—
հնամեայ
երկիրը—
Նաիրին...
Որպէս արիւնոտ հարցանիշ՝
դարերի մէջ մխուած վաղուց՝
կանգնել է—
երազի նման—
եւ չկա՞յ Նաիրի ուրիշ...

. . . . .

Աշխարհի այն ահեղ
օրերին,
աշխարհի ճամբէքի մէջտեղում—
ուր եղել է հին Նաիրին—

կանգնել էր
խանութպան
Համոն...

Կանգնել էր
խանութի առաջ.
Նաիրի պես հզօր, անսասան—
գնացել էր արնոտ ռազմադաշտ
Պողոսը — անհաղթ ջանբեզար:
Իսկ Նրանց—
երկուսի մէջտեղում—
ակնոցը Նաիրեան քթին—
կանգնել էր
վարժապետ
Սողոն—
Նաիրի հանճարեղ որդին...

Դարերի
մշուշից
ելած՝
ձեռքին՝ հնամեայ մի նետ—
դարերի.
մշուշի
վրայ
գրում էր՝ «Վեց վիլայէթ...»

Ո՞նց
իմանար
Սողոն—
կամ Պողոսը—«ղարիբ մշեցի»—
թէ ինչո՞ւ—
Կարապետները առան

ու Թեյմսի տաճարն
այրեցին...
Է՛ն էլ նա հազիւ հասկացաւ,
որ երբ ռուսը քաշուեց Վանայ—
ուզեց որ՝ երկրի երեսին
«խայու անուն չմնա՜յ...»

... Ողբալով Նաիրն հարազատ,
աշխարհի
ճամբէքի
միջում—
վարժապետ
Սողոն
յուսահատ՝
հարցնում էր՝ «— Ինչո՞ւ, ինչո՞ւ...»
. . . . .

Իսկ այնտեղ—
դէմ առ դէմ կեցած—
վիթխարի, ահաւոր կռուում—
արնաքամ զարնըւում էին—
Պօղոսը,
Իւսուֆը,
Լա-Օ-Ն:—
Իւանը,
Հանսը,
Ժանէն—
Մոսկովցի,
Փարիզցի,
Բերլինցի—
բոլորը—

մի հսկայ,
բիւրանուն—
բանուոր,
մուշա,
գիւղացի։—

Եւ
նրանց
դիերի
վրայով—
Բաղդադից մինչեւ Լիոն—
անցնում էր
երկաթէ
քայլով
մի հրէշ՝ անունը Միլիոն...

Գալիս էր—
Բեռլինից,
Փարիզից.—
գալիս էր—
Մոսկովից դեղին...
Անցնում էր—
Նաիրի վրայից—
բռնել էր Բաղդադի ուղին...

Գլխի տեղ—հսկայ մի բերան,
գլխի տակ—անսահման մի փոր,—
կանգնում էր
դիերի
վրայ—
խմում էր արիւնը բոսոր...

Հագել էր—

սյու րպուր,
ոսկի.
շողո՜ւմ էր արեւի ներքոյ...
ժպիտը ճարպոտ երեսին՝
անցնում էր յաղթական երգով...
Եւ նրա երգին
գերի—
Բաղդադից մինչեւ Լիոն—
արնաքամ կռւում էին—
զօրքերը—
միլիոն,
միլիոն...

. . . . .

Արնահոս կռիւն այդ ահեղ
վերջ պիտի
չունենար
գուցէ—
բայց Իւանը
յանկարծ
բղաւեց.
—Կանգնեցէ՜ք...
—Կանգնեցէ՜ք...
—Կ ա ն գ ն ե ց է՜ ք...

Ասաւ—ու դարձաւ իրա
ստէպները անծայր ու լէն...
Ու վառեց
դաշտերի
վրայ—
մրրիկներ ահեղ, հրեղէն...

Պարզեց—
        դրոշներ կարմիր,
կանչեց—
        աշխուժով հրձիգ.
—Բանվորներ ամբողջ երկրի—
        Միացե՜ք:
        Միացե՜ք:
        Միացե՜ք:

Վառեց նրա կանչն ամբողջ
        աշխարհը, ինչպես մի
                        հրդեհ:
        Ծփացին
                բանակները
                        հոծ—
        ու ծփանքը ահեղ
                        յորդեց..
        Մոսկովը
        ծփաց
        փողփողուն—
          ինչպես մի քոսոր դրոշակ—
        պարզեց
        արնավառ
        աշխարհին—
        մի կարմիր խնդության նշան:
Ու ելած
իրենց
տեղից—
      հրահրած արնավառ ոսկով—
      նորի՛ց
      բանակները
      դեղին
        շարժուեցին դեպի Մոսկով...

Եւ
որպէս մի դաժան երազ—
կարմիր
զօրքերի
հանդէպ—
Փարիզի մշուշից ելած—
կանգնեց
գնդապետ
Գալիֆէն...
Երկաթէ քայլերով
Նորից
շարժուեց—
որպէս չար բազէ—
որ կարմիր Մոսկովում փորի

մի հսկայ, Նոր Պէր Լաշէզ...
. . . . . .

Գլ. Ե.

. . . . . .

Աշխարհի
ճամբէքի
մէջտեղում,
ուր գալիս են, խառնւում իրար
արեւմուտքն ու
արեւելքը հին—
ուր եղել է հին Նաիրին—
կանգնել էր—
վարժապետ
Սողոն։
Մի հսկայ յորձանքով ահեղ—
զօրքերը անսահման ռուսի—
վարարած ջրերի նման
քաշուեցին Բասենից,
Մուշից...

Նորից—
խուժեց թշնամին.
եկաւ—
մինչեւ Կարս հասաւ...
Նորից
դարձաւ Նաիրին—
բարբարոս
օրերի
յեսան։

Նորից
տաճարներն հնամեայ

դարձրին
հողին
հաւասար.
դաշտերում
անքաղ մնաց—
Պողոսը—
քաջ ջանքեզար։

Նորից—
անվրդով նստած—
որպեսզի ձանձրոյթից չքնի—
Համոն երկա՜ր-երկար
երգում էր—«Մեր
Հայրենիք...»
Չէ՞ որ—
Երեւան քաղաքում—
հնամեայ
Մասիսին
մօտիկ—
Մասիսի պես հզօր, կանգուն—
ելել էր նաիրեան
Ոգին...

Ելել էր—
հզօր, անյաղթ,—
պարզել էր—
երեքգոյն դրօշ...
Ցառնում էր—
անկաշկանդ, ազատ,—
ու չկա՜ր
Նաիրի
ուրիշ...

Աչքերը—
դարերի հեռուն,
ակնոցը—
նաիրեան քթին,—
կանգնել էր
վարժապետ
Սողոն—
Նաիրի
հնամեայ
Որդին:
Դարերի
մշուշից
ելած—
ձեռքին՝ հնամեայ մի նետ—
դարերի
մշուշի
վրայ—
գրում էր. «Վեց վիլայէթ...»
. . . . . .

Իսկ այնտեղ—
Կարմիր Մոսկուից—
դէպի աշխարհները բոլոր—
անթել
հեռագիրը
նորից
կանչում էր ձայնով ահաւոր:
Կանչում էր—
երկրից-երկիր,
ձայնում էր—
խանդով բոցավառ.

— Եղի՛ր,
սովալլուկ
մարդկութեան
անեծքով
գերուած
աշխարհ...

Հիւսիսից—մինչեւ արեւելք,—
մինչեւ Հինդ,
Հաբաշ,
Հնդուչին—
կանչում էր՝
— «Եղբայրնե՛ր,
եկէ՛ք:—
Սա՛ է մեր կռիւը
վերջին»:
Եւ ահա—
այդ ահեղ կանչին—
Շիրակի դաշտերից—
յանկարծ—
զրահապատը
խանդով առաջին—
Նաիրի
դաշտերում
զնգաց...

Զրահապատը զնգաց
զնգուն,
Շիրակի դաշտերից
կանչեց...
Նաիրի
հնամեայ
երկրում

կարմրավառ,
անհեղ
հնչեց...

Ու կարմիր—
հրդեհի նման—
մրրիկներ
անցան
սրընթաց,—
ու եկած
քնից
հնամեայ—
Արեւելքը
կարմիր
խնդաց:

. . . .

Դու հիմա,
երկի՛ր Նաիրի,
աշխարհի
ճամբէքի
միջում—
կանգնել ես՝
խնդավառ էլի,—
յառնել ես՝
երկաթէ՜ թռչուն...

Աշխարհի
ճամբէքի
միջում,
ուր գալիս են, խառնւում իրար
արեւմուտքն ու արեւելքը հին—

դու յառնել ես
նորից
բոցավառ—
վառուել ես—
կրկի՛ն,
կրկի՛ն...
Պարզել ես
ճամբէքի միջում—
արնավառ, կարմիր մի
դրօշ—
ու նորից քո խօսքը
հնչուն
զրնգում է
խնդութեամբ
որոշ...
Դարերի
մշուշից
ելած—
հիմա Պօղոսը մշեցի—
կռում է — նո՛ր մի երազ՝
վիթխարի,
անսահման,
անծիր...
Կանգնել է—
ճամբէքի միջում,
ու սրտում—երկաթէ մի երգ՝

աշխահի
խնդութեամբ
անհուն—

նայում է դէպի Արեւելք...
. . . . . .

ՎԵՐՋԱԲԱՆ

Հիմա—
ամեն տեղ—
լսո՞ւմ ես—
զնգոց...
երկաթի գրգիռ:
Օրերը — հրետանի...
Ու կեանքը—
հին կեանքը հիմա՝
յիշո՞ւմ ես—
«Տ ի տ ա ն ի կ...»

Յիշո՞ւմ ես՝
եղաւ—տօն.—
լոյսի ու երկաթի մեծափառ հանդէս,
ջրերի վրայ — վիթխարի մի տուն.
—օրօր...
շփոթում...
Մարսելիեզ.—
— անտես...
Ու ճչաց—
սո՜ւր ճչաց—
կանչեց հոգեվար—
ռադիոն...
կանչեց:
Դէպի քաղաքները բոլոր
դէպի կայանները բոլոր—
ճչաց,
սո՜ւր ճչաց,
կանչեց...

Ու մնացան...
գնացին...
Ո՞ւր...

— Օրերը քռչում, քռչում են արագ,
օրերը—կրակ,
պուրպուր...

Ուզո՞ւմ ես՝
քռնեմ հոգիդ հաւմանդամ—
ու ծանր—
երկաթէ մի դիսկի նման—
նետե՜մ—
ո՞ւր նետեմ—
ո՞ւր...
Դէպի կեանքը գալիք,
պուրպուր...
. . . .

☼
Շինւում է
գալիքը
հիմա—
շինում են,
փողոց առ փողոց—
Մոսկովցի,
բանուոր մի Իւան,—
մի Չինկ-Փու,
մի Հանս,
մի Պօղոս:

Ես ասում եմ՝

աշխարհը կը դառնայ—
մի հանուր
խնդութեան
փողոց—
ու Չինկ-Ֆուն
Պեկինում
կը խմէ —
քո կենա՜ցը,
Թարթո՜ւղ,
Պօղո՜ս...

Իսկ
եթէ
յոյսերից իմ այս վառ—
իմ սրտում
պիտ մնան
վերքեր—
ես էլի՛
քո փառքը
կ'երգեմ,
իմ հզօ՜ր,
երկաթէ
եղբա՜յր:

Կ'երգեմ
քո կռիւը
մեծ —
աշխատանքդ—
հզօր,
անծիր—

այս տողերս — քո կամքը երգեց,—

այս տողերս — դո՛ւ երգեցիր։

...Թէ խաբեն
օրերն այս
հրկէզ—
սրտով մի՛շտ
քեզ պէ՛ս ու
քեզ հետ—
ես էլի
քո փառքը
կ'երգեմ—
ես—
չնչին,
վերջի՜ն
պոէտ...

Երեւան, 1920 III —
Մոսկուա, 1921 XII

ՉԱՐԵՆՑ ՆԱՄԷ

Ձեր մտքերը մի պահ ես պիտի
այսօր տամ երգերիս քարէ:—

— Ե՛ս եմ այս՝ անտուն, անօթի
մի պոէտ — Եղիշէ Չարենց:

Ես եկել եմ հեռո՜ւ Իրանից:
Հայրենիքս է — խանի Մակուն:
Իմ հոգում — արե՛ւն Իրանի,
Իրանի արե՛ւն է իմ հոգում:

Իսկ արեան մէջ երգում է իմ—
Նաիրեան տխրութիւնն անծիր...

Իսկ ուղեղս — կարմի՜ր-կարմի՜ր
Մոսկովեան հրով այրեցի:

Թող իմ սիրտը — բուրմունքը վարդի,
իսկ ուղեղս — կրա՛կը խանձի:—

— Իսկ հիմա լսեցէ՛ք, մարդի՛կ,
Շահ-Նամէն բանաստեղծ Չարենցի...

1

Ոսկեվառ արեւի նման
Իրանից նետուած Նաիրի,
Նաիրից նետուած Մոսկով—

Ես երգում եմ կեանքս հիմա—
արեւով,

արիւնով,
ոսկով:

Ես ի՞նչ հրաշքով դարձնեմ
օրերիս անիւն անգոյ.

Թող իմ երգը ձեզ բուցնէ—

Նաիրի.

Կարս—

Մանկութիւն...

Ես Կարսում եմ
Նորի՛ց,
Նորի՛ց...

Մանկական շրթերիս կախած՝
ես տեսնում եմ մօրս
Նորից—
ստինքները՝ երկու ձագար...

Դեռ հոգիս մի նետ է հանգիստ՝
օրերիս աղեղին կպած:

Հեռեւում — մորմոքը զանգի:

Ահա հայրս՝ հագին կապայ...

Նրա դէմքը՝ արծաթէ ափսէ,
վրան քիթը՝ կեռ մի դանակ:

Թափել է ժամանակն անսէր
մազերին — ներմակ նիրվանա:

Անա մայրս՝ գնում է ջրի,
գլխին՝ Թեհրանի լաչակ...

Սուլում է քամին Նաիրի—

ուզում եմ բարձր ճչալ:

Պարզում է ձեռքերն առաջ
հոգիս, որպես որբ տղայ.—
ուզում է — արեւկեզ հարաւ,
ուզում է արեւի ծննդան...

Իսկ երբ մայրս մազերին իր ձիւն
դնում է ոսկեմուգ հինա—
թւում է՝ մազերի միջով
ես կարող եմ Թեհրան գնալ...

Կարող եմ հասնել Հնդուչին,
տիրանալ գանձերին Շահի...

Մանկութիւն... ոսկեթե՞ւ թռչուն...
Դեղնաւուն ոսկի՞ հինայի...

Ես ծնուել եմ Մակու քաղաքում,
արեւի տակ ոսկեղէն, հասուն,
շոգ ընչի տակ Օրմուզդի թեւի—

1897 թուին:

Թափել է արեւն Իրանի
իմ հոգում Շիրազի վարդեր:

Բայց տխուր նաիրեան քամին
իմ սրտում թախիծ է բարդել:
Դեռ աչքերս արեւին չբացած
նետել է ինձ հին մի քաղաք:—

Ես անգոյն Կարսում մեծացայ՝
հայրենիքս հեռուն թողած:

Աչքերս թեւերի նման
դեռ նիրհել էին շուարած—
երբ գրկեց ինձ թախիծն հնամեայ,
որպէս տան մշտական ծառայ:—

(Նա մեր տանն էր վաղուց մեծացել,
դեռ եղել էր պապիս ժամանակ:
Մնացել էր՝ յոգնած ու ծեր,
սպասում էր, որ երկինք գնայ:
Մենք նրան ասում էինք՝ ապի,
նա տանում էր ինձ փողոց.
սիրում էր ամէն բան թափել,
երգում էր նաիրեան հողով...)

Հօրական տնակում նստած,
նա մռռում էր, որպէս տան կատու:
Բայց հոգիս կարօտով վստահ
երազում էր արեւ ու խնդում:

Եւ հէնց նա՛ էր, թախիծն հնամեայ,
որ ծածկած արեւ ու Իրան—
մի ծերուկ ուսուցչի նման
ինձ մի օր վարժարան տարաւ:

Ու, ծածկած արեւ ու Իրան,
նա, ընչով կարծես մի հրէ—
ուղեղիս կտաւի վրայ
փորփրեց հնամեայ գրեր…

(Իմ հոգին
ո՞նց
իմանար,
որ հոսանքը այդ հին գրերի
իմ հոգու անյայտ թեւերին
պիտի բիւր երկնքներ բանայ:

Որ յետոյ,
տարիներ յետոյ,
առածից բիւրպատիկ աւելի—
նաւերիս ճերմակ կտաւին
նա քամի ու արեւ պիտի տայ…)

Իմ խաղա՜ղ, կապո՜յտ մանկութիւն,
դու նման ես լճակն ընկած
արծաթէ լուսինի դիսկին:—

Դու կայիր — ու չկաս հիմա դու,
արեւի դէմ դու, թոյլ, հանգար—

բայց արդեօք կայի՞ր դու իսկի…

3

Եւ ահա — պատանի եմ ես
տասնըչորս-տասնըհինգ տարեկան։—

Հիմա քեզ,— պիտի քեզ երգեմ,
իմ լոյս, հեռո՜ւ բարեկամ։ —

Աստղիկ։ — Քո անունը այս
ես պահել եմ սրտում իմ — վառ։

Ինչպես ծովն ընկած առագաստ—
թող ընդմիշտ նա այնտեղ մնայ։

Օ, յաճա՜խ, յաճա՜խ, բարեկա՛մ,
որպեսզի հոգիս չմրսի—
ես յիշել եմ վայրկեան-վայրկեան
կանաչած այգին Կարսի...

Ես յիշել եմ—
ի՞նչ.
չգիտեմ։—

Ես յիշել եմ այն ամառուայ
քո ժպիտը—
տխուր,
անթեւ,—
իմ ծաղիկը — յիշո՞ւմ ես — ճերմակ...

Յիշո՞ւմ ես...

Ախր ի՞նչ յիշես...

Ախ, ոչինչ չկայ յիշելու։—

Աշունը
տերեւներ քշեց—
թիթեռներ դեղնած յուշերի...

Ներիր ինձ,
նեի՛ր, բարեկամ,
ինչքան էլ լուսէ լինէիր—

Ես անմիտ պատանի էի
տասնըչորս-տասնըհինգ տարեկան...

4

Եւ
ահա—
տասներկու թուին—
առաջին անգամ... այնտեղ...
առաջին համբոյրս տուի—
քեզ...

Ցիշատակ անթեւ։

Ես ուզում էի — շո՛ղ,
Իրան...
Շիրազի վարդեր կարմիր։

Բայց գտայ...
անկողնի...
վրայ...
տարածուած... մի պաղ... մարմին...

Ներիր, Աստղիկ Ղոնդախչեա՛ն,
Իմ յուսէ բարեկամ…
Ների՛ր…

Ես…
յետոյ…
աշխարհներ անցայ —
բայց բողածս ետ չբերի…

Սիրելի,
յուսէ
Ղոնդախչեան—

Ների՛ր… օ…
Ների՛ր…
Ների՛ր…

Եւ ահա
առաջին
անգամ—
այնտեղ… միեւնոյն տարին—
երեւաց մի ուրիշ անգոյ,
անունը… Երկիր Նաիրի:

Երեւաց:
Երեւի չկար,
Երեւի չկային վարդեր:

Եկաւ—
ուսերիս վրայ

մի անհուն տխրութիւն բարդեց:

Թուաց թէ—
տենչում եմ մշուշում
մի կապո՜յտ-կապո՜յտ աղջիկ:—

Նման էր — հնամեայ փոշու,
Նման էր — արնոտած խղճի:

Սպիտակ շրթերի վրայ
կային... դեղնաւուն վէրքեր:

Տուեցի սիրտս նրան—
ուզեցի, որ նրան երգեմ...

. . . . . .

6

Օ, երգե՛ր իմ—
առաջի՜ն,
առաջի՜ն...

«Երեք երգ»...

Աստղիկ Ղոնդախչեան...

Քրքրեմ
մոխիրն իմ խղճի—

Եւ երբե՛ք, երբե՛ք
չզղջամ...

7

Ես ինքս էլ լաւ միտ
չբերի—
թէ ո՞նց՝ Կարսի այգուց—

տասնըհինգ թուի վերջերին—

արթնացայ... զօրքերի շարքում:

Կամաւոր:

Հայկական բանակ:

Հրացան: Թնդանօթ: Ռումբեր:

Եւ ահա — Այգեստանը Վանայ:

Եւ ահա — Վարդան, Ռուբէն:

Եւ ահա ընկերներ նոր-նոր:
Նիւ-Եորքից, Բասէնից, Պոլսից:—

Մա՛հ:
Մա՛հ:
Մա՛հ:
Ընդհանուր, հանուր:

Ձինուորի, աղջկայ, հարսի:—

Ես կարծում էի — այնտեղ,
ռումբերի ահեղ որոտում
կը գտնեմ քո դէմքը լուսէ:

Բայց գտայ... դիակներ փայտէ,
ու տեսայ մի երկիր, որը դու
լքեցիր խուժումից մեր սեւ:

Ու իջաւ թախիծն հնամեայ
որ հոգիս ճնշեց, ճնշեց...

Եւ իմ դէմ հրաշքի նման
կրակուեց քո ուղին անշեղ...

8

(Ո՞ւմ ինչ, որ — միեւնոյն թուին -
«Պրոգրէս» տպարանը Թիֆլիսում
աւետեց իմ կոտրած թեւի
արնոտած անկումի մասին...
Ու «Գիր»ը փոշոտ վիտրինում
մի փոքրիկ բրոշիւր դրեց:—

Իմ տողերը վիշտ բերին ո՞ւմ—
դանթէեան իմ տողերն հրէ):

9

Իսկ
յետոյ—
տասնըհինգ թուին—
երբ եկայ, հասայ Մոսկով—
զգացի հսկայ մի թեւի
թպրտում... Վիթխարի սոսկում:

Թուաց քէ—
հառնում եմ ահա
աշխարհի վերջին վրանին,—

բայց որպէս ոսկի մի վահան
բարձրացաւ արեւն Իրանի...

Վառուեցին իմ հոգում յանկարծ
վարդերը հեռու Շիրազի...

Օ, սի՛րտ իմ, գլխիվայր ընկար—
կախուեցիր... աղջկայ վարսից:

Զարթնեցին հեռո՜ւ տարիներ—
ձիերի նման վրնջան...

Արթնացաւ հրկիզող մի սէր...—

Կարինէ:

Կարինէ Քոթանճեան...

10

«Ծիածանը»...
Արե՛ւն է այնտեղ—
Նաիրեան թախիծի միջից,

հրկիզուած իմ հոգին բանտել
եւ ուզում էր անդարձ շիջի:

Իրանի արե՛ւն էր շող—
լացակուլած կապոյտը Նաիրի...

Ու թախիծը — խեղդող, նչող,—
խառնուած ոսկեման հրին:

(Դեռ չկա՞ր աշխարհում անշող—
դեռ չկա՞ր արև-Նաիրին...)

11

Մոսկով:
Տասնըեօր թուական:

Իմ սրտում — արևն Իրանի:

Եւ ուզում էր արևն ազահ
հրդեհել սկսուող տարին:

Յունուար...
Փետրուար...
Քանդվեց:

Պոկուեց, ինչպես քար սարից:—

Արևը՝ կարմրակեզ բանուոր՝
գլորեց թափով վիթխարի:

Ի՞նչ...

— Հսկայ,
վիթխարի մի քար,
որ նետել էր մեր թևերին:

Ծծում էր մեր արիւնն, ագահ,—
Ճնշում էր սառնութիւն բեւեռի։

Գլորուեց։
Ու զուր,
երերուն,
մի վայրկեան սպասեց, չգնաց։

Բացուել էր — անհուն մի հեռու։

Ջարդել էր մի հին մեքենայ։

. . . . . .

Կանգնել էր ճամբի սկզբին,
Ետեւում — մռայլ տարիներ։

Վախենում էր կարծես վազքից...

Կարինէ...

Յիմա՜ր Կարինէ...

12

Իմ հոգում — արեւն Իրանի
լափլիզում էր հրդեհի նման։

Ու ծանր, որպես գրանիտ,
Նաիրեան թախիծն հնամեայ։

Թէ իզո՞ւր կրքերիդ բազէն
հետեւեց ինձ երկա՜ր տարիներ...

Տխրութիւն էր հմայքդ մսէ—

Կարինէ...

Մշո՜ւշ — Կարինէ...

13

Ինչպէս քարը, մնացած ճամբին,
որ նորից գլորուի պիտի—

իմ հոգին կարօտով անբիծ
սպասում էր վերջին աղէտին:

Պիտ ընկնէր, որպէս գրանիտ,
քո կարօտը յոգնած իմ խղճից—
որ ոսկի արեւն Իրանի
խառնուէր նաիրեան թախծին...

Եւ ահա—
յունիս,
յուլիս...
Եւ ահա—
սեպտեմբեր,
հոկտեմբեր...

Զարնուեց կռանը — սալին:

Տեղացին — վիթխարի ռումբեր:

Ու ռումբերը — արնակեզ երգով
պայթեցին ուղեղում իմ մութ։—

Ու կարմիր ռումբերի ներքոյ—
երազներս տուի… քամուն։

Գլորուեց, որպէս գրանիտ,
քո կարօտը յոգնած իմ խղճից։

Ու ոսկի արեւն Իրանի
խառնուեց նաիրեան թախծին…

14

Տանըուք։
Թուականն կեանքի։

Իրիկուն։ Վերադարձ։ Առաւօտ։

Ազատուեց ինձ կապանքից
հոգիս՝ վիթխարի ցաւով։

Տանըուք։
Թուականն հրի։

Ողջակեզ — կարմրակեզ բոցում։

Արթնացաւ արե՜ւ-Նաիրին
իմ հոգու նո՜ր զնգոցում։

Հրդեհ էր։

Անհատնում կրակ։
Արնաքամ վերքեր կարեվեր։

Ու կարոտդ յանկարծ պլպլան—
ողջակեզ-հոգիս արեւեց։

Ողջակեզ։ Խնդութիւն։ Ու մի
անհատնում վատնում միասին—
Եւ հոգիս սանձարձակ թռաւ...

Այսպէս էր տասնըութ թուին։—

Սո՛մա...

Լիւսի Թառայեան...

15

(Հոսում է առնակեզ մի գինի,
հրդեհում է սրտում իմ շոգ.
անցնում է իմ թէժ արիւնից
ու քանդում է կապանքը ննջող։
Նա այնտեղ է—դու՛րսը, նա կայ,
որպէս կին, որպէս նո՜ր Նաիրի,
հարբել են խմբեր խելագար
ու աշխարհը յանձնել են հրին։
Նա այնտեղ է—Լիւսի Թառայեան.
վարդերում, արեւում Շիրազի,
նաիրեան դաշտերի վրայ,
սկիւթեան դաշտերում անծիր...
Ու բոլո՛ր նրանց սրտերում,

որ աշխարհը յանձնել են հրին:
Հրդեհուել է աշխարհի հեռուն...

— Այսպէ՞ս էր այն կարմի՞ր տարին...)

16

19.

Կարմիր Բանակ:

Յորդել են հեղեղները սեւ:

Անսահման դաշտերի վրայ
շաչում են քո թեւերը լուսէ:
. . . . . .

Կայարան:

Զօրքեր.
զօրքեր:

Զինուորներ կարմիր:

Գիշեր:

Ու կարմիր զօրքերի վրայ
կործուել է խաւարը սեւ:

Խոր,
խաւար,

ահաւոր սպասում:
Հեռուն՝ կրակներ տարտամ:

Առաւօտ — կը գնանք, հզօր.—
կը փշրենք բռնամոլ շղթան:

. . . . . .

Այստեղ էր — 19 թուին:

Օ, ինչ յո՜րդ էր տագնապն ուղեղիս...

Ու հոգիս հրդեհին տուի,
որ լափուի բոցերում դեղին:

Այստեղ էր:
19 թուին:
Հաւաքուել էր Բանակը Կարմիր:

Ու բոլոր աչքերում ծաւի
անսահման խնդութիւն կար մի:

Ու մօտի՜կ, մօտի՜կ էր այնքան
երազած աշխարհը գալիք...

Հաւատում էր — տերեւն անգամ
որ... կը գա՜յ, կը գա՜յ Անձկալին...

Կանգնել էր Նա դրանը
կարծես—
խնդա՛վառ՝ ճակատին արեւ:

Ես երբեք քեզ չե՞մ մոռանայ—

Թառայեան...

Կայարան Տիխորեցկ:

17

(Եւ մի՞թէ
ես
չերգեցի՞
ձեր կռիւը, կարմիր
ընկերներ....

Նայեցի երկաթէ գծին—
հասկացայ, որ ամբողջը — մե՛րն է:

Ու կարմիր հրդեհում հրձիգ
վառուելով՝ ձգտեցին իրար—
անձրեւը նաիրեան թախծի
եւ արեւը քո, ոսկի իմ Իրան:

Հասկացայ, որ որպեսզի դուք
միանաք ու ձուլուէք ի մի—
պիտի նախ իրար մթանան
յոյսերը Փարիզի, Պեկինի:

Դեռ պիտի խմիչքը վեղեան
քիւրաւոր սրտեր խանձէ:—
Բայց ուղին ես արդէն գտայ՝
դեռ երեր, անմարմին, անձեւ...)

18

Ինձ կանչում էր կարծես անծիր
կարօտով — երկիր Նաիրին.—

Նորից Հայաստան գնացի
տասնըիննը թուի վերջերին:

Այնտեղ — Նաիրի երկրում,
հնաւանդ ցանկութեամբ ուրիշ՝
արդէն խմբապետ Դրօն
պարզել էր եռեքգոյն դրօշ:

Պարզել էր — Երեւան քաղաքում,
հնամեայ Մասիսին մօտիկ:

Ու լցրել էին հողագոյն
ուրուներ քաղաքն անօթի:

Որպէս քար՝ տխրութիւնն իջաւ,
ծանրացաւ ուսերիս,
վրաս:

Ես նորի՛ց, նորի՛ց քեզ տեսայ—
Մանկութիւն...

կարօտ իմ...

Կարս:

. . . .

19

Կարս:
Տասնըիննը թուին:
Տասնըիննը թուի վերջերին:

Նո՛յն երկինքն էր՝ կաթսայ արեւի:
Նո՛յն խշշոցը քչփչան ջրի...

Բայց արեւը իզուր էր փորում
կուրացած աչքերը շենքերի:

Իզո՜ւր էր նաիրեան հեռուն
ունկնդրում քչփչուն ջրին...

Մանկական երազում տեսած
շուքերի նման չկային
ծանօթները — լուսէ՜ մարդիկ...

Դարձել էր — սրերի յեսան
կապոյտ մանկութիւնը իմ—
իմ կանաչ, պայծա՜ռ բարդին...

Էլ ինչո՞ւ ծիծաղէր հոգիս,
երբ Նիկոլ Աղբալեանը մի օր
սարսելով դահլիճն ու Ֆոյէն—
աւետեց ամբողջ աշխարհին,
որ ծնուել է — մեծ մի պոէտ...

Որ ծնուել է երգիչ մի վառ
ու բերել է երգեր հրէ.

ցնծա՛, նաիրեան աշխարհ,—

ցնծա՛... Եղիշէ Չարենց...

20

Երեւան։
Քսան թուական։

Փետրուար,
մարտ,
մայիս...

Ողջո՜յն, ընկեր Թաւաֆալ։
Մուսայէ՜լ։
Սարուխա՜ն։
Աւի՛ս...

Ողջոյն բոլորի՜դ, բոլորի՜դ։
Ձեր կամքին — երկար,
գրանիտ։

Մոսկովեան կարմրակէզ հրին,
կարմրավառ վարդին Իրանի...
. . . . . .

Երեւան։
Մէկ մայիսի։
Աստաֆեան փողոցում — խմբեր։

Խնդավառ ելած միասին—
կտրել են փողոցի ճամբէն:

Եւ ահա — դրօշներ կարմիր:
Հնամեայ Մասիսի առաջ...

Ով որ կայ — թող կոչնակ զարնի,
սուր ճչայ, խնդասիրտ գոռա՛յ:

Զիգզագներ—
նժոյգներ թռան,
կապուեցին՝ Երեւան-Մոսկով.

Թափուեցին շէնքերն հնօրեայ
հարուածի տակ երկաթէ բազկի:

Ու սրտում իմ վառ խտացան
գալիքները... Ո՞ւր գայիր էլ:—

Իսկական մարմին ստացած—
կանգնեց խնդավառ Նաիրին...

21

Քսանըմէկ:
Հատուած քսանըմէկ:

Ինչ եղաւ քսանըմէկ թուին—
թող հոգիս յաւէ՜տ խնամէ,
թող հոգիս ընդմի՛շտ արեւի:—

Ընթերցո՛ղ: Քո հոգին հիմա
թող ճեղքեմ երգիս դանակով.
— Ես եղայ... առաջին նաիրեան
իսկական Կարմիր բանակում...

Ու տեսաւ Մասիսն հնամեայ,
առաջին անգամ իր օրից—
չերազած հրաշքի նման—
կռիւը նաիրցի բանուորի...

Իսկ
երբ
տուն դարձանք բանակից—
սպասում էր ինձ արդէն
Նաիրին... երկրային մի կին.

աչքերը — ջահեր կրակի,
շրթունքները — Շիրազի՛ վարդեր:

Ինչքան շա՜տ անցան դէմքեր,
բայց հոգիս թող քեզնո՛վ հարբի.

—ախ, ինչքա՜ն ես սիրո՜ւմ եմ քեզ,
Արփի՛կ, յուսաւո՜ր Արփիկ...
. . . . . .

22

Ես հիմա ապրում եմ Մոսկովում,
գլխիս մէջ՝ մրրիկներ ոսկի:

Գլխիս մէջ մի Ռոբերտ Օուէն
հիմա վառ գալիքն է հսկում:

Գրում եմ պոեմներ, երգեր։
Երազում եմ — Գալիքն անծիր։

Նաիրի՛, ես սիրում եմ քեզ.
քեզ սիրում եմ, իմ Իրան հրձիգ։

Ես հիմա հեռո՞ւ եմ... Օ, ո՛չ.
ձեզ մոտիկ եմ հիմա ավելի—
ինչպես նետը՝ դեպի ետ քաշած՝
առաջից փախչող գազելին։

Իմ հոգին երեք նետ ուներ—
պի՛րկ յենած աղեղին օների։—

Հիմա՝ թռե՜լ են երեքն էլ—
զարնուել են — խնդո՜ւն հրին։

Ես ձեզ չե՜մ, ձեզ չե՜մ մոռացել.
դուք հիմա դարձել էք — մի։—

Մենք շուտով ինչպես նետ երեքծայր—
թռչելու ենք — Հնդուչին, Պեկին։

Ընդունե՜ք, առե՜ք ինձ հիմա—
Մոսկո՜վ կարմրակեզ հրի,
իմ ոսկի՜, ոսկի՜ իմ Իրան,
իմ հեռո՜ւ, հեռո՜ւ Նաիրի...

922, 6, I
Մոսկուա

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹԻՒՆ

Ա. ՀԱՏՈՐ

ԲԱՆԱՍՏԵՂԾՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

ՀՐԱՏԱՐԱԿՉՈՒԹԵԱՆ ԿՈՂՄԷ

ԵՐԿՈՒ ԽՕՍՔ *ԵՂԻՇԷ ՉԱՐԵՆՑ*

Որպէս սկիզբ 17

Յարդագողի ճամբորդները 20

Երեք երգ տխրադալուկ աղջկան 23

Տեսիլաժամեր 30

Երեքը 34

Հէտէ՛րա—երազ 42

Հրդեհը 44

Եզերքը Միր 45

Մ՛արի, է՛գ թռչուն 47

ԾԻԱԾԱՆԸ

Ծիածանը 55

Կապոյտը 57

Ոսկին 60

Մ՛անուշակագոյն 66

Հրաժեշտի երեկոն 70

Գազէլներ 72

ՈՂՋԱԿԻԶՈՒՈՂ ԿՐԱԿ

Իրիկունը 83

Վերադարձ 93

Առաւօտ 97

ԷՄԱԼԷ ՊՐՈՖԻԼԸ ՁԵՐ

Սոնէտ 111

Գալանտ երգեր 111

Տրիոլէտներ 119

ՓՈՂՈՑԱՅԻՆ ՊՉՐՈՒՀՈՒՆ

Խրախճանք 125

Շամհրամ 127

Անկումների սարսափից 129

Վարսավիրի հմայքներ 132
Հայեացքների թակարդում 134
Շան կարօտներ 136
Խեղկատակ 137
ՈՒԹՆԵԱԿՆԵՐ ԱՐԵԻԻՆ 139
ՏԱՂԱՐԱՆ 147

ԽԱՌՆ ԲԱՆԱՍՏԵՂԾՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

Պոէտ 165
Գիշերապահը 166
Պատահական անցորդին 167
Դահիճը կարմրազգեստ 168
Ցիշում եմ. հնչեց զանգը 168
Շամիրամ 169
Կան անտես հիւրեր 169
Կեանքը 170
Հմայում է ինձ լապտերը 170
Փողոցների մէջ կայ 171
Նրգում է քաղաքն 171
Դուրսը, հեռւում 172
Ճանապարհը գորշ 172
Այս շէնքի վրայ 173
Գիշերը յոգնած 173
Մարմնիս երազը 174
Դուրսը քամին 174
Ուրուականս նոր 175
Գիտեմ, որ մի օր կը մեռնեմ 175
Հեռացումի խօսքեր 176
Տաղ անձնական 177
Ոսկեփրփուր, ոսկեպուրպուր 178
Աշնանային 178
Անքնութիւն 179
Աշունը դեղնաթուխ 179
Խաւար է, գիշեր է 180
Կարմիր են զալիքի լոյսերը 180
Ի՞նչ ես արդեօք, չգիտեմ 181
Աղմկում է իմ սրտում 182

Կարօտ 183
Գարունը սիրտ է յուզում 185
Դու իմ զարնան առաւօտ 185
Հիմա յիշում եմ քոլոր 186
Մօրս համար զազէլ 187
«Քո վարդարանը» 188
Մարիոնետկա 190
Պրինցեսսա մահ 191
Վահան Տէրեանի յիշատակին 192
Մահուան տեսիլ 194
Տրիոլէտ Լ. Բ..-ին 196
Նրքակիրթ Լ.-ին 197
Կատուներն ու ես 199
Ամառ 202
Կարմիր սնէտ 203
Աստղիկ 204

Բ. ՀԱՏՈՐ

ԷՊԻՔԱԿԱՆ ՊՈԷՄՆԵՐ

Կապուտաչեայ հայրենիք 215
Դանթէական առասպել 225
Վահագն,-Ատիլլա 257
Ազգային երազ 265
Հատուած 293
Սո՛մա 297
Ամքոխները խելագարուած 307
Բոլորին, քոլորին, քոլորին 319
Նրգ ժողովրդի մասին 333
Խաղաղութեան ուղիոյ 347
Ամենապոէմ 353
Չարենց Նամէ 401
Բովանդակութիւն 429

Վ Ե Ր Ջ

ԼՈՅՍ ՏԵՍԱՆ

ՍԵՒԱՆ ՄԱՏԵՆԱՇԱՐ

1. ԱԿԱԴ. ՄԱՆՈՒԿ ԱԲԵՂԵԱՆ, **ՀԱՅՈՑ ՀԻՆ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹԵԱՆ ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ**, Ա. Հատոր, լաթակազմ, գին՝ 12 Լիբ. Ոսկի։
2. ԱԿԱԴ. ՍՏԵՓԱՆՈՍ ՄԱԼԽԱՍԵԱՆՑ, **ՀԱՅԵՐԷՆ ԲԱՑԱՏՐԱԿԱՆ ԲԱՌԱՐԱՆ**, Քառահատոր, լաթակազմ, գին՝ 90 Լիբ. Ոսկի (կանխիկ բաժանորդագրութեան)։
3. ԵՂԻՇԷ ՉԱՐԵՆՑ, **ԱՄԲՈՂՋԱԿԱՆ ԳՈՐԾԸ**, Ա. Հատոր, ԲԱՆԱՍՏԵՂԾՈՒԹԻՒՆՆԵՐ, թղթակազմ, գին՝ 6 Լիբ. Ոսկի։
4. ԱԿՍԵԼ ԲԱԿՈՒՆՑ, **ԱՄԲՈՂՋԱԿԱՆ ԳՈՐԾԸ**, Ա. Հատոր, ՊԱՏՄՈՒԱԾՔՆԵՐ, թղթակազմ, գին՝ 3.50 Լիբ. Ոսկի։

ՄԱՄՈՒԼԻ ՏԱԿ

ՉԱՐԵՆՑԻ ԵՒ ԲԱԿՈՒՆՑԻ ԱՄԲՈՂՋԱԿԱՆ ԳՈՐԾԵՐՈՒՆ ՅԱՋՈՐԴ ՀԱՏՈՐՆԵՐԸ

ԳԻՆ՝

Լիբանան եւ Սուրիա՝ 6 Լիբ. Ոսկի

Արտասահման՝ 3 Տոլար

PRINTED IN LEBANON